

dr Lazar Stefanović
Snežana Lazarević
Ljupka Mihajlovska
Vladimir Đurić

POLOŽAJ OSOBA SA INVALIDITETOM U SRBIJI 2025

POLOŽAJ OSOBA SA INVALIDITETOM U SRBIJI – GODIŠNJI IZVEŠTAJ 2025

AUTORI I AUTORKE:

dr Lazar Stefanović (Član 5 – Jednakost i zabrana diskriminacije,
Član 12 – Ravnopravnost pred zakonom, Član 25 – Zdravlje,
Član 27 – Rad i zapošljavanje, Član 29 – Učešće u političkom i javnom životu)

Snežana Lazarević (Uvod, Član 19 – Samostalan život i uključivanje u zajednicu,
Član 20 – Lična pokretljivost, Član 24 – Obrazovanje,
Član 28 – Odgovarajući uslovi života i socijalna zaštita)

Ljupka Mihajlovska (Član 9 – Pristupačnost)

Vladimir Đurić (Član 9 – Pristupačnost)

ZA IZDAVAČA:

Snežana Lazarević

IZDAVAČ:

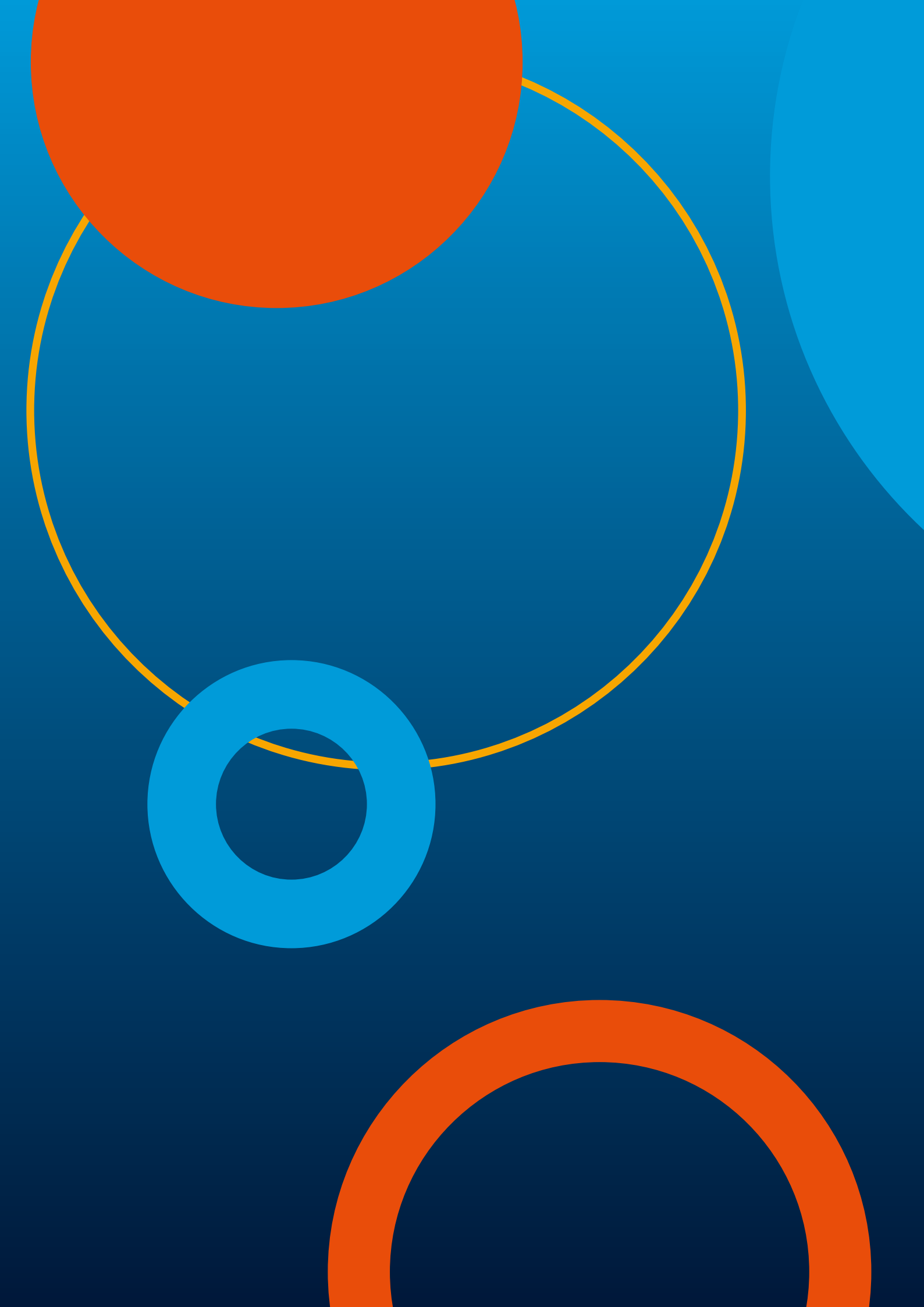
**Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S
Beograd, mart 2026.**

DIZAJN:

MNG Design studio

ISBN-978-86-88501-49-1

01.	UVOD	5
1.1	Promena paradigme – Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom.....	6
1.2.	Druga važna međunarodna dokumenta	8
1.3.	Izveštavanje i preporuke međunarodnih tela	8
1.4.	Osnovni statistički podaci.....	11
02.	ČLAN 5 – JEDNAKOST I ZABRANA DISKRIMINACIJE	13
03.	ČLAN 9 – PRISTUPAČNOST	18
04.	ČLAN 12 – JEDNAKO PRIZNANJE PRED ZAKONOM	31
05.	ČLAN 19 – SAMOSTALAN ŽIVOT I UKLJUČIVANJE U ZAJEDNICU	39
06.	ČLAN 20 – LIČNA POKRETLJIVOST	46
07.	ČLAN 24 – OBRAZOVANJE	48
08.	ČLAN 25 – ZDRAVLJE	56
09.	ČLAN 27 – RAD I ZAPOŠLJAVANJE	63
10.	ČLAN 28 – ODGOVARAJUĆI USLOVI ŽIVOTA I SOCIJALNA ZAŠTITA	69
11.	ČLAN 29 – UČEŠĆE U POLITIČKOM I JAVNOM ŽIVOTU	76
12.	ANEKS: PRIMERI IZ PRAKSE POLAZNIKA I ŠKOLE LJUDSKIH PRAVA OSOBA SA INVALIDITETOM	81

01

UVOD

Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S od svog osnivanja prati i izveštava o ljudskim pravima osoba sa mentalnim invaliditetom, sa posebnim fokusom na decu i osobe sa invaliditetom koje žive u ustanovama socijalne zaštite ili su u riziku da u njih budu smeštene.

Ovim izveštajem predstavljamo pregled položaja svih grupa osoba sa invaliditetom u Srbiji u posmatranom periodu. Izveštaj je izrađen kao godišnji izveštaj MDRI-S, koji obuhvata period od objavljivanja prethodnog izveštaja u julu 2022. godine do kraja 2025. godine.

Izrada ovog izveštaja deo je plana razvoja MDRI-S koji se sprovodi u okviru projekta „Zajedno za aktivno građansko društvo – AKT“, koji finansira Vlada Švajcarske.

O ACT projektu: „Zajedno za aktivno građansko društvo – ACT“ je projekat Vlade Švajcarske čiji je cilj aktivno građansko društvo u kome građani više učestvuju u procesu donošenja odluka, naročito na lokalnom nivou. ACT sprovode dve nevladine organizacije: Helvetas Srbija i Građanske inicijative.

Fokus druge faze ACT projekta je na podršci organizacijama kako bi 1. proširile bazu podrške; 2. delotvornije javno zagovarale; 3. diversifikovale izvore finansiranja. ACT-2 realizuje se od 1. novembra 2023. godine do 31. oktobra 2027. godine.

U izradi izveštaja korišćena je struktura Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom, prvog međunarodnog, pravno obavezujućeg dokumenta o pravima osoba sa invaliditetom, a kao izvor informacija, već postojeći izveštaji državnih organa, javnih ustanova, nezavisnih institucija i organizacija civilnog društva, kao i nalazi i preporuke međunarodnih tela upućene Republici Srbiji.

Izveštaj obuhvata nekoliko najvažnijih oblasti – diskriminacija, pristupačnost, ravnopravnost pred zakonom (poslovna sposobnost), samostalan život i uključivanje u zajednicu, lična pokretljivost, obrazovanje, zdravlje, rad i zapošljavanje, socijalna zaštita i učešće u političkom i javnom životu. Gde god je to bilo moguće i kada postoje odgovarajući podaci, posebna pažnja posvećena je položaju dece i žena sa invaliditetom, kao višestruko marginalizovanim i diskriminisanim grupama.

1.1. Promena paradigme – Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom

Republika Srbija potpisnica je Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom koja garantuje da osobe sa invaliditetom uživaju sva ljudska prava, ravnopravno sa drugima. Za lakše razumevanje i primenu ovog međunarodnog ugovora dostupni su Opšti komentari, a za praćenje njene primene indikatori Kancelarije visokog komesara Ujedinjenih nacija za ljudska prava (OHCHR).

Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom¹ i Opcioni protokol usvojeni su 13. decembra 2006. godine na sednici Generalne skupštine Ujedinjenih nacija. Stupila je na snagu 3. maja 2008. Do sada ju je ratifikovala 191 država, među njima i Republika Srbija, 31. jula 2009. godine².

Značaj Konvencije nije samo u tome što je to prvi, pravno obavezujući međunarodni ugovor već i u tome što donosi potpunu promenu paradigme u odnosu na osobe sa invaliditetom. To znači da Konvencija garantuje da osobe sa invaliditetom uživaju sva ljudska prava, ravnopravno sa drugima, i da se zabranjuje diskriminacija na osnovu invaliditeta. Ovo zapravo donosi veliku promenu u posmatranju osoba sa invaliditetom jer oni postaju subjekti prava, a ne objekti zaštite i jer se polazi od pretpostavke sposobnosti umesto pretpostavke nesposobnosti. Čl. 2 Konvencije propisuje razumna prilagođavanja, što je princip koji još uvek nije u potpunosti zaživeo, a podrazumeva odgovarajuće modifikacije i prilagođavanja neophodna za uživanje svih ljudskih prava i sloboda na ravnopravnoj osnovi sa drugima. Ovakav pristup treba da dovede do napuštanja tzv. medicinskog modela i prihvatanja socijalnog modela invalidnosti koji vodi do pristupa zasnovanog na ljudskim pravima.

U tumačenju i primeni ključnih odredaba Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom pomažu Opšti komentari³ koje je usvojio Komitet UN za prava osoba sa invaliditetom. Do sada je usvojeno osam opštih komentara, i to:

- Opšti komentar broj 1 (2014) na član 12: Jednako priznanje pred zakonom
- Opšti komentar broj 2 (2014) na član 9: Pristupačnost

¹ Konvencija dostupna na:

<https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html>.

² „Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori“, br. 42/2009.

³ Opšti komentari dostupni su na linku <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crpd/general-comments>.

- Opšti komentar broj 3 (2016) na član 6: Žene i devojčice sa invaliditetom
- Opšti komentar broj 4 (2016) na član 24: Pravo na inkluzivno obrazovanje
- Opšti komentar broj 5 (2017) na član 19: Samostalan život i uključivanje u zajednicu
- Opšti komentar broj 6 (2018) na član 5: Ravnopravnost i nediskriminacija
- Opšti komentar broj 7 (2018) o učešću osoba sa invaliditetom, uključujući i decu sa invaliditetom, preko njihovih predstavničkih organizacija, u sprovođenju i praćenju Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom
- Opšti komentar broj 8 (2022) o pravu osoba sa invaliditetom na rad i zapošljavanje

Komitet za prava osoba sa invaliditetom je 2022. godine usvojio i Smernice za deinstitutionalizaciju⁴ uključujući i vanredne situacije koje dodatno razrađuju obaveze država u vezi sa sprovođenjem člana 19 Konvencije.

Kancelarija visokog komesara Ujedinjenih nacija za ljudska prava (OHCHR) je razvila indikatore ljudskih prava⁵ kao ključno sredstvo za olakšavanje razumevanja i primenu odredbi Konvencije. Ovi indikatori treba da poboljšaju primenu Konvencije i merenje ispunjenosti standarda ljudskih prava tako što:

- ističu praktičan sadržaj normi;
- mere napredak;
- doprinose transparentnosti i odgovornosti; i
- jačaju praćenje preporuka Komiteta za prava osoba sa invaliditetom.

Donosioci zakona, politika i drugi donosioci odluka na svim nivoima vlasti mogu imati koristi od ovih indikatora kako bi znali koji su koraci potrebni za transformaciju pravnog, političkog i budžetskog okvira. Pored toga, indikatori služe kao alat za bilo koju organizaciju ili telo za procenu sprovođenja odredaba Konvencije od strane države i za pozivanje Vlade na odgovornost.

Za razumevanje odredbi Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom važno je naglasiti i da ona zapravo ne propisuje nikakva nova prava, već postavlja standarde za jednako uživanje postojećeg korpusa ljudskih prava za osobe sa invaliditetom. Takođe, suština Konvencije je i u tome što je naglašeno da su sva prava sadržana u njoj međusobno povezana, te da je za puno i ravnopravno učešće u društvu važno poštovanje svih ljudskih prava, i da ne postoji važnije i manje važno pravo, ili važniji i manje važan član Konvencije.

2009. godine, Konvenciji o pravima osoba sa invaliditetom pristupila je i Evropska unija, čime se ovaj međunarodni ugovor uvodi i u pravo EU, što je veoma važno i dodatno obavezujuće za Republiku Srbiju, kao zemlju kandidatu za članstvo.

⁴ CRPD/C/5: Guidelines on deinstitutionalization, including in emergencies (2022) dostupne na linku: <https://www.ohchr.org/en/documents/legal-standards-and-guidelines/crpd5-guidelines-deinstitutionalization-including> Nezvanični prevod na srpski jezik: Smernice za deinstitutionalizaciju, uključujući i vanredne situacije, MDRI-S, 2023: https://www.mdri-s.org/public/documents/upload/deinsitucionalizacija/Smernice%20za%20deinstitutionalizaciju_final.pdf.

⁵ Indikatori su dostupni na sledećem linku: <https://www.ohchr.org/en/disabilities/human-rights-indicators-convention-rights-persons-disabilities-support-disability-inclusive-2030#Indicators>.

1.2. Druga važna međunarodna dokumenta

Više međunarodnih dokumenata važno je za položaj osoba sa invaliditetom, kao što su Povelja Ujedinjenih nacija (1945)⁶, Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (1948)⁷, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima⁸ sa fakultativnim protokolima, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima⁹, Konvencija o eliminaciji svih oblika rase diskriminacije¹⁰, Konvencija protiv torture i drugih okrutnih, nehumanih i ponižavajućih kazni i postupaka¹¹ i Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena¹².

Kao članica Saveta Evrope, Republika Srbija ratifikovala je Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda¹³, a za položaj osoba sa invaliditetom značajni su i drugi evropski dokumenti kao što su Revidirana evropska socijalna povelja¹⁴, i Strategija za prava osoba sa invaliditetom 2021–2030 Evropske unije.¹⁵

Poseban značaj ima i Agenda održivog razvoja UN do 2030. godine¹⁶ kojom je planirano podsticanje ekonomskog rasta, iskorenjivanje siromaštva i diskriminacije žena, podsticaj sveukupnom obrazovanju i dr, i u čijim se ciljevima navodi invaliditet u različitim delovima koji se odnose na obrazovanje, rast i zapošljavanje, ravnopravnost, kao i prikupljanje podataka i redovno praćenje ovog dokumenta.

1.3. Izveštavanje i preporuke međunarodnih tela

Vlada Republike Srbije je 2014. godine uspostavila Savet za praćenje primene preporuka mehanizama Ujedinjenih nacija za ljudska prava, dok organizacije civilnog društva, okupljene i kroz Platformu za saradnju sa mehanizmima UN, nastavljaju da prate i izveštavaju o sprovođenju ovih preporuka. U praksi, međutim, poslednjih godina dolazi do ozbiljnog sužavanja prostora za suštinski dijalog i slabljenja poverenja između države i civilnog društva. Za ovaj izveštaj poseban značaj imaju preporuke Komiteta za prava osoba sa invaliditetom, kojih je Srbiji upućeno 32, ali je zabrinjavajuće da je u potpunosti ispunjena samo jedna, dok je većina sprovedena delimično ili uopšte nije sprovedena.

6 United Nations Charter, <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/preamble> dostupna na srpskom jeziku: https://www.tuzilastvorz.org.rs/public/files/pages/2021-03/povelja_un_cir.pdf.

7 Dostupna na <https://minljmpdd.gov.rs/wp-content/uploads/2024/07/univerzalnadeklaracijalat.pdf>.

8 Zakon o ratifikaciji Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, Sužbeni list SFRJ, br. 7/71.

9 Dostupan na: <https://minljmpdd.gov.rs/sektori/ljudska-prava/medjunarodni-ugovori/medjunarodni-pakt-o-ekonomskim-socijalnim-i-kulturnim-pravima-icescr/>.

10 Zakon o ratifikaciji međunarodne Konvencije o ukidanju svih oblika rase diskriminacije, Sužbeni list SFRJ, br. 31/67.

11 Dostupna na: <https://minljmpdd.gov.rs/sektori/ljudska-prava/medjunarodni-ugovori/konvencija-protiv-torture-i-drugih-surovih-neljudskih-ili-ponizavajućih-kazni-ili-postupaka-cat/>.

12 Zakon o ratifikaciji Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori, br. 11/81.

13 Službeni list SCG – Međunarodni ugovori, br. 9/2003, 5/2005 i 7/2005 – ispr. i „Sl. glasnik RS – Međunarodni ugovori“, br. 12/2010 i 10/2015.

14 Dostupna na:

https://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2012/11/images_files_Revidirana%20Evropska%20socijalna%20povelja%20SE.pdf.

15 Union of equality: Strategy for the rights of persons with disabilities 2021-2030 dostupna na:

https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/disability/union-equality-strategy-persons-disabilities-2021-2030_en.

16 Dostupna na: <https://rsjp.gov.rs/wp-content/uploads/2017/11/Agenda-UN-2030.pdf>.

Kako bi dodatno unapredila saradnju sa mehanizmima UN za ljudska prava Vlada Republike Srbije je 2014. godine uspostavila Savet za praćenje primene preporuka mehanizama Ujedinjenih nacija za ljudska prava.

Zadaci Saveta su da razmatra i prati primenu preporuka koje Republika Srbija dobija u procesu Univerzalnog periodičnog pregleda Saveta za ljudska prava Ujedinjenih nacija i preporuka ugovornih tela Ujedinjenih nacija – Komiteta za prava čoveka, Komiteta za ekonomska, socijalna i kulturna prava, Komiteta za ukidanje rasne diskriminacije, Komiteta za eliminisanje diskriminacije žena, Komiteta protiv torture, Komiteta za prava deteta, Komiteta za prava osoba sa invaliditetom i Komiteta za prisilne nestanke; predlaže mere za primenu dobijenih preporuka; daje mišljenja o napretku ljudskih prava u izveštajnom periodu i daje stručna objašnjenja o stanju ljudskih prava i rezultatima koji su ostvareni primenom preporuka.¹⁷ Članovi Saveta su predstavnici različitih ministarstava, kao i organizacije civilnog društva. Uprkos formalno uspostavljenim mehanizmima za saradnju države i civilnog društva, uključujući Savet za praćenje primene preporuka mehanizama Ujedinjenih nacija za ljudska prava, praksa poslednjih godina ukazuje na ozbiljno narušavanje poverenja i smanjenje prostora za suštinski dijalog. Postojanje ovih mehanizama samo po sebi ne garantuje njihovu delotvornost.

Početakom 2025. godine, veliki broj organizacija civilnog društva, uključujući i MDRI-S, javno je saopštio odluku o obustavi saradnje sa zakonodavnom i izvršnom vlašću, uključujući učesće u radnim grupama, savetima i drugim formalnim telima Vlade Republike Srbije.

Ova odluka doneta je usled višegodišnjih pritisaka na civilno društvo, fingiranja participativnih procesa, neprimenjivanja usvojenih politika u praksi i kontinuiranog urušavanja standarda vladavine prava i zaštite ljudskih prava. U tom kontekstu, funkcionisanje Saveta za praćenje primene preporuka međunarodnih tela dodatno je obesmišljeno, jer se saradnja sa organizacijama civilnog društva svodi na formalno ispunjavanje obaveza, bez stvarnog uticaja na donošenje odluka i sprovođenje preporuka međunarodnih mehanizama.

Uz podršku Misije OEBS-a u Srbiji i Tima za ljudska prava UN u Srbiji, formirana je Platforma organizacija za saradnju sa mehanizmima Ujedinjenih nacija za ljudska prava¹⁸ koju su osnovale organizacije civilnog društva koje prepoznaju potrebu i značaj kontinuiranog i na dokazima zasnovanog procesa izveštavanja ovim telima, kao i praćenju primene preporuka koje mehanizmi upućuju Republici Srbiji.

U svetlu položaja osoba sa invaliditetom, poseban značaj imaju preporuke Komiteta za prava osoba sa invaliditetom.¹⁹ Komitet za prava osoba sa invaliditetom uputio je Srbiji 32 preporuke. Iako se veliki broj njih odnosi na sistemska pitanja koja je neophodno rešavati u kontinuitetu, uz neprekidno preduzimanje odgovarajućih mera tokom dugog vremenskog perioda, zabrinjavajuće je da je samo jedna preporuka, navedena u paragrafu 62 – ratifikacija Marakeškog ugovora za omogućavanje pristupa objavljenim delima od strane lica koja su slepa, slabovida ili na drugi način onemogućena da koriste štampane materijale u potpunosti ispunjena. Mnoge važne preporuke, kao što su one koje se odnose na član 19 (paragraf 40 Zaključnih zapažanja) sprovedene su samo delimično – usvojena je Strategija deinstitutionalizacije, ali uz brojne manjkavosti navedene u daljem tekstu. Prema Analizi sprovođenja

¹⁷ <https://minljmpdd.gov.rs/sektori/ljudska-prava/savet-za-pracenje-primene-un-preporuka-za-ljudska-prava/>.

¹⁸ <https://platforma.org.rs/>.

¹⁹ Zaključna zapažanja o Inicijalnom izveštaju o Srbiji, Komitet za prava osoba sa invaliditetom, 2016. Dostupno: https://platforma.org.rs/wp-content/uploads/2020/03/srpski-zakljucna_zapazanja_komiteta_za_prava_osoba_sa_invaliditetom_srb.pdf.

Preporuka Komiteta za prava osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji²⁰, delimično sprovedenih je 25 preporuka, više preporuka nije sprovedeno u zadovoljavajućoj meri, a preporuke iz 34. i 58. paragrafa nisu sprovedene. Posebno zabrinjava da se više godina odlaže izmena Porodičnog zakona i usklađivanje njegovih odredbi sa članom 12 Konvencije. Ovaj zakon sadrži anahrone odredbe koje uređuju pitanje lišavanja poslovne sposobnosti, čime se osobe sa invaliditetom lišavaju mnogih prava, o čemu će se više govoriti kasnije.

Komiteet za prava osoba sa invaliditetom povodom člana 19 – Samostalan život i uključivanje u zajednicu, Srbiji je uputio sledeću preporuku:

- Komiteet podstiče državu potpisnicu da usvoji sveobuhvatnu strategiju i mere za delotvornu deinstitucionalizaciju.
- Komiteet preporučuje da država potpisnica osigura da neće biti investiranja u nove institucije i da odredi sredstva koja će omogućiti svim osobama sa invaliditetom da žive samostalno i da imaju podršku u zajednici na osnovu svog slobodnog izbora i opredeljenja.
- Komiteet preporučuje da se uklone prepreke za veće učešće organizacija osoba sa invaliditetom u razvoju usluga u okviru zajednice, naročito na nivou jedinica lokalne samouprave.

Takođe su značajne i preporuke Komiteta za ljudska prava (HRC)²¹, Komiteta za ekonomska, socijalna i kulturna prava (CESR)²², Komiteta za zabranu diskriminacije žena (CEDAW)²³, Komiteta protiv mučenja (CAT)²⁴, Komiteta za prava deteta (CRC)²⁵.

U zaključnim zapažanjima iz 2024. godine Komiteet za ljudska prava je Republici Srbiji uputio najmanje sedam preporuka koje se neposredno ili posredno odnose na položaj osoba sa invaliditetom. Iako su samo pojedine preporuke eksplicitno povezane sa osobama sa invaliditetom (poput preporuka o nasilju nad ženama sa invaliditetom), većina relevantnih preporuka odnosi se na sistemska pitanja koja dugoročno utiču na ostvarivanje njihovih prava, uključujući zabranu diskriminacije, zaštitu od nečovečnog i ponižavajućeg postupanja, pravo na slobodu i bezbednost ličnosti, političku participaciju i pristup efektivnoj zaštiti ljudskih prava. Uprkos određenim pomacima u normativnom okviru, ključni problemi u praksi ostaju, naročito u pogledu proizvoljnog lišenja slobode, nedostatka razumnog prilagođavanja i ograničenog pristupa pravdi.

Komiteet za ekonomska, socijalna i kulturna prava je u zaključnim zapažanjima iz 2022. godine uputio Republici Srbiji najmanje sedam preporuka koje se neposredno odnose na položaj

20 Tatić, Damjan, Jovanović Ivanka: Analiza sprovođenja Preporuka Komiteta za prava osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji, 2. dopunjeno izd. NOOIS, 2020.

21 Zaključna zapažanja Komiteta za ljudska prava upućena Srbiji dostupna na https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=8&DocTypeID=5 pristupljeno 11.02.2026..

22 Zaključna zapažanja Komiteta za ekonomska, socijalna i kulturna prava upućena Srbiji dostupna na https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=9&DocTypeID=5 pristupljeno 11.02.2026..

23 Zaključna zapažanja komiteta za zabranu diskriminacije žena upućena Srbiji dostupna na https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=3&DocTypeID=5 pristupljeno 11.02.2026.

24 Zaključna zapažanja Komiteta protiv torture dostupna na https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/TBSearch.aspx?TreatyID=1&DocTypeID=5 pristupljeno 11.02.2026.

25 Zaključna zapažanja Komiteta za prava deteta dostupna na https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=5&DocTypeID=5 pristupljeno 11.02.2026.

osoba sa invaliditetom. Pored jedne preporuke koja je izričito posvećena osobama sa invaliditetom, Komitet je dao i niz preporuka koje se odnose na zabranu diskriminacije, prikupljanje razvrstanih podataka, pravo na rad, socijalnu sigurnost, obrazovanje, zdravlje i siromaštvo, a koje imaju direktan i nesrazmerno veliki uticaj na ostvarivanje ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava osoba sa invaliditetom. Iako su u pojedinim oblastima zabeleženi ograničeni normativni pomaci, ključne preporuke Komiteta i dalje nisu u potpunosti ispunjene, naročito one koje se odnose na priznanje uskraćivanja razumnog prilagođavanja kao oblika diskriminacije, deinstitucionalizaciju i razvoj usluga podrške u zajednici, unapređenje zapošljavanja osoba sa invaliditetom na otvorenom tržištu rada, kao i obezbeđivanje jednakog pristupa obrazovanju, zdravstvenoj zaštiti i socijalnoj zaštiti.

Preporuke Komiteta za zabranu diskriminacije žena upućene su 2019. godine, a na žene sa invaliditetom se odnosilo njih osam. Kao i u slučaju preporuka drugih međunarodnih tela, samo neke od njih su delimično ispunjene, te je položaj žena i devojčica sa invaliditetom i njihova zaštita još uvek nezadovoljavajuća u oblastima obrazovanja, zdravstvene zaštite, zapošljavanja, političke participacije. To se takođe odnosi i na još uvek prisutnu praksu lišavanja poslovne sposobnosti.

Komitet protiv torture je u zaključnim zapažanjima iz 2021. godine uputio Republici Srbiji najmanje tri preporuke koje se neposredno odnose na položaj osoba sa invaliditetom, posebno osoba sa mentalnim i psihosocijalnim invaliditetom i dece sa invaliditetom u ustanovama. Iako se pojedine preporuke nadovezuju na ranije zaključke Komiteta, one i dalje nisu u potpunosti ispunjene, budući da se u psihijatrijskim i ustanovama socijalne zaštite i dalje primenjuju mere fizičkog i hemijskog sputavanja, bez adekvatnih pravnih garancija, efikasnog nadzora i delotvornih mehanizama zaštite od zlostavljanja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja. Posebnu zabrinutost Komitet je izrazio zbog izloženosti žena i dece sa invaliditetom nasilju u rezidencijalnim ustanovama, kao i zbog sporog napretka u razvoju usluga mentalnog zdravlja i podrške u zajednici.

2017. godine svoje preporuke uputio je Komitet za prava deteta. One se odnose na nediskriminaciju, slobodu deteta od svih oblika nasilja, na decu koja su lišena porodične sredine, usvajanje dece, decu sa invaliditetom, i obrazovanje. Još uvek nisu ispunjene preporuke koje se odnose na hitno smanjivanje smeštanja dece mlađe od tri godine u ustanove, sprovođenje mera za smanjivanje broja dece sa invaliditetom u ustanovama socijalne zaštite, poboljšanje prikupljanja podataka o deci sa invaliditetom i slično.

1.4. Osnovni statistički podaci

Prema rezultatima Popisa stanovništva 2022. godine, u Republici Srbiji je identifikovano 356.404 osoba sa invaliditetom, što čini 5,46% ukupne populacije, uz dodatnih 109.343 osobe (1,68%) za koje status invaliditeta nije poznat. U odnosu na Popis 2011. godine, evidentiran je pad broja osoba sa invaliditetom od više od jedne trećine, iako je ukupno stanovništvo u istom periodu smanjeno za 6,9%, što ukazuje na izraženu disproporciju. Ovakvo smanjenje se pretežno dovodi u vezu sa metodološkim promenama u Popisu 2022, uključujući oslanjanje na administrativne izvore i ograničeno prikupljanje podataka za decu, što ozbiljno utiče na uporedivost podataka i pouzdanost osnova za planiranje javnih politika.

Procenjen broj stanovnika Republike Srbije u 2024. godini iznosi 6.586.476 (procene su zasnovane na rezultatima Popisa stanovništva, domaćinstava i stanova 2022. godine i rezultatima godišnje statistike prirodnog kretanja i unutrašnjih migracija stanovništva)²⁶. Popisi stanovništva iz 2011. i 2022. godine uključivali su pitanja o poteškoćama funkcionalnog tipa (vid, sluh, hodanje, pamćenje/koncentracija, samostalnost i komunikacija), na osnovu kojih su identifikovane osobe sa invaliditetom. Važno je istaći da ova metodologija ne omogućava identifikaciju invaliditeta prema tipu, niti daje kliničku ili funkcionalnu dijagnozu, već se zasniva na subjektivnoj proceni ispitanika ili članova domaćinstva. Takođe, sama definicija invaliditeta u različitim organizacijama ili državama se razlikuje, tako da ne postoje pouzdani, uporedivi podaci. Na primer Svetska zdravstvena organizacija posmatra invaliditet kao interakciju između zdravstvenog stanja i ograničenja vezanih za životne aktivnosti i društvenu uključenost i procenjuje da trenutno u svetu živi preko milijardu ljudi sa nekim oblikom invaliditeta, što čini oko 16% od ukupne populacije²⁷.

Prema Popisu 2011. godine, 571.780 građana i građanki identifikovano je kao osobe sa invaliditetom, što je činilo oko 8% ukupne populacije. Međutim, ovome treba dodati da je za 119.482 građana i građanki status invaliditeta nepoznat, što predstavlja dodatnih 1,66% ukupne populacije.

Prema rezultatima Popisa 2022. godine, broj osoba sa invaliditetom iznosi 356.404 (5,46% od ukupnog broja stanovnika). Tom broju treba pridodati 109.343 (1,68%) čiji je status invaliditeta nepoznat. U poređenju sa prethodnim popisom, to predstavlja smanjenje od više od jedne trećine. Istovremeno, ukupno stanovništvo Srbije smanjilo se za 6,9%, što ukazuje na nesrazmerno i statistički teško objašnjivo smanjenje broja i udela osoba sa invaliditetom u odnosu na opštu populaciju. Pretpostavlja se da je do ovako drastične razlike došlo prvenstveno zbog metodoloških promena. Popis 2022. godine je po prvi put koristio administrativne izvore ne samo za kontrolu kvaliteta, već i za uključivanje lica koja nisu popisana na terenu. Dodatno, u Popisu 2022. godine podaci o invaliditetu nisu prikupljeni za decu mlađu od dve godine, dok su za decu uzrasta od dve do četiri godine prikupljeni samo delimični podaci (vid, sluh i hodanje), bez obrazloženja za ovakvo ograničenje. To dodatno utiče na uporedivost podataka.

Ovako metodološki neujednačeni i nedovoljno transparentni podaci ozbiljno dovode u pitanje mogućnost planiranja adekvatnih javnih politika, usluga podrške i mera za unapređenje položaja osoba sa invaliditetom, naročito imajući u vidu drastično smanjenje njihovog evidentiranog broja i udela u ukupnoj populaciji.

26 Statistički godišnjak Republike Srbije: 2025, Beograd, Republički zavod za statistiku, 2025.

27 Podaci dostupni na: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health>.

02

ČLAN 5

JEDNAKOST I ZABRANA DISKRIMINACIJE

Ustav Republike Srbije i Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom izričito zabranjuju diskriminaciju osoba sa invaliditetom. Domaći zakonodavni okvir uključuje Zakon o zabrani diskriminacije i Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom, ali i druge propise koji štite prava osoba sa invaliditetom, kao što su Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom i Zakon o zdravstvenoj zaštiti. Iako zakonske odredbe postoje, istraživanja pokazuju da diskriminacija i dalje postoji, a njeno prijavljivanje i adekvatno sankcionisanje su ograničeni. Strateški dokumenti predviđaju mere za prevenciju diskriminacije, ali indikator uspešnosti (broj pritužbi) ne odražava uvek stvarno stanje.

Percepcija diskriminacije u Srbiji

Prema istraživanju Poverenika za zaštitu ravnopravnosti o percepciji diskriminacije u Srbiji, građani smatraju invaliditet jednim od najčešćih osnova diskriminacije (54%) posle seksualne orijentacije i rodnog identiteta (59%), imovnog stanja (57%) i političkog opredeljenja (55%)²⁸. U prethodnom ovakvom istraživanju iz 2019. godine, rezultati su bili predstavljeni

²⁸ Poverenik za zaštitu ravnopravnosti. Istraživanje javnog mnjenja: izveštaj o percepciji građana i građanki o diskriminaciji u Srbiji. 2023. Dostupno na: <https://ravnopravnost.gov.rs/izvestaj-o-percepciji-gradjana-i-gradjanki-o-diskriminaciji-u-srbiji/>. str. 4.

na nešto drugačiji način, pa su osobe sa intelektualnim i mentalnim invaliditetom (61%) bile viđene kao grupa najizloženija diskriminaciji posle Roma (66%), a ispred siromašnih (58%) i osoba sa telesnim i senzornim invaliditetom (53%)²⁹.

Navedena istraživanja pružaju i druge značajne nalaze, poput onog da ispitanici smatraju posebne mere (afirmativne mere) opravdanim u velikoj meri kada je u pitanju rad i zapošljavanje, zdravstvena zaštita, socijalna zaštita i obrazovanje osoba sa invaliditetom³⁰. Takođe, u nalazima se konstatuje da velika većina ispitanika smatra da se osobe sa invaliditetom susreću sa diskriminacijom u kontekstu rada i zapošljavanja, kao i u istraživanju iz 2019³¹. Nalazi ukazuju na relativno visoku svest o diskriminaciji kao i prihvaćenost osoba sa invaliditetom, ocenila je institucija Poverenika. S obzirom na prilično robustan pravni okvir zaštite od diskriminacije, postavlja se pitanje adekvatnosti njegove primene. Nadalje, ispitanici smatraju da je doprinos institucije za zaštitu od diskriminacije ograničen, pri čemu doprinos najvažnije institucije za zaštitu prava – pravosuđa – vide nižim od doprinosa Crkve i Predsednika Srbije, a gotovo jednakim doprinosu Vojske Srbije kao zaštitnika od diskriminacije. Dok Crkva nije ustanova sa javnim ovlašćenima i ne bavi se ovim pitanjima, institucije Predsednika Srbije i Vojske Srbije takođe nemaju nadležnosti u oblasti zaštite od diskriminacije (osim obaveze da u okviru svojih nadležnosti ne vrše diskriminaciju). Ovakvi rezultati najverovatnije govore, sa jedne strane o percepciji o niskom doprinosu ključnih institucija koje se zaista bave zaštitom od diskriminacije, i sa druge o nedovoljnom razumevanju mehanizama zaštite od diskriminacije.

Paragraf 10: Komitet preporučuje da država članica preispita svoj zakonski okvir kako bi uključila odredbe o diskriminaciji po osnovu invaliditeta koje eksplicitno obuhvataju sve oblike diskriminacije, uključila koncept razumnog prilagođavanja i obezbedila da odbijanje razumnog prilagođavanja bude prepoznato kao oblik diskriminacije. Takođe, preporučuje uvođenje delotvornog i proporcionalnog pravnog leka, uključujući penale kao sredstvo odvratanja.

Zaključna zapažanja o Inicijalnom izveštaju o Srbiji, Komitet za prava osoba sa invaliditetom, 2016: Jednakost i odsustvo diskriminacije (član 5)

Pravni okvir i definicija diskriminacije

Srž Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom je zabrana diskriminacije i efikasna pravna zaštita od diskriminacije u svakom domenu. U čl. 2 Konvencije, diskriminacija na osnovu invaliditeta je definisana tako da podrazumeva svaku razliku, isključivanje ili ograničenje na osnovu invaliditeta, što ima za cilj ili efekat narušenja ili poništenja priznavanja, uživanja ili vršenja, ravnopravno sa drugima, svih ljudskih prava i osnovnih sloboda u političkoj, ekonomskoj, društvenoj, kulturnoj, porodičnoj, građanskoj ili bilo kojoj drugoj oblasti. Ona obuhvata i sve oblike diskriminacije, uključujući uskraćivanje razumnog prilagođavanja. U domaćem pravnom okviru postoji opšta definicija diskriminacije, pre svega u Zakonu o zabrani

²⁹ Ibid, str. 18.

³⁰ Poverenik za zaštitu ravnopravnosti. 2023. str. 54.

³¹ Poverenik za zaštitu ravnopravnosti. 2023. str. 23.

diskriminacije gde se u čl. 2 navodi da izrazi „diskriminacija“ i „diskriminatorско postupanje“ označavaju svako neopravdano pravljenje razlike ili nejednako postupanje, odnosno propuštanje (isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva), u odnosu na lica ili grupe kao i na članove njihovih porodica, ili njima bliska lica, na otvoren ili prikriven način, a koji se zasniva, između ostalog na genetskim osobenostima, zdravstvenom stanju, invaliditetu, i drugim stvarnim, odnosno pretpostavljenim ličnim svojstvima. Komitet za prava osoba sa invaliditetom je izrazio zabrinutost zato što u zakonskim propisima nema jasne definicije diskriminacije po osnovu invaliditeta i što oni ne obuhvataju sve oblike diskriminacije, pre svega se to odnosi na to da se propiše da odbijanje pružanja razumnog prilagođavanja u svim oblastima predstavlja akt diskriminacije.³²

Izmene Zakona o zabrani diskriminacije 2021. godine

Izmenjeni Zakon o zabrani diskriminacije 2021. godine je unapređen proširivanjem liste zaštićenih ličnih svojstava: zabranjeni su segregacija, navođenje na diskriminaciju i seksualno uznemiravanje, utvrđena je obaveza poslodavaca u pogledu pristupa i razumnog prilagođavanja radnog mesta i obaveza organa javne vlasti da prilikom pripreme novog propisa izvrši procenu uticaja propisa ili politike i njihove usaglašenosti sa načelom jednakosti, ali ključni oblik diskriminacije po osnovu invaliditeta – uskraćivanje razumnih prilagođavanja u svim oblastima nije uveden, iako su organizacije osoba sa invaliditetom uputile takav predlog, koji je međutim odbijen. Sa druge strane, Zakon propisuje obavezu poslodavaca da preduzmu razumna prilagođavanja, međutim ne propisuje odbijanje razumnog prilagođavanja u kontekstu rada i zapošljavanja kao oblik diskriminacije. Uprkos tom nedostatku, domaći sudovi bi morali tumačiti zakon tako da navedeno uskraćivanje predstavlja diskriminaciju po osnovu invaliditeta, u skladu sa Ustavom, potvrđenim međunarodnim ugovorima i zakonom.³³ Uostalom, posebna kritika Komiteta se odnosila na neprimenjivanje postojećih antidiskriminacionih propisa. Stoga bi fokus aktera trebalo da bude na učinkovitijoj primeni postojećih propisa. Nadalje, izmenama zakona 2021, proširene su nadležnosti Poverenika, i obezbeđen je kontinuitet u radu ove institucije.

Strategije i indikatori uspešnosti

Što se tiče strateških dokumenata, Strategija unapređenja položaja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji za period 2025–2030. godine, kao jedan od pokazatelja ispunjenosti opšteg cilja, postavlja smanjenje broja pritužbi Povereniku sa 93 (u 2023) na 75.³⁴ Iako ovo ukazuje

³² Concluding observations on the initial report of Serbia, Specific rights (arts. 5-30), 10: Komitet preporučuje da država potpisnica preispita svoj zakonski okvir s ciljem uključivanja određenja diskriminacije po osnovu invaliditeta koje bi se eksplicitno odnosilo na sve oblike diskriminacije, kao i uključivanje koncepta razumnog prilagođavanja i obezbeđivanja da se odgovarajućim zakonima i propisima utvrdi da je odbijanje razumnog prilagođavanja oblik diskriminacije po osnovu invaliditeta. Komitet takođe preporučuje da država potpisnica uvede delotvoran i proporcionalan pravni lek, uključujući i kazne kao sredstvo odvratanja.

³³ Stefanović, Lazar. Unlocking Workplace Inclusivity: Exploring the Legal Imperative of Reasonable Accommodation at Work for Persons with Disabilities in Serbia. Yearbook Human Rights Protection 2023. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja Beograd i Advokatska Komora Vojvodine. str. 497. Dostupno na: https://www.iksi.ac.rs/izdanja/elderly_people_and_discrimination_2023.pdf.

³⁴ Strategija unapređenja položaja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji za period od 2025. do 2030. Službeni glasnik Republike Srbije, br 6/2025.

da je Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja visoko u dokumentu postavilo zaštitu od diskriminacije, navedeni indikator uspešnosti nije validan, odnosno ne meri pojavu koja se želi pratiti – učestalost diskriminacije. Broj, kao ni smanjenje broja pritužbi, ne odslikava postojeću ili smanjenu diskriminaciju prema osobama sa invaliditetom zbog uticaja različitih faktora, kao što ni povećanje pritužbi ne odslikava nužno povećanu diskriminaciju.³⁵ Na primer, smanjenje broja može da ukazuje na smanjeno poverenje građana u instituciju Poverenika. U tom slučaju, postavljeni indikator uspešnosti opšteg cilja Strategije bi mogao biti ispunjen u slučaju urušavanja poverenja u Poverenika, u uslovima iste ili čak uvećane diskriminacije nad osobama sa invaliditetom. Takođe, istraživanja pokazuju da će ljudi ređe prijavljivati diskriminaciju onde gde je ona duboko ukorenjena i normalizovana.³⁶ Sa druge strane, Strategija predviđa istraživanje na uzorku od 10.000 ljudi o društvenoj uključenosti i jednakosti osoba sa invaliditetom, te uvećanje od 25% za obe kategorije do 2030. Ovakav indikator može da adekvatno prikaže percepciju izloženosti osoba sa invaliditetom diskriminaciji, u zavisnosti od metodologije istraživanja.

Nadalje, MRZBSP u Strategiji predviđa usklađivanje i dopunu zakonodavstva kako bi se obuhvatili svi oblici diskriminacije na što sistematičniji način. Kao ključni pokazatelji uspeha planira se uvođenje najmanje jednog novog preventivnog mehanizma u Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom do 2030. godine i značajno povećanje broja zaposlenih u državnim organima, lokalnoj samoupravi, zdravstvu i obrazovanju koji završe obuke iz oblasti borbe protiv diskriminacije – sa 750 na 2500 polaznika. Dizanje svesti i sticanje veština zaposlenih u javnim ustanovama i preduzećima je vrlo značajno za sprečavanje diskriminacije, međutim uticaj ovih mera će zavisiti od sprovođenja planiranih aktivnosti. Primera radi, *ex post* analiza prethodne Strategije unapređenja položaja osoba sa invaliditetom 2020-2025. godine pokazuje da ista aktivnost nije sasvim sprovedena u implementacionom periodu,³⁷ mada ne pokazuje u kojoj meri jeste sprovedena. Isto važi i za aktivnost dizanja svesti celokupnog društva o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom.³⁸ Sa druge strane, navodi se da je ispunjena aktivnost „usaglašavanje Zakona o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom sa Konvencijom o pravima osoba sa invaliditetom“, međutim navedeni propis nije menjan u periodu važenja date strategije, stoga ova aktivnost nije mogla biti ocenjena kao ispunjena. Ovakve nesuglasnosti tvrdnji iz analize i faktičkog stanja dovode u pitanje kvalitet i pouzdanost nalaza *ex post* analize.

Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije za period od 2022. do 2030. godine³⁹, postavila je sledeće prioritete: dalje usklađivanje zakonodavstva sa antidiskriminacionim standardima i unapređenje položaja grupa u riziku od diskriminacije, kroz jačanje međusektorske saradnje i ugradnju načela ravnopravnosti u sve javne politike. Predviđa smanjenje društvene distance prema ovim grupama, unapređenje mehanizama zaštite i saradnje sa civilnim društvom,

35 Na primer: OECD (2025). *Global experiences of discrimination*. OECD Policy Insights on Well-being, Inclusion and Equal Opportunity, No. 22, OECD Publishing, Paris. Dostupno na: https://www.oecd.org/en/publications/global-experiences-of-discrimination_4b01b73c-en/full-report.html.

36 Ibid.

37 *Ex-post analiza Strategija unapređenja položaja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji za period od 2020. do 2024. Godine*. Dostupno na: <https://www.minrzs.gov.rs/sr/dokumenti/predlozi-i-nacrti/sektor-za-zastitu-osoba-sa-invaliditetom/predlog-akcionog-plana-za-sprovođenje-strategije-unapređenja-položaja-osoba-sa-invaliditetom-u-republici-srbiji-za-period-od-2025-do-2030-godine-u-periodu-od-2025-do-2027-godine>. str. 37.

38 Ibid.

39 *Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije za period od 2022. do 2030. godine*, Službeni glasnik Republike Srbije br. 12/2021.

jačanje kapaciteta i vidljivosti Poverenika za zaštitu ravnopravnosti, razvoj sistema prikupljanja podataka i kontinuirano osnaživanje kompetencija javnih službenika, pravosuđa i drugih relevantnih aktera u oblasti prevencije i zaštite od diskriminacije. Izveštaj o sprovođenju ove strategije navodi mere koje se sprovode sa ciljem uključivanja osoba sa invaliditetom u tržište rada, ali skreće pažnju na nedostatke u statističkim podacima i nemogućnost procene efektivnosti ovih mera i uticaja na smanjenje diskriminacije⁴⁰. Slični nalazi se odnose na pristup javnim uslugama na web-u.

Nalazi Posebnog izveštaja Poverenika 2025

Na kraju, Poseban izveštaj Poverenika o pravima osoba sa invaliditetom iz 2025. godine navodi da je najviše pritužbi podneto zbog diskriminacije na osnovu invaliditeta u periodu od 2015. do 2024⁴¹. Izveštaj pokazuje kontinuiranu diskriminaciju osoba sa invaliditetom u oblastima zapošljavanja, obrazovanja, zdravstva, socijalne zaštite i pristupa objektima i površinama, kao i druge probleme⁴². Ove tematske oblasti, kao i nalazi iz Posebnog izveštaja, su obrađeni u okviru odgovarajućih poglavlja ovog izveštaja.

40 Izveštaj o sprovođenju Strategije prevencije i zaštite od diskriminacije za period od 2022. do 2030. godine za period 2022–2024. godine. Ministarstvo za ljudska i manjinska prava i socijalni dijalog. 2025. Dostupno na: <https://minljpdd.gov.rs/dokumenta/izvestaji/>.

41 Poverenik za zaštitu ravnopravnosti. Poseban izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti o diskriminaciji osoba sa invaliditetom. 2025. Dostupno na: <https://ravnopravnost.gov.rs/rs/posebni-izvestaji/>. str. 25.

42 Poverenik za zaštitu ravnopravnosti. 2025.

03

ČLAN 9

PRISTUPAČNOST

Pristupačnost utiče na svaki segment života i nije moguće analizirati je kao deo nadležnosti jednog resora, te se u uvom izveštaju nalazi analiza zakonodavnog, strateškog, institucionalnog i praktičnog okvira pristupačnosti po ključnim oblastima koje su definisane, pre svega, u Konvenciji Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom. U Srbiji postoje značajni nedostaci u arhitektonskoj i informaciono-komunikacionoj pristupačnosti, uključujući javne ustanove, prevoz i digitalne sadržaje. Potrebno je razviti jasne standarde, implementirati monitoring i osigurati da sve javne i privatne usluge budu dostupne i inkluzivne.

Obezbeđivanje pristupačnosti je osnovni preduslov za potpuno i na ravnopravnim osnovama zasnovano uključivanje osoba sa invaliditetom u društvo. Član 9 Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom odnosi se na pristupačnost i u njemu se naglašava da su države, potpisnice Konvencije, u obavezi da preduzimaju odgovarajuće mere da osobama sa invaliditetom obezbede pristup fizičkom okruženju, prevozu, informacijama i komunikacijama, uključujući informacione i komunikacione tehnologije i sisteme, kao i drugim pogodnostima i uslugama koje su na raspolaganju javnosti.

Definicije pristupačnosti i relevantni standardi

Ne postoji jedinstvena definicija pojma pristupačnosti, već su različite definicije sadržane u međunarodnim standardima, u kojima su one formulisane u odnosu na to na šta se konkretni standard odnosi. To su: Međunarodni standard ISO 9241-11:2018, 3.2.2. Ergonomija

interakcije između čoveka i sistema⁴³, Standard ISO 21542:2021 Izgradnja zgrada – Pristupačnost i upotrebljivost izgrađenog okruženja⁴⁴, ISO/IEC 2382-36:2019⁴⁵ Informaciona tehnologija, ISO/IEC DIS 23859-1 Informaciona tehnologija – Korisnički interfejsi – Deo 1: Smernice o tome kako pisani tekst učiniti lakim za čitanje i razumevanje⁴⁶.

Treba pomenuti i Evropski standard EN 301 549 V3.2.1 (2021-03)⁴⁷ Zahtevi pristupačnosti za IKT proizvode i usluge i Evropski standard BS EN 17210:2021 Pristupačnost i upotrebljivost izgrađenog okruženja – Funkcionalni zahtevi⁴⁸.

Pristupačnost se oslanja na koncept univerzalnog dizajna i koncept dizajna za sve. Koncepti univerzalnog dizajna i dizajna za sve imaju za cilj da osiguraju to da objekte, proizvode, okruženje, programe i usluge, u najvećoj mogućoj meri, mogu da koriste svi ljudi bez dodatne adaptacije ili rekonstrukcije. Pristupačnost je praktična primena univerzalnog dizajna ili dizajna za sve.

Još jedan termin koji je dodatno pojašnjen u Opštem komentaru 2, koji je pripremio Komitet za prava osoba sa invaliditetom Ujedinjenih nacija⁴⁹ a značajno ga je pomenuti u kontekstu pristupačnosti, je „razumno prilagođavanje“. Dok se pristupačnost odnosi na grupe ljudi, odnosno na sve ljude, razumno prilagođavanje podrazumeva da se učini nešto pristupačnim za pojedinca. U slučaju pojedinaca koji imaju retke oblike teškoća, koje nisu mogle biti uzete u obzir prilikom razvoja standarda, ili koji ne koriste metode, sredstva i načine koji su na raspolaganju da bi se ostvarila pristupačnost, čak ni primena standarda pristupačnosti neće biti dovoljna da se osigura pristupačnost. To znači da je razumna prilagođavanja potrebno primeniti u cilju obezbeđivanja pristupačnosti pojedincu i u situacijama u kojima za konkretan kontekst standardi nisu dovoljni ili ne postoje.

Radi dodatnog tumačenja na šta konkretno ovaj član obavezuje i sa ciljem da državama ugovornicama jasno predoči kakve obaveze proističu iz člana 9 Konvencije, Komitet Ujedinjenih nacija za prava osoba sa invaliditetom je doneo Opšti komentar 2⁵⁰ koji detaljno opisuje šta je pristupačnost, koji sve oblici pristupačnosti mogu postojati i na koje segmente života osoba sa invaliditetom, ali ne samo osoba sa invaliditetom, se odnosi.

Obezbeđivanje pristupačnosti u pogledu fizičkog okruženja, prevoza, informacija i komunikacije, kao i roba i usluga je neophodno da bi se omogućilo potpuno i na ravnopravnim osnovama zasnovano uključivanje osoba sa invaliditetom u društvo. Pristupačnost se prožima kroz svaki segment života i nije moguće analizirati je kao deo nadležnosti jednog resora, te se u ovom izveštaju nalazi analiza zakonodavnog, strateškog, institucionalnog i praktičnog okvira

43 Međunarodna elektrotehnička komisija. Opšti uslovi i definicije u polju podrške za aktivan život. Dostupno na: <https://www.electropedia.org/iev/iev.nsf/display?openform&ievref=871-01-01>.

44 Međunarodna organizacija za standardizaciju (ISO), standard ISO 21542:2021(en) Building construction — Accessibility and usability of the built environment. Dostupno na <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:21542:ed-2:v1:en>.

45 Međunarodna organizacija za standardizaciju (ISO), standard ISO/IEC 2382-36:2019 – Information technology — Vocabulary. Part 36: Learning, education and training. Dostupno na <https://www.iso.org/standard/66692.html>.

46 Međunarodna organizacija za standardizaciju (ISO), standard ISO/IEC DIS 23859-1(en) – Information technology — User interfaces — Part 1: Guidance on making written text easy to read and easy to understand. Dostupno na <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso-iec:23859:-1:dis:ed-1:v1:en>.

47 European Telecommunications Standards Institute, standard EN 301 549 V3.2.1 (2021-03) – Accessibility requirements for ICT products and services Dostupno na: https://www.etsi.org/deliver/etsi_en/301500_301599/301549/03.02.01_60/en_301549v030201p.pdf.

48 Evropski komitet za standardizaciju i Evropski komitet za elektrotehničku standardizaciju, standard BS EN 17210:2021 Accessibility and usability of the built environment. Functional requirements <https://www.en-standard.eu/bs-en-17210-2021-accessibility-and-usability-of-the-built-environment-functional-requirements/>.

49 Ujedinjene nacije, Komitet za prava osoba sa invaliditetom, Opšti komentar. Dostupno na <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crpd/general-comments>.

50 Ibid.

pristupačnosti po ključnim oblastima koje su definisane, pre svega, u Konvenciji Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom.

Domaći pravni okvir

Za oblast pristupačnosti značajan je Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom⁵¹ koji u članu 13 prepoznaje diskriminaciju u vezi sa pružanjem usluga i korišćenjem objekata i površina i propisuje da je zabranjena diskriminacija na osnovu invalidnosti u pogledu dostupnosti usluga i pristupa objektima u javnoj upotrebi i javnim površinama. Diskriminacija na osnovu invalidnosti u pogledu dostupnosti usluga naročito obuhvata: odbijanje pružanja usluga osobi sa invaliditetom, osim ako bi pružanje usluge ugrozilo život ili zdravlje osobe sa invaliditetom ili drugog lica; zatim pružanje usluge osobi sa invaliditetom pod drugačijim i nepovoljnijim uslovima od onih pod kojima se usluga pruža drugim korisnicima, osim ako bi pružanje usluge pod redovnim uslovima ugrozilo život ili zdravlje osobe sa invaliditetom ili drugog lica; odbijanje da se izvrši tehnička adaptacija objekta neophodna da bi se usluga pružila korisniku sa invaliditetom.

Posebno važan deo propisa nalazi se u članu 33 ovog zakona kojim je jasno propisana nadležnost u pogledu obezbeđivanja pristupačnosti i to na način da su jedinice lokalne samouprave dužne da preduzmu mere s ciljem da se fizička sredina, zgrade, javne površine i prevoz učine pristupačnim osobama sa invaliditetom.

Ovaj zakon takođe obavezuje organe javne vlasti da su u postupcima pred tim organima dužni da osobi sa invaliditetom koja ima trajne posledice telesnog ili senzornog oštećenja ili bolesti omoguće potpisivanje isprava uz pomoć pečata koji sadrži podatke o ličnom identitetu ili uz pomoć pečata sa ugraviranim potpisom. Međutim, ovde je sporno što ovaj isti član sadrži i odredbu koja kaže da isprave koje predstavljaju formu ugovora ili nekog drugog pravnog posla ne mogu se potpisivati u skladu sa stavom 2. ovog člana, već u skladu sa propisima koji uređuju overu potpisa i potvrđivanje isprave. Ovim je osporeno priznavanje potpisa uz pomoć pečata sa ugraviranim potpisom brojnih isprava i u praksi se često dešava da osobe koje koriste ovaj način potpisivanja budu primorane da se potpisuju otiskom prsta. Kasnijim naporima organizacija osoba sa invaliditetom Zakon je dopunjen članom 34a u kom se navodi da su pravna i fizička lica dužna da osobi sa invaliditetom koja ima trajne posledice telesnog ili senzornog oštećenja ili bolesti omoguće korišćenje usluga potpisivanjem, kada je to potrebno, uz pomoć pečata koji sadrži podatke o ličnom identitetu ili uz pomoć pečata sa ugraviranim potpisom. Uprkos toj izmeni, primenom odredaba Zakona o overi potpisa, rukopisa i prepisa dešava se da potpisivanje na ovaj način nije dozvoljeno, posebno prilikom korišćenja usluga javnih beležnika.

Zakon definiše i mere za obezbeđivanje pristupa informacijama (Član 35) i to na takav način da su organi državne uprave, teritorijalne autonomije i lokalne samouprave nadležni za poslove kulture i medija, dužni da preduzmu mere, s ciljem da se osobama sa invaliditetom učine pristupačnim informacije i komunikacije putem upotrebe odgovarajućih tehnologija, a naročito dnevno saopštavanje informacija namenjenih i osobama sa invaliditetom odgovarajućom tehnologijom simultanog pisanog teksta. Ovde bi mogao biti upitan deo „saopštavanje informacija namenjenih i osobama sa invaliditetom“, jer veznik i bi ovako postavljen značio da nisu sve dnevne informacije namenjene osobama sa invaliditetom i da postoji posebna vrsta informacija za osobe sa invaliditetom, a ne opšte informacije koje su namenjene svima, te bi obaveza i količina obezbeđenih pristupačnih informacija mogla biti sužena.

⁵¹ Službeni glasnik Republike Srbije, br. 22/2009 i 52/2021.

Kada je reč o kaznenim merama koje su propisane ovim zakonom, iako postoji propisana kazna za odbijanje pružanja usluge, postavlja se pitanje da li se nepristupačnost objekta u kom se usluga pruža ili nepristupačnost same usluge smatra odbijanjem da se pruži usluga ili se nepristupačnost može koristiti kao izgovor za nepružanje usluge.

Republika Srbija pitanje pristupačnosti reguliše i u sklopu drugih zakona, čiji je pregled dat u sledećoj tabeli:

Oblast regulisanja	Zakonske regulative
Pristupačnost izgrađenog okruženja i saobraćajne infrastrukture	<p>Zakon o zabrani diskriminacije⁵²</p> <p>Zakon o planiranju i izgradnji⁵³</p> <p>Zakon o stanovanju i održavanju zgrada⁵⁴</p> <p>Pravilnik o tehničkim standardima planiranja, projektovanja i izgradnje objekata, kojima se osigurava nesmetano kretanje i pristup osobama sa invaliditetom, deci i starim osobama⁵⁵</p> <p>Zakon o kretanju uz pomoć psa vodiča⁵⁶</p> <p>Pravilnik o bližim uslovima i načinu korišćenja objekata u javnoj upotrebi u oblasti zdravstvene zaštite od strane osobe koja se kreće uz pomoć psa vodiča⁵⁷</p> <p>Zakon o bezbednosti saobraćaja na putevima⁵⁸</p> <p>Zakon o železnici⁵⁹</p> <p>Zakon o interoperabilnosti železničkog sistema⁶⁰</p> <p>Zakon o ugovorima o prevozu u železničkom saobraćaju⁶¹</p> <p>Zakon o prevozu putnika u drumskom saobraćaju⁶²</p> <p>Zakon o vazdušnom saobraćaju⁶³ i Zakon o prevozu u drumskom saobraćaju⁶⁴ ne sadrže odredbe o pristupačnosti</p>

52 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 22/2009 i 52/2021.

53 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 72/2009, 81/2009 – ispr., 64/2010 – odluka US, 24/2011, 121/2012, 42/2013 – odluka US, 50/2013 – odluka US, 98/2013 – odluka US, 132/2014, 145/2014, 83/2018, 31/2019, 37/2019

54 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 104/2016 i 9/2020.

55 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 22/2015.

56 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 29/2015.

57 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 87/2015.

58 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 41/2009, 53/2010, 101/2011, 32/2013 – odluka US, 55/2014, 96/2015 – dr. zakon, 9/2016 – odluka US, 24/2018, 41/2018, 41/2018 – dr. zakon, 87/2018, 23/2019, 128/2020 – dr. zakon, 76/2023 i 19/2025.

59 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 41/2018 i 62/2023.

60 Službeni glasnik Republike Srbije, broj 62/2023.

61 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 38/2015 i 49/2021.

62 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 68/2015, 41/2018, 44/2018 – dr. zakon, 83/2018, 31/2019 i 9/2020.

63 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 73/2010, 57/2011, 93/2012, 45/2015, 66/2015 – dr. zakon, 83/2018, 9/2020, 62/2023 i 19/2025.

64 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 46/95, 66/2001, 61/2005, 91/2005, 62/2006, 31/2011 i 68/2015 – dr. zakoni.

Oblast regulisanja	Zakonske regulative
Pristupačnost informacija i komunikacija	<p>Zakon o javnom informisanju i medijima⁶⁵</p> <p>Zakon o elektronskim medijima⁶⁶</p> <p>Zakon o elektronskim komunikacijama⁶⁷</p> <p>Zakon o javnim medijskim servisima⁶⁸</p> <p>Zakon o elektronskoj upravi⁶⁹</p> <p>Zakon o elektronskom dokumentu, elektronskoj identifikaciji i uslugama od poverenja u elektronskom poslovanju⁷⁰</p> <p>Zakon o upotrebi znakovnog jezika⁷¹</p> <p>Zakon o potvrđivanju Marakeškog ugovora za omogućavanje pristupa objavljenim delima od strane lica koja su slepa, slabovidna ili na drugi način onemogućena da koriste štampane materijale⁷²</p> <p>Pravilnik o univerzalnom servisu u oblasti elektronskih komunikacija⁷³</p>
Pristupačnost usluga i proizvoda	Zakon o javnim nabavkama ⁷⁴
Turizam i ugostiteljstvo	<p>Zakon o turizmu⁷⁵</p> <p>Zakon o ugostiteljstvu⁷⁶</p> <p>Pravilnik o uslovima i načinu obavljanja ugostiteljske delatnosti, načinu pružanja ugostiteljskih usluga, razvrstavanju ugostiteljskih objekata i minimalno tehničkim uslovima za uređenje i opremanje ugostiteljskih objekata⁷⁷</p>

65 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 92/2023 i 51/2025.

66 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 92/2023 i 51/2025.

67 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 35/2023.

68 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 83/2014, 103/2015, 108/2016, 161/2020, 129/2021, 142/2022, 92/2023 i 51/2025.

69 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 27/2018.

70 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 94/2017 i 52/2021.

71 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 38/2015.

72 Službeni glasnik Republike Srbije – Međunarodni ugovori, br. 1/2020

73 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 59/2024.

74 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 91/2019 i 92/2023.

75 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 17/2019.

76 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 17/2019.

77 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 48/2012 i 58/2016.

Oblast regulisanja	Zakonske regulative
Kultura	Zakon o kulturi ⁷⁸ Zakon o bibliotečko-informacionoj delatnosti ⁷⁹ Zakon o autorskim i srodnim pravima ⁸⁰ Zakon o muzejskoj delatnosti ⁸¹
Obrazovanje	Zakon o udžbenicima ⁸² Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja ⁸³ Zakon o predškolskom obrazovanju i vaspitanju ⁸⁴ Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju ⁸⁵ Zakon o obrazovanju odraslih ⁸⁶ Zakon o visokom obrazovanju ⁸⁷ Pravilnik o standardima i postupku za akreditaciju visokoškolskih ustanova sadrži tri značajna standarda za veću pristupačnost visokoškolskih ustanova ⁸⁸ Pravilnik o resursnom centru ⁸⁹ Pravilnik o dodatnoj obrazovnoj zdravstvenoj i socijalnoj podršci detetu, učeniku i odraslom ⁹⁰
Zapošljavanje	Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom ⁹¹ sadrži odredbe o zapošljavanju pod posebnim uslovima, prilagođavanjem radnog mesta, tehničko i tehnološko opremanje radnog mesta, sredstava za rad, prostora i opreme

78 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 72/2009, 13/2016, 30/2016-ispravke, 6/2020, 47/2021, 78/2021 i 76/2023.

79 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 52/2011 i 78/2021.

80 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 104/2009, 99/2011, 119/2012, 29/2016 – odluka US i 66/2019.

81 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 35/2021 i 96/2021.

82 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 27/2018 i 92/2023.

83 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 88/2017, 27/2018 – dr. zakon, 10/2019, 27/2018 – dr. zakon, 6/2020, 129/2021, 92/2023 i 19/2025.

84 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 18/2010, 101/2017, 113/2017 – dr. zakon, 95/2018 – dr. zakon, 10/2019, 86/2019 – dr. zakon, 157/2020 – dr. zakon, 123/2021 – dr. zakon, 129/2021 i 19/2025 – dr. zakon.

85 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 55/2013, 101/2017, 27/2018 – dr. zakon, 6/2020, 52/2021, 129/2021, 129/2021 – dr. zakon, 92/2023 i 19/2025.

86 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 55/2013, 88/2017 – dr. zakon, 27/2018 – dr. zakon i 6/2020 – dr. zakon.

87 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 88/2017, 73/2018, 27/2018 – dr. zakon, 67/2019, 6/2020 – dr. zakoni, 11/2021 – autentično tumačenje, 67/2021, 67/2021 – dr. zakon, 76/2023 i 19/2025.

88 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 13 /2019.

89 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 80/2021.

90 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 80/2018.

91 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 36/2009, 32/2013 i 14/2022 – dr. zakon.

Oblast regulisanja	Zakonske regulative
Zdravstveni sistem	Zakon o zdravstvenoj zaštiti ⁹² Zakon o pravima pacijenata ⁹³
Socijalna zaštita	Zakon o socijalnoj zaštiti ⁹⁴
Sport	Zakon o sportu ⁹⁵
Rodna ravnopravnost	Zakon o rodnoj ravnopravnosti ⁹⁶
Rizične situacije i humanitarna katastrofa	Zakon o smanjenju rizika od katastrofa i upravljanju vanrednim situacijama ⁹⁷
Ravnopravnost pred zakonom i pristup pravdi	Očekuju se ključne izmene u Zakonu o vanparničnom postupku i Porodičnom zakonu i u Ustavu Republike Srbije
Lična sloboda i bezbednost	Zakon o izvršenju krivičnih sankcija ⁹⁸
Učešće u političkom i javnom životu	Zakon o izboru narodnih poslanika ⁹⁹

Tabela 1: pregled zakonske regulative u Republici Srbiji značajne za oblast pristupačnosti

Ovi brojni propisi na različite načine obavezuje različite aktore na obezbeđivanje pristupačnosti za osobe sa invaliditetom u većoj ili manjoj meri su usklađeni sa standardima ljudskih prava i prava osoba sa invaliditetom sadržanim u Konvenciji. Tako na primer, Zakon o upotrebi znakovnog jezika¹⁰⁰ značajan je za obezbeđivanje pristupačnih informacija i pristupačne komunikacije i njime se reguliše način upotrebe znakovnog jezika, pravo na učenje znakovnog jezika, pravo na upotrebu usluge tumača za znakovni jezik, način upotrebe usluge tumača za znakovni jezik, mere za podsticanje primene i unapređenje upotrebe znakovnog jezika kroz informisanje i obrazovanje na znakovnom jeziku i druga pitanja od značaja za upotrebu znakovnog jezika. Ipak najveći teret obezbeđivanja usluge tumača prebačen je na organizacije civilnog društva koje zastupaju prava gluvih i nagluvih osoba, te se postavlja pitanje da li organizacije imaju kapacitete da zadovolje sve potrebe gluvih korisnika, bez systemske opredeljenosti institucija da rade na unapređenju uslova za upotrebu znakovnog jezika u meri koja je neophodna.

Nakon objavljivanja Inicijalnog izveštaja o sprovođenju Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom u Srbiji, Komitet za prava osoba sa invaliditetom je uočio brojne probleme u oblasti pristupačnosti i doneo zaključna zapažanja i preporuke:

92 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 25/2019, 92/2023 – autentično tumačenje i 29/2025 – odluka US.

93 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 45/2013 i 25/2019 – dr. zakon.

94 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 24/2011 i 117/2022 – odluka US.

95 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 10/2016.

96 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 52/2021.

97 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 87/2018.

98 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 55/2014 i 35/2019.

99 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 14/2022.

100 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 38/2015.

Komitet je zabrinut zbog nepostojanja nacionalne strategije obezbeđivanja pristupačnosti i zakonskih propisa koji bi sadržavali delotvorne sankcije za nepoštovanje propisa, zatim zbog niskog stepena mogućnosti pristupa javnim objektima, institucijama i uslugama, i uslugama elektronskih medija u državi članici.

Paragraf 17: Komitet je zabrinut zbog nepostojanja domaće strategije za obezbeđivanje pristupačnosti i zakonskih propisa koji bi sadržali delotvorne sankcije za nepoštovanje propisa, zatim zbog niskog stepena pristupa javnim objektima, institucijama i uslugama, uključujući usluge elektronskih medija u državi članici.

Zaključna zapažanja o Inicijalnom izveštaju o Srbiji, Komitet za prava osoba sa invaliditetom, 2016: Pristupačnost (član 9)

Važno je istaći da Republika Srbija nije usvojila niti „razvila sveobuhvatan plan za obezbeđivanje pristupačnosti uz efikasan nadzor i mapu puta koja će postaviti polazne tačke za uklanjanje postojećih prepreka“, kako je to preporučio Komitet Ujedinjenih nacija za prava osoba sa invaliditetom. Upravo zbog nedostatka strateškog okvira za pristupačnost, pojedinačne inicijative ne dovode do značajnijeg unapređenja pristupačnosti niti na nacionalnom niti na lokalnom nivou. Strateški okvir je značajan radi utvrđivanja zatečenog stanja u pogledu pristupačnosti, pripreme plana za uklanjanje barijera i prioritizacije objekata, informacija, komunikacije, usluga i proizvoda prema neophodnosti za funkcionisanje osoba sa invaliditetom i uključivanje u društvo. U svakom slučaju treba se osvrnuti na strateške dokumente koji u svojim integralnim oblicima sadrže delove koji se odnose na pristupačnost:

Paragraf 18: Komitet preporučuje da država članica:

- razvije sveobuhvatan plan za obezbeđivanje pristupačnosti uz efikasan nadzor i mapu puta koja će postaviti polazne tačke za uklanjanje postojećih prepreka;
- da promoviše univerzalni dizajn za sve zgrade, javne servise i javni transport, kao i pristupačnost informacija i medija, posebno elektronskih medija, a sve u skladu sa Opštom preporukom broj 2 na Pristupačnost.
- U tom smislu, Komitet preporučuje da država članica odredi dovoljno sredstava za nadziranje sprovođenja standarda pristupačnosti, uz podršku ažurirane nacionalne baze podataka na svojoj teritoriji;
- utvrdi delotvorne sankcije za odvracanje koje se mogu nametnuti zbog nesprovođenja;
- poveća titlovanje i prevođenje na znakovni jezik u medijima;
- uključi organizacije osoba sa invaliditetom u ovaj proces.
- Komitet, takođe, preporučuje da država članica obrati pažnju na povezanost člana 8 Konvencije i Cilja 11, podciljevima 11.2 i 11.7. iz Agende UN o održivom razvoju do 2030. godine.

Zaključna zapažanja o Inicijalnom izveštaju o Srbiji, Komitet za prava osoba sa invaliditetom, 2016: Pristupačnost (član 9)

Strateški dokumenti

Strategija unapređenja položaja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji za period 2025-2030. godine¹⁰¹ u delu koji se bavi analizom problema, pitanja pristupačnosti eksplicitno ističe u tri od osam kategorija problema:

- Problem 4: Nije obezbeđena adekvatna pristupačnost objektima javne namene i objektima kolektivnog stanovanja, kao i velikom broju javnih objekata u smislu komunikacijske, arhitektonske ili kognitivne pristupačnosti;
- Problem 5: Kognitivna pristupačnost kao osnov pristupačnosti pravima i uslugama za osobe sa intelektualnim i mentalnim teškoćama nije prepoznat;
- Problem 8: Nedovoljna pristupačnost i sistem podrške osobama sa invaliditetom za pristup srednjem i visokom obrazovanju

Strategija između ostalog konstatuje nedovoljnost sredstava za kompletno infrastrukturno prilagođavanje u cilju pristupačnosti. Konstatuje se ranija zanemarenost određenih aspekata pristupačnosti: prirodnim resursima i oazama, kognitivne pristupačnosti za osobe sa mentalnim i intelektualnim teškoćama, pristupačnosti informacijama, kao i ustanovama kulture (kod kojih je nepristupačnost ne samo arhitektonska, već i komunikaciona i kognitivna, usled neprilagođenosti sadržaja). Primena principa „Univerzalnog dizajna“ navodi se kao jedan principa delovanja Strategije.

Strategija u Posebnom cilju 2: Obezbeđeno potpuno uživanje poslovne sposobnosti i prava na porodični i partnerski život osoba sa invaliditetom, konstatuje nedovoljnost i retkost pristupačnosti objekata kolektivnog stanovanja i proceduralne manjkavosti u pogledu ostvarenja prava na razumno prilagođavanje i obezbeđivanje pristupačnosti stanarima sa invaliditetom, te kao jednu od mera navodi i izmenu Zakona o stanovanju kako bi se na teret sredstava investicionog održavanja omogućila obavezna razumna prilagođavanja stanarima sa invaliditetom, bez potrebe da se za to obezbedi većinska stanarska saglasnost.

U Posebnom cilju 3: Ravnopravno učešće osoba sa invaliditetom u svim segmentima u životu zajednice, predviđene su mere na povećanju broja objekata koji obezbeđuju punu arhitektonsku, komunikacionu i kognitivnu pristupačnost, mere na povećanju pristupačnosti turističkih sadržaja i olakšanom uživanju u kulturno – istorijskim i turističkim sadržajima. Predviđene su i mere za obezbeđivanje jednakog pristupa pravdi, ali su one umesto na rešavanje pitanja nepristupačnosti objekata pravosuđa, usmerene na obučavanje osoblja u pravosuđu.

Poseban cilj 5: Unapređenje dostupnosti svih nivoa obrazovanja osobama sa invaliditetom predviđa mere za dostizanje pune pristupačnosti srednjem i visokom obrazovanju.

Poseban cilj 6: Obezbeđen ravnopravni i jednaki pristup zdravstvenoj zaštiti osobama sa invaliditetom, naročito u oblasti mentalnog zdravlja, stomatološke zaštite i reproduktivnog zdravlja predviđa mere na otklanjanju arhitektonske, komunikaciono – informacione i kognitivne pristupačnosti u sistemu javnog zdravlja.

U cilju praćenja postignutih rezultata i procene uspešnosti realizacije mera i aktivnosti koje će biti predviđene Akcionim planom za period 2025–2027. godine, svi organi i organizacije zaduženi za njihovo sprovođenje u obavezi su da pripremaju izveštaje koje dostavljaju radnom telu Vlade – Savetu za osobe sa invaliditetom, preko Ministarstva za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja.

¹⁰¹ Službeni glasnik Republike Srbije, br. 6/2025.

Strategija razvoja sistema javnog informisanja u Republici Srbiji za period 2020-2025 godine¹⁰² u okviru analize stanja pod tačkom 4.2. Informisanje osoba sa invaliditetom i nejednaka dostupnost medijskih sadržaja osobama sa invaliditetom, kao ključni problem u ovoj oblasti prepoznaje to što u javnosti nema dovoljne zastupljenosti osoba sa invaliditetom. Ističe se i da je neophodno boriti se protiv stereotipa u izveštavanju o osobama sa invaliditetom, kao i to da je uočeno nepoštovanje medijskih obaveza o nediskriminatornom, inkluzivnom izveštavanju. Kao odgovarajuća mera navodi se obezbeđenost uslova za adekvatno informisanje osoba sa invaliditetom i njihovog ravnopravnog pristupa medijskim sadržajima. Predviđeni su analiza dostupnosti medijskih sadržaja osobama sa invaliditetom, uvođenje medijskih sadržaja za osobe sa invaliditetom, kao i pristupačnost medijskih sadržaja. Vlada je usvojila i Akcioni plan za sprovođenje Strategije u periodu 2020 – 2022 u kojem nije posvećena pažnja javnom informisanju osoba sa invaliditetom, niti njihovom učešću u kreiranju sistema javnog informisanja. Akcioni plan za period 2023 – 2025. nije usvojen, a nova „medijska strategija je u izradi.

Jedno od načela na kojima se zasniva Strategija razvoja kulture Republike Srbije od 2020. do 2029. godine, je i unapređenje uzajamnog razumevanja i ravnopravno uključivanje osetljivih grupa u kulturni život, kao i široka dostupnost kulture i ravnopravno i aktivno učešće u kulturnom životu. U okviru posebnog cilja 2 Unapređenje sistema ulaganja u ustanove kulture i zaštitu kulturnog nasleđa, navodi se da „posebnu pažnju treba posvetiti investicionom ulaganju u otklanjanje fizičkih barijera i olakšan pristup ustanovama kulture osoba sa invaliditetom“. Predviđeni su uvođenje planskog ulaganja i redovno održavanje ustanova uz obezbeđivanje dostupnost osobama sa invaliditetom. Strategija se posebno bavi ravnopravnim učešćem u kulturi, i ističe politiku jednakih mogućnosti i uključivanje svih društvenih grupa u kulturni život. Navodi se da je za osobe sa invaliditetom pored uklanjanja fizičkih barijera, važno i prilagođavanje sadržaja iz kulture. Strategija dalje predviđa prilagođavanje domaćih filmskih i audiovizuelnih sadržaja za osobe sa invaliditetom, kao i izradu plana nabavke bibliotečkih jedinica i opreme za osobe sa oštećenjem vida.

Praktične inicijative i primeri

Resorno ministarstvo za pitanja pristupačnosti izgrađenog okruženja i saobraćajne infrastrukture trebalo bi da bude Ministarstvo građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture, što je i prepoznato u Strategiji unapređenja položaja osoba sa invaliditetom 2020 – 2024. Na tim osnovama je krajem 2021. godine formirana Međuresorna radna grupa za kreiranje i sprovođenje operativnog plana za pristupačnost za period od 2020 do 2024. godine. Ova radna grupa je do isteka Strategije održala svega nekoliko sastanaka, bez konkretnih rezultata.

Na nivou Vojvodine za pitanja pristupačnosti fizičkog okruženja nadležan je Pokrajinski sekretarijat za energetiku građevinarstvo i saobraćaj, a na nivou lokalnih samouprava opštinski i gradski sekretarijati ili uprave za urbanizam i građevinarstvo, direkcije za građevinsko zemljište, uprave za komunalna pitanja i uprave za saobraćaj i puteve. Nadzor nad poštovanjem standarda pristupačnosti trebalo bi da sprovodi građevinska i urbanistička inspekcija, ali se to retko dešava u praksi. Važno je istaći da jedino opština Vračar ima usvojenu Strategiju za unapređenje pristupačnosti gradske opštine Vračar za period od 2018. do 2025. godine sa pratećim Akcionim planom koja je istekla, a još uvek se ne radi na pripremi nove strategije. Nekoliko opština u Srbiji ima formirane lokalne timove za pristupačnost i pitanja pristupačnosti tretira kroz različite lokalne programe socijalne zaštite, urbanističkog planiranja, kulture i drugih oblasti (Novi Sad, Subotica, Kruševac, Užice, Sombor, Pančevo). Neke od ovih lokalnih

¹⁰² Službeni glasnik Republike Srbije, br. 11/2020.

samouprava dobijale su prethodnih godina nagrade Zaštitnika građana i Stalne konferencije gradova i opština za napredak u oblasti pristupačnosti. Stalna konferencija gradova i opština aktivno saraduje sa organizacijama osoba sa invaliditetom i često organizuje edukacije lokalnih samouprava na teme u vezi sa pristupačnošću, uključujući i teme inkluzivnog budžetiranja i pristupačnih javnih nabavki.

Na Departmanu za arhitekturu i urbanizam Fakulteta tehničkih nauka Univerziteta u Novom Sadu, u okviru osnovnih akademskih studija, postoji predmet Principi univerzalnog dizajna¹⁰³ koji je izborni. Na Arhitektonskom fakultetu Univerziteta u Beogradu u okviru master akademskih studija, kao izborni proučava se predmet pod nazivom Prostori seniora i ljudi sa posebnim potrebama.¹⁰⁴

Vlada Republike Srbije, uz podršku Međunarodne unije za telekomunikacije, izradila je i objavila 2021. godine Studiju o proceni politika digitalne pristupačnosti u Republici Srbiji.

Zaštitnik građana je u sradnji sa Stalnom konferencijom gradova i opština, Timom za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije i Udruženjem za reviziju pristupačnosti ustanovio nagradu za doprinos razvoju svih oblika pristupačnosti u jedinicama lokalne samouprave. Dobitnici nagrada za 2024. godinu su Grad Pirot i Opština Bosilegrad.

Prevodilački servis za srpski znakovni jezik osnovan je 2010. godine pri Gradskoj organizaciji gluvih Beograda (GOGB) uz podršku Ministarstva za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, radi ostvarivanja uspešne komunikacije između gluvih i čujućih ljudi i uključivanja gluvih ljudi u društveni život zajednice. Rad servisa unapređen je od januara 2022. godine kada je sa radom počeo Nacionalni prevodilački centar za znakovni jezik sa video relej servisom koji je takođe dostupan gluvim korisnicima 24 sata dnevno.

U praksi, postoji nekoliko izveštaja i projektnih inicijativa koji se odnose na pristupačnost, i u najvećoj meri obuhvataju fizičku pristupačnost objektima:

Zaštitnik građana uspostavio je redovan mehanizam za praćenje UN Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom i 10. decembra 2025. godine objavio je svoj redovan Godišnji izveštaj. U Izveštaju je konstatovano da Srbija ima normativni okvir, ali da nedostaje sveobuhvatna nacionalna strategija, da je veliki broj javnih objekata i dalje nepristupačan, da je upotreba pristupačnih formata komunikacije nedovoljna, da javne institucije retko obezbeđuju prevodioce za znakovni jezik, da transportna infrastruktura u velikoj meri nije pristupačna i da postoje izazovi u implementaciji normativnog okvira u praksi (spor i neefikasan inspeksijski nadzor). Ministarstvu građevine, urbanizma i saobraćaja data je preporuka da izmenama i dopunama Zakona o planiranju i izgradnji uključe elaborat o pristupačnosti u projektnu dokumentaciju kao obavezujući deo dokumentacije za dobijanje građevinske dozvole. Konstatovano je da je Pravilnik o tehničkim standardima planiranja, projektovanja i izgradnje objekata donet na osnovu Zakona o izgradnji izuzetno detaljan i da pokriva sve značajne aspekte pristupačnosti, sa detaljno opisanim standardima, tehničkim uputstvima i crtežima, bez mnogo prostora za slobodna tumačenja, ali da se u praksi javljaju problemi sa primenom i nadzorom, te je rasprostranjeno nepoštovanje navedenih zakonskih i podzakonskih obaveza. U periodu 2024. – 2025. godina građevinska inspekcija nije izrekla ni jednu kaznu za nepoštovanje tehničkih standarda pristupačnosti. Kao jedan od glavnih razloga za ovakvu situaciju, konstatuje se nedovoljan broj inspektora i arhitekata sa potrebnim znanjem iz oblasti univerzalnog dizajna i pristupačnosti, pa je data preporuka nadležnom Ministarstvu

103 Univerzitet u Novom Sadu, Fakultet tehničkih nauka, predmet „Principi univerzalnog dizajna“. Dostupno na: <https://ftn.uns.ac.rs/stranice-predmeta/A300/principi-univerzalnog-dizajna>.

104 Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet. Dostupno na: <https://www.arh.bg.ac.rs/programi/master-akademске-studije-arhitektura/master-akademске-studije-arhitektura-201819-i-godina/03-masa-11030-izborni-predmet-1-arhitektura-201819-masiu-11060-a/?pismo=lat>.

građevine, urbanizma i saobraćaja da organizuje odgovarajuće obuke inspeksijskih službi, arhitekata, inženjera i radnika jedinica lokalne samouprave nadležnih za izdavanje građevinske dozvole. Data je i preporuka da se pojednostave procedure za izdavanje dozvola za adaptacije građevinskih objekata za potrebe postizanja pristupačnosti.

Republička izborna komisija aktivno učestvuje u unapređivanju pristupačnosti biračkih mesta. Protokolom o saradnji sa Centrom za samostalni život osoba sa invaliditetom Srbije velika pažnja je posvećena obezbeđivanju veće pristupačnosti biračkih mesta. Na osnovu Odluke o proceni pristupačnosti biračkih mesta u Republici Srbiji, opštinske/gradske uprave, odnosno uprave gradskih opština grada Beograda, formirale su timove za procenu pristupačnosti biračkih mesta koji su prikupili podatke o pristupačnosti biračkih mesta, odnosno objekata u kojima se biračka mesta nalaze, izvršili analizu prikupljenih podataka i utvrdili mere za unapređenje. Procena pristupačnosti, bi trebalo da se vrši na svake dve godine, a rezultati da se objavljuju na sajtu Republičke izborne komisije. Republička izborna komisija je na osnovu prve analize, tamo gde je bilo moguće, odredila pristupačnija biračka mesta, za izbore raspisane za 21. jun 2020. godine. Ukupno 843 članova radnih timova za procenu pristupačnosti, u čiji rad je bilo uključeno i 132 predstavnika udruženja osoba sa invaliditetom, su procenili pristupačnost biračkih mesta.¹⁰⁵ Nakon izbora 2020. godine RIK je nastavio da sprovodi procene pristupačnosti biračkih mesta, a aktuelna tabela sa podacima o pristupačnosti biračkih mesta dostupna je na web stranici RIK-a¹⁰⁶. Tabela ne daje ukupnu konačnu ocenu pristupačnosti biračkog mesta i do te ocene je teško doći, s obzirom na to da je pristupačnost ocenjivana na osnovu niza opisnih kriterijuma za čija ispunjenja su davane opisne ocene koje je teško kategorizovati. Stoga je teško proceniti postoji li napredak u odnosu na početno stanje registrovano prvom procenom 2019. godine, te je analizu pristupačnosti biračkih mesta potrebno metodološki unaprediti i uskladiti sa standardima. Nedovoljna pažnja posvećena je komunikaciono – informacionoj pristupačnosti, jer prema aktuelnim podacima, od 8.220 biračkih mesta, samo za 44 biračka mesta je navedeno da imaju sistem znakova za orijentaciju u prostoru za slepe i slabovide, dok samo 122 biračka mesta imaju sisteme komunikacije za gluve i nagluve osobe. Kriterijum dostupnosti izbornog materijala i informacija u vezi sa korišćenjem biračkog prava u pristupačnom formatu nije evaluiran.

Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja – Sektor za zaštitu osoba sa invaliditetom u januaru 2020. godine pokrenuo je, u saradnji sa Nacionalnom organizacijom osoba sa invaliditetom Srbije, krovnom organizacijom invalidskog pokreta u Republici Srbiji, Kampanju „SRBIJA BEZ BARIJERA“. Kampanja je osmišljena kako bi se pojedinačne aktivnosti koje se realizuju radi unapređenja položaja osoba sa invaliditetom odvijale pod zajedničkim sloganom i prepoznatljivim vizuelnim identitetom, kao što su postavljanje rampi na objektima javne namene, rekonstrukcije i opremanja objekata za osobe sa invaliditetom, obeležavanje značajnih datuma invalidskog pokreta i drugo¹⁰⁷.

Gradovi Beograd i Novi Sad i gradske opštine Vračar i Savski venac osnovale su Servis podrške u mobilnosti i komunikaciji¹⁰⁸ namenjen osobama sa invaliditetom u cilju povećanja dostupnosti usluga, informacija i komunikacija. U okviru servisa pružaju se servisne informacije (isključenja vode, struje, izmene na linijama gradskog prevoza...) dostupne i u zvučnom

¹⁰⁵ Republika Srbija, Republička izborna komisija, rezultati ocene pristupačnosti. Dostupno na <https://www.rik.parlament.gov.rs/tekst/sr/3194/pristupacnost-birackih-mesta.php>.

¹⁰⁶ Republička izborna komisija, baza pristupačnosti izbornih mesta. Dostupno na <https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Fwww.rik.parlament.gov.rs%2Fextfile%2Fsr%2F659873%2FBM%2520PRISTUPACNOST.xml&wdOrigin=BROWSELINK>.

¹⁰⁷ Republika Srbija, Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, kampanja „Srbija bez barijera“. Dostupno na <https://www.minrzs.gov.rs/sr/aktuelnosti/kampanja-srbija-bez-barijera>.

¹⁰⁸ Grad Beograd, Gradska opština Vračar, Servis podrške u mobilnosti i komunikaciji. Dostupno na <https://vracar.rs/2020-10-22-servis-podrske-u-mobilnosti-i-komunikaciji/>.

obliku i na znakovnom jeziku putem aplikacije za mobilni telefon Info za sve, koja je dostupna na google play storu, zatim besplatna usluga tumača za znakovni jezik i SOS poziv tumača za znakovni jezik 24/7, u hitnim slučajevima, preko mobilne aplikacije, kao i informacije na Brajevom pismu. Građani mogu Servisu da prijave barijere na javnim površinama (podignuti ivičnjaci trotoara, stubići i dr.) i na objektima javnih institucija (nepostojanje rampi), te će uputiti prijave nadležnim organima da obezbede pristupačnost i nesmetano kretanje.

Projekat Interaktivna mapa pristupačnosti¹⁰⁹ koji je sprovodilo Udruženje za reviziju pristupačnosti uz podršku Zaštitnika građana trebalo bi da predstavlja prikaz stanja o pristupačnosti objekata širom Srbije. U jednom periodu projekat je bio obustavljen zbog nedostatka sredstava, ali je ove godine reaktiviran.

Udruženje Forum mladih sa invaliditetom Kragujevac izradilo je aplikaciju pristupačnost.info koju je moguće preuzeti sa google play prodavnice, a na kojoj se nalaze informacije o pristupačnosti objekata i parking mesta u Kragujevcu, kao i parking mesta u Nišu i Beogradu.¹¹⁰

Udruženje Inkluzija osoba sa invaliditetom Čajetina je izvršilo analizu pristupačnosti 145 objekata na Zlatiboru.¹¹¹ Isto udruženje je 2021. godine izradilo Opštu metodologiju za procenu pristupačnosti ugostiteljskih objekata i turističkih agencija¹¹², a 2022. godine izradilo Smernice za pružanje inkluzivnih usluga u turizmu¹¹³.

Caritas Srbije napravio je poseban web sajt na temu pristupačne komunikacije¹¹⁴. Na sajtu su dostupni vodiči na lakom jeziku o tome kako izvaditi ličnu kartu, pozvati hitnu pomoć ili ostvariti pravo na novčanu socijalnu pomoć, smernice i priručnici za pristupačnu komunikaciju, za organizovanje pristupačnih događaja, pristupačnost na društvenim mrežama i izradu pristupačnih web sajtova. Pored toga, dostupne su i informacije o raspoloživim obukama iz oblasti pristupačne komunikacije.

Savez za pristupačnost Srbije (SAPS) je nacionalna organizacija koja se bavi promocijom i unapređenjem pristupačnosti. Tokom 2023. godine urađena je procena pristupačnosti 102 ugostiteljska objekta (restorana, kafića, kafana i barova) na teritoriji Grada Beograda¹¹⁵. Iste godine je u okviru projekta „Beograd – grad turizma za sve – u susret velikim međunarodnim događajima“, koji je podržao Sekretarijat za socijalnu zaštitu Grada Beograda, izrađen Priručnik za turističke i ugostiteljske radnike – Turizam za sve¹¹⁶. Priručnik je obradio sve aspekte pristupačnog turizma. Iste godine SAPS je u okviru projekta „Život je banja“ napravio i analizu dostupnosti banjских usluga osobama sa invaliditetom¹¹⁷, i to kroz obilazak izabranih banja i anketiranje organizacija osoba sa invaliditetom o ličnim iskustvima korisnika.

109 Udruženje za reviziju pristupačnosti, Mapa pristupačnosti. Dostupno na <https://www.maprist.com/>.

110 Mapu je moguće preuzeti putem linka <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.pristupacnost.info>.

111 Rezultati su publikovani na sajtu Turističke organizacije Zlatibor u okviru pojedinačnih objekata, kao i na sajtu Saveza za pristupačnost Srbije, na linku: <https://saps.rs/baza-pristupacnosti-zlatibor>.

112 Savez za pristupačnost Srbije, Opšta metodologija za procenu pristupačnosti. Dostupno na https://saps.rs/preuzimanja/Opsta%20metodologija%20za%20procenu%20pristupacnosti_final.pdf.

113 Savez za pristupačnost Srbije, Smernice za pružanje pristupačnih usluga u turizmu. Dostupno na <https://saps.rs/preuzimanja/smernice-za-pruzanje-pristupacnih-usluga-u-turizmu-web.pdf>.

114 Caritas Srbije, Pristupačna komunikacija. Dostupno na <https://pristupacnost.caritas.rs/>.

115 Savez za pristupačnost Srbije, Procena pristupačnosti ugostiteljskih objekata na teritoriji Grada Beograda. Dostupno na: https://saps.rs/preuzimanja/Procena%20pristupa%20nosti%20ugostiteljskih%20objekata%20na%20teritoriji%20Grada%20Beograda_24.11.2023..pdf.

116 Savez za pristupačnost Srbije, Priručnik za turističke i ugostiteljske radnike, „Turizam za sve“. Dostupno na https://saps.rs/preuzimanja/Priru%C4%8Dnik%20za%20turisti%C4%8Dke%20i%20ugostiteljske%20radnike%20-%20Turizam%20za%20sve_SAPS.pdf

117 Savez za pristupačnost Srbije, Dostupnost banjских usluga osobama sa invaliditetom u Republici Srbiji. Dostupno na: https://saps.rs/preuzimanja/Dostupnost%20banjskih%20usluga%20osobama%20sa%20invaliditetom%20u%20Republici%20Srbiji_2023.pdf.

04

ČLAN 12

JEDNAKO PRIZNANJE PRED ZAKONOM

Lišenje poslovne sposobnosti je jedan od najvećih problema ljudskih prava u Srbiji, jer bez poslovne sposobnosti osoba ne može samostalno da upravlja svojim životom i lišena je uživanja mnogih prava i gubi kontrolu nad sopstvenim životom. Broj osoba koje su lišene poslovne sposobnosti raste iako je Republika Srbija dobila preporuku od Komitet za prava osoba sa invaliditetom kako izmeniti ovu praksu.

Jednako priznanje pred zakonom i poslovna sposobnost

Jednako priznanje lica pred zakonom¹¹⁸ (član 12) i jednakost u pristupu pravdi (član 13) veoma su važni za osobe sa invaliditetom. Odredbe Konvencije, naročito čl. 12 donose potpuno novi pristup prema poslovnoj sposobnosti osoba sa invaliditetom, tj. propisuju da se poslovna sposobnost ne može ograničiti ili oduzeti na osnovu invaliditeta.¹¹⁹

118 Naziv ovog člana je „Ravnopravnost pred zakonom“ u Zakonu o potvrđivanju Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom (Službeni Glasnik Republike Srbije – Međunarodni ugovori, br. 42/2009).

119 Beker, Kosana: Lišenje poslovne sposobnosti : zakoni i praksa u Republici Srbiji, MDRI-S, 2014.

Poslovna sposobnost je pravni koncept i predstavlja mogućnost osobe da svojom vlastitom aktivnošću, odnosno izražavanjem volje, stiče prava i obaveze. Osoba postaje potpuno poslovno sposobna kada napuni osamnaest godina. Osoba koja je poslovno sposobna može sklapati ugovore, dati pristanak na lečenje, donositi odluke o tome gde će živeti, raspolagati svojom imovinom, podnositi tužbe i žalbe, sklapati brak, donositi odluke o priznanju majčinstva ili očinstva, podizati decu, birati na parlamentarnim, predsedničkim, lokalnim izborima ili glasati na referendumu, podizati kredite, odnosno preduzimati sve pravne radnje koje odrasla osoba može preduzeti u svom svakodnevnom životu. Bez poslovne sposobnosti pojedinac ne može samostalno da upravlja svojim životom. Samostalno upravljanje podrazumeva donošenje odluka o raznim pitanjima u svakodnevnom životu kojima, svojom voljom, dajemo pravnu snagu. Međutim, poslovna sposobnost znači mnogo više od donošenja odluka koje proizvode pravne posledice, ona nam omogućava da imamo kontrolu nad svojim životom i da ga možemo planirati. Dakle, gubitak poslovne sposobnosti podrazumeva i gubitak kontrole nad sopstvenim životom.¹²⁰

Opšti komentar br. 1

Odredbe Konvencije sa jedne strane, a viševekovna diskriminatorna praksa u odnosu prema osobama sa invaliditetom sa druge, izazvala je mnogo nedoumica i nerazumevanja, te je Komitet UN za prava osoba sa invaliditetom pružio autoritativno tumačenje čl. 12 Konvencije u svom prvom opštem komentaru¹²¹. Ovaj opšti komentar, kao i drugi opšti komentari Komiteta za prava osoba sa invaliditetom nije pravno obavezujući, ali je veoma značajan jer se „određivanjem konkretnog značenja opštih pravnih pravila predupređuju ili razrešavaju sporna pitanja ili nesporazumi koji mogu nastati ili su nastali u praksi“¹²². U opštem komentaru br. 1 se kaže da član 12 Konvencije garantuje jednakost pred zakonom osobama sa invaliditetom ravnopravno sa drugima i da to zapravo znači da se od država ugovornica zahteva ukidanje instituta potpunog lišenja poslovne sposobnosti i njegovu zamenu mehanizmima koji se zasnivaju na obezbeđivanju podrške pri donošenju odluka. U paragrafu 32 opšteg komentara se kaže da država može da ograniči poslovnu sposobnost osobe na osnovu određenih okolnosti, kao što su bankrotstvo ili osuda za krivično delo. Međutim, pravo na jednako priznavanje pred zakonom i sloboda od diskriminacije zahteva da, kada država ograničava poslovnu sposobnost, to mora biti na jednakim osnovama za sve osobe. Ograničavanje poslovne sposobnosti ne sme biti zasnovano na ličnim osobinama kao što su pol, rasa ili invaliditet, ili da kao svrhu ili dejstvo ima drugačiji tretman ovakvih osoba. U opštem komentaru Komitet se bavi i razjašnjenjem razlike između mentalne i poslovne sposobnosti, što se često u praksi izjednačava. Ističe se da prema čl. 12 Konvencije, „nerazumnost uma“ i drugo diskriminatorno etiketiranje nisu opravdani razlozi za lišavanje poslovne sposobnosti. Isto tako, naglašava se još jedna veoma važna promena u posmatranju osoba sa invaliditetom – odlučivanje u njihovom najboljem interesu mora biti zamenjeno utvrđivanjem volje, odnosno, najboljeg tumačenja volje i sklonosti same osobe. Takođe, u opštem komentaru, Komitet nas podseća

120 Ćirić Milovanović, Dragana, Šimoković, Lea: Poslovna sposobnost kao osnovno ljudsko pravo, MDRI-S 2012 https://www.mdri-s.org/wp-content/uploads/2013/03/poslovna_sposobnost%20kao%20osnovno%20ljudsko%20pravo.pdf.

121 Opšti komentar br. 1 Komiteta za prava osoba sa invaliditetom dostupan na engleskom jeziku na <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no-1-article-12-equal-recognition-1>.

122 Gavrilović, Bojan: Opšti komentar protiv predrasuda, Peščanik, 2014 <https://pescanik.net/opsti-komentar-protiv-predrasuda/>.

da i osobe sa invaliditetom, kao i svi drugi ljudi, imaju pravo na grešku pri donošenju odluka. Poštujući sve ove principe, osobe sa invaliditetom dobijaju viši stepen autonomije, uz smanjenu mogućnost zloupotreba koje se mogu dešavati u sistemu starateljstva.

Domaći pravni okvir

Odredbe koje se odnose na poslovnu sposobnost nalaze se pre svega u Ustavu Republike Srbije¹²³, Porodičnom zakonu¹²⁴, i Zakonu o vanparničnom postupku¹²⁵. Ustav svakoj osobi garantuje pravnu sposobnost koja se stiče rođenjem i koja se ne može ni oduzeti niti ograničiti, dok se mogućnost samostalnog odlučivanja o sopstvenim pravima i obavezama (poslovna sposobnost) stiče punoletstvom, ili izuzetno, pre punoletstva uz odobrenje suda. Porodični zakon sadrži zastarele odredbe u potpunom neskladu sa Konvencijom o pravima osoba sa invaliditetom. Ovaj Zakon predviđa da „punoletno lice koje zbog bolesti ili smetnji u psiho-fizičkom razvoju nije sposobno za normalno rasuđivanje te zbog toga nije u stanju da se samo stara o sebi i o zaštiti svojih prava i interesa može biti potpuno lišeno poslovne sposobnosti“¹²⁶, kao i da „punoletno lice koje zbog bolesti ili smetnji u psiho-fizičkom razvoju svojim postupcima neposredno ugrožava sopstvena prava i interese ili prava i interese drugih lica može biti delimično lišeno poslovne sposobnosti“¹²⁷. Isti Zakon u čl. 85 predviđa da se „roditeljsko pravo može produžiti i posle punoletstva deteta ako je dete zbog bolesti ili smetnji u psiho-fizičkom razvoju nesposobno da se samo stara o sebi i o zaštiti svojih prava odnosno interesa ili ako svojim postupcima ugrožava sopstvena prava i interese.“¹²⁸ Osobe nad kojima je produženo roditeljsko pravo u istom su pravnom položaju kao i ljudi koji su u potpunosti lišeni poslovne sposobnosti.

Tekuća, kao i prethodna, Strategija unapređenja položaja osoba sa invaliditetom sadrži ciljeve koji se tiču ukidanja mogućnosti lišenja poslovne sposobnosti i produženja roditeljskog prava, kao i uspostavljanje sistema podrške u odlučivanju.¹²⁹ *Ex post* analiza prethodne strategije, istekle 2024. godine, konstatuje da su mere koje se odnose na promenu pravnog okvira ostale sasvim neostvarene, odnosno da nisu ni započete.¹³⁰ Međutim, broj vraćanja poslovne sposobnosti i broj osoba kojima je proširen obim poslovne sposobnosti (npr. iz potpunog lišenja u delimično lišenje u postupku preispitivanja) je povećan 15% na godišnjem nivou, što predstavlja ostvarenje jedne od mera u vezi sa ovim ciljem (Tabela 2). Izmene Porodičnog zakona treba da budu sprovedene do kraja 2026. kada treba da bude usvojen i pravilnik o pružanju podrške u odlučivanju, prema akcionom planu uz Strategiju.

123 Ustav Republike Srbije, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 98/2006 i 115/2021, čl. 37
https://www.paragraf.rs/propisi/ustav_republike_srbije.html.

124 Porodični zakon, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 18/2005, 72/2011 – dr. zakon i 6/2015.

125 Zakon o vanparničnom postupku, Službeni glasnik SRS, br. 25/82 i 48/88 i Službeni glasnik Republike Srbije, br. 46/95 – dr. zakon, 18/2005 – dr. zakon, 85/2012, 45/2013 – dr. zakon, 55/2014, 6/2015, 106/2015 – dr. zakon i 14/2022.

126 Ibid, čl. 146, stav 1.

127 Ibid, čl. 148, stav 1.

128 Ibid, čl. 85.

129 Strategija unapređenja položaja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji za period od 2020. do 2024. godine, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 44/2020; Strategija unapređenja položaja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji za period od 2025. do 2030. Službeni glasnik Republike Srbije, br 6/2025.

130 Ex-post analiza Strategija unapređenja položaja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji za period od 2020. do 2024. Godine. Dostupno na: <https://www.minrzs.gov.rs/sr/dokumenti/predlozi-i-nacrti/sektor-za-zastitu-osoba-sa-invaliditetom/predlog-akcionog-plana-za-sprovođenje-strategije-unapređenja-položaja-osoba-sa-invaliditetom-u-republici-srbiji-za-period-od-2025-do-2030-godine-u-periodu-od-2025-do-2027-godine>.

Strategija deinstitucionalizacije i razvoja usluga u zajednici za period od 2022. do 2026. (DI Strategija) prepoznaje lišenje poslovne sposobnosti kao jednu od glavnih prepreka za društvenu inkluziju osoba sa invaliditetom, te predviđa povećanje broja osoba kojima je vraćena poslovna sposobnost, uključujući one koji borave u ustanovama socijalne zaštite¹³¹.

Sam postupak lišenja poslovne sposobnosti regulisan je Zakonom o vanparničnom postupku¹³². Osobama koje su lišene poslovne sposobnosti postavlja se staratelj, a ovaj postupak regulisan je Zakonom o opštem upravnom postupku¹³³.

Paragraf 22: Komitet preporučuje da država članica uskladi svoje propise sa Konvencijom, u smislu da zameni režim odlučivanja za drugo lice režimom odlučivanja uz pomoć drugog lica, koji poštuje ličnu autonomiju, volju i opredeljenje, i da uspostavi transparentan zaštitni mehanizam. Komitet nadalje preporučuje da država članica obezbedi obuku, uz konsultacije i uključivanje osoba sa invaliditetom, organizacija koje ih predstavljaju i ombudsmana, na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou, za sve aktere, uključujući državne službenike, sudije, socijalne radnike, u vezi sa priznavanjem poslovne sposobnosti osoba sa invaliditetom i dobre prakse u odlučivanju uz pomoć drugog lica.

Zaključna zapažanja o Inicijalnom izveštaju o Srbiji, Komitet za prava osoba sa invaliditetom, 2016: Jednako priznanje lica pred zakonom (član 12)

Komitet za prava osoba sa invaliditetom je u Opštem komentaru br. 1 konstatovao: „Poslovna sposobnost je preduslov za ostvarivanje građanskih, političkih, ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava. Posebno je značajna kada osobe sa invaliditetom treba da donesu fundamentalne odluke u vezi sa svojim zdravljem, obrazovanjem, privatnim životom i radom. Uskraćivanje poslovne sposobnosti osobama sa invaliditetom, u mnogim slučajevima, dovelo je do lišavanja mnogih osnovnih prava, uključujući pravo da glasaju, pravo na brak i osnivanje porodice, reproduktivna prava, pravo na roditeljstvo, pravo na davanje saglasnosti u intimnim odnosima i za vršenje medicinskih intervencija i pravo na slobodu“¹³⁴.

Komitet za prava osoba sa invaliditetom je u Zaključnim zapažanjima o inicijalnom izveštaju Srbije uputio preporuku državi da zameni režim odlučivanja za drugo lice (tzv. zamensko odlučivanje ili starateljstvo) režimom odlučivanja uz podršku, koji poštuje ličnu autonomiju, volju i preferencije osobe sa invaliditetom i da uspostavi transparentan zaštitni mehanizam.¹³⁵

Komitet je izrazio i zabrinutost zbog toga što se osobe sa invaliditetom, posebno one koje su lišene poslovne sposobnosti, još uvek protiv svoje volje podvrgavaju kontraceptivnim tretmanima, abortusu, sterilizaciji, naučnim istraživanjima, terapiji elektrošokovima ili psihohirurškim intervencijama, te preporučuje Republici Srbiji da preduzme sve neophodne mere da se osigura pravo na informisani pristanak pre bilo kakve mere koja bi mogla da utiče na

131 Strategija deinstitucionalizacije i razvoja usluga socijalne zaštite u zajednici za period od 2022. do 2026. Službeni Glasnik Republike Srbije, br. 12/22.

132 Zakon o vanparničnom postupku, Službeni glasnik SRS, br. 25/82 i 48/88 i Službeni glasnik Republike Srbije, br. 46/95 – dr. zakon, 18/2005 – dr. zakon, 85/2012, 45/2013 – dr. zakon, 55/2014, 6/2015, 106/2015 – dr. zakon i 14/2022, čl. 31-44.

133 Zakon o opštem upravnom postupku, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 18/2016 i 95/2018 – autentično tumačenje.

134 General Comment No. 1 – Article 12 : Equal recognition before the law, paragraf 8.

135 Zaključna zapažanja na inicijalni izveštaj Republike Srbije, paragraf 21 i 22.

osobu sa invaliditetom, bez obzira na njenu poslovnu sposobnost. Takođe se preporučuje da se pruži podrška režimu donošenja odluka osoba sa invaliditetom, kad god je to potrebno.¹³⁶

Jedan od posebnih ciljeva Strategije za unapređenje položaja osoba sa invaliditetom je „obezbeđeno potpuno uživanje poslovne sposobnosti, prava na porodični i partnerski život osobama sa invaliditetom.“¹³⁷ Između ostalog, predviđeno je ostvarenje ovog cilja ukidanjem mogućnosti potpunog lišenja poslovne sposobnosti i produženja roditeljskog prava, uspostavljanjem sistema podrške u odlučivanju umesto starateljske zaštite, stvaranjem uslova da osobe sa invaliditetom na ravnopravnoj osnovi uživaju pravo na porodični život. Iako bi ostvarenje ovog cilja dovelo do unapređenja položaja osoba sa invaliditetom, tj. ukidanja instituta potpunog lišenja poslovne sposobnosti, i iako je više puta Vlada formirala radne grupe koje je trebalo da rade na izmenama i dopunama Porodičnog zakona, do željenih promena još uvek nije došlo. Takođe, kao poseban problem treba istaći činjenicu da Strategija deinstitucionalizacije, iako predviđa slična rešenja, tj. izmene Porodičnog zakona koje će ukinuti potpuno lišenje poslovne sposobnosti, u četvrtom posebnom cilju se fokusira na pokretanje postupaka za ponovnu procenu poslovne sposobnosti osoba koje su već lišene, kao i na povećanje broja osoba koje su delimično lišene poslovne sposobnosti, ili kojima je poslovna sposobnost vraćena.¹³⁸ Ovo ukazuje na nameru vlade da sa izrazito restriktivnog režima pređe na nešto fleksibilniji režim ograničenja poslovne sposobnosti, pre nego da sprovede reformu poslovne sposobnosti u skladu sa Konvencijom.

Statistika lišenja poslovne sposobnosti

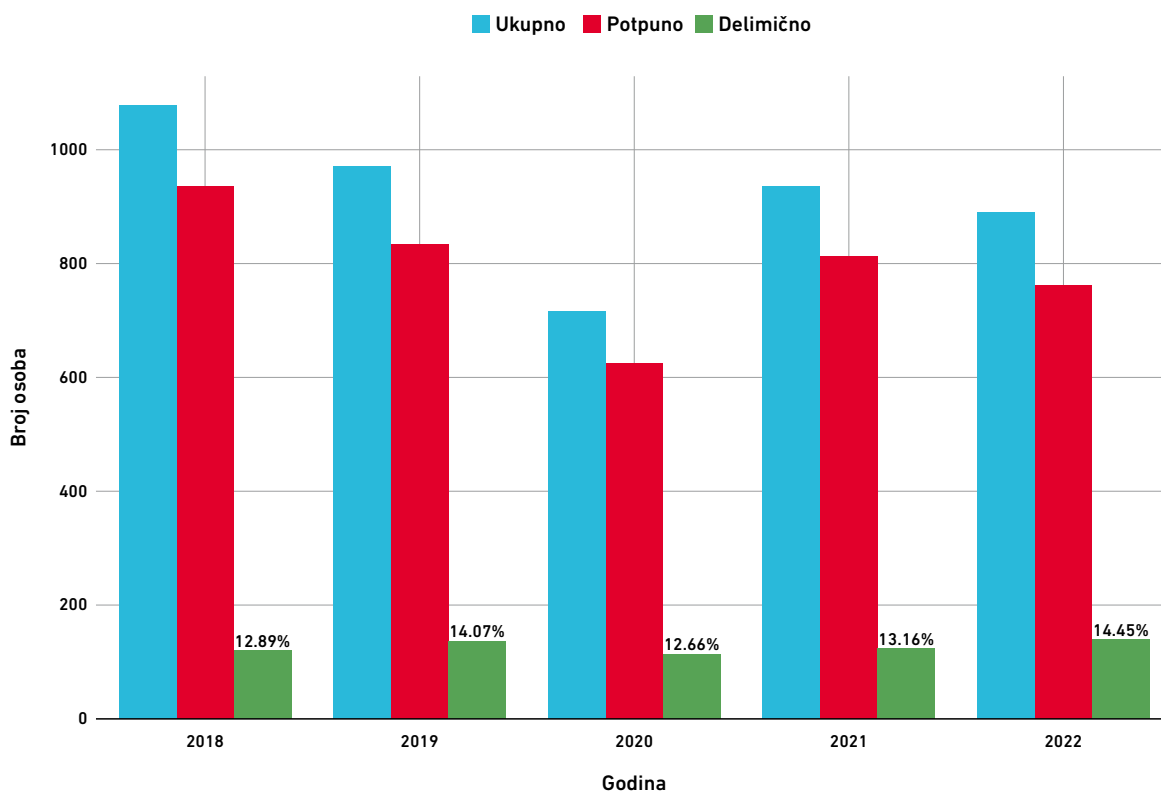
Broj osoba lišenih poslovne sposobnosti i stavljenih pod starateljsku zaštitu, može se pratiti, nažalost samo do 2022. godine, jer nadležna ustanova – Republički zavod za socijalnu zaštitu, nije pružila ove podatke u svojim izveštajima za 2023. i 2024. godinu, što predstavlja nazadovanje u transparentnosti rada sistema socijalne zaštite, posebno u vezi sa tako osetljivom temom, kakva je oduzimanje poslovne sposobnosti.

Ukupan broj odraslih osoba pod starateljstvom blago je rastao iz godine u godinu do 2022, dok se broj osoba stavljenih pod starateljstvo tokom godine smanjivao (Tabela 1). Slično, broj lišenja poslovne sposobnosti sa smanjenjem od 17,16% između 2018. i 2022. godine ukazuje na trend pada (Grafik 1). Primetan je i porast udela delimičnog lišenja poslovne sposobnosti u ukupnom broju rešenja, što je indicija da sudije češće donose odluku da osobu liše mogućnosti donošenja odluka u manjem obimu umesto potpuno, ali ukazuje da verovatno i drugi akteri u postupku lišenja poslovne sposobnosti (porodica, CSR i veštaci) doprinose tome (Grafik 1). Istovremeno, broj slučajeva privremenog starateljstva po rešenju centra za socijalni rad beleži blagi rast (Grafik 2, Tabela 2). Povezivanjem ovih trendova – manje lišenja poslovne sposobnosti i više privremenih starateljstava (Grafik 1, Grafik 2) – moglo bi se zaključiti da dolazi do promene u praksi aktera, pre svega centara za socijalni rad, ali bi za pouzdan zaključak bilo potrebno više kvantitativnih podataka uz kvalitativno istraživanje. Potencijalno, centri za socijalni rad ređe iniciraju postupke za lišenje poslovne sposobnosti, a češće samostalno stavljaju osobu pod privremeno starateljstvo radi konkretnog zadatka, kao što je smeštaj u ustanovu socijalne zaštite (npr. dom za stare), u skladu sa čl. 132 Porodičnog zakona.

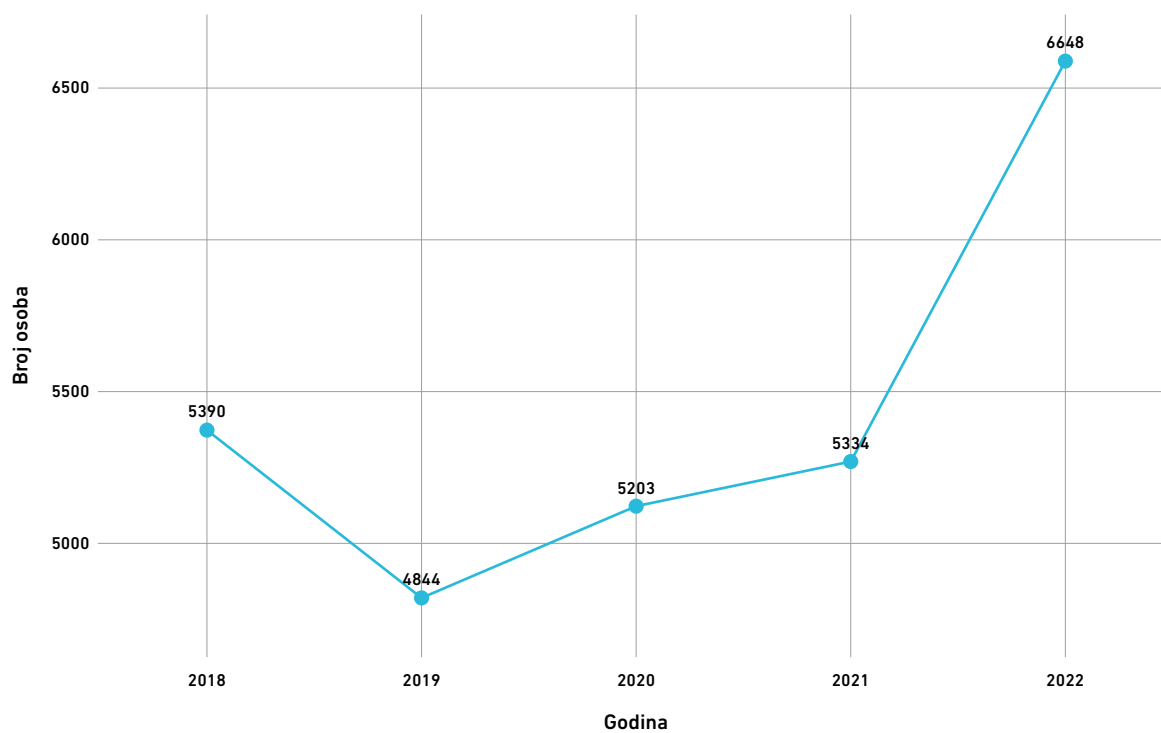
¹³⁶ Zaključna zapažanja na inicijalni izveštaj Republike Srbije, paragraf, 37 i 38.

¹³⁷ Strategija unapređenja položaja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji za period od 2025. do 2030. godine, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 6/2025.

¹³⁸ Ibid.

Grafik 1: Broj osoba lišenih poslovne sposobnosti, razvrstano po tipu lišenja i prikazano prema udelu, tokom godine od 2018. do 2022. Izvor: Izveštaji iz sistema Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu.

Grafik 2: Broj osoba stavljenih pod privremeno starateljstvo od strane centra za socijalni rad tokom godine, od 2018. do 2022. Izvor: Izveštaji o radu centara za socijalni rad Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu.

	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.
Br. punoletnih osoba pod (stalnim) starateljstvom ^{139, 140}	12.940	13.164	13.436	13.123	13.271
Br. punoletnih osoba stavljenih pod (stalno) starateljstvo	1.229	1.135	890	943	1.072
Br. prekida starateljske zaštite tokom godine	737	788	802	894	889
Br. osoba lišenih poslovne sposobnosti tokom godine	1078	974	719	942	893
Br. osoba potpuno lišenih poslovne sposobnosti tokom godine	939	837	628	818	764
Br. osoba delimično lišenih poslovne sposobnosti tokom godine	139	137	91	124	129
Broj rešenja o vraćanju poslovne sposobnosti	25	27	36	45	52
Staratelj fizičko lice	72%	73,7%	72,8%	73,9%	73,3%

Tabela 2: Punoletne osoba lišenje poslovne sposobnosti i stavljene pod privremeno starateljstvo od 2018. do 2022. godine. Izvor: Izveštaji iz sistema Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu.¹⁴¹

Nažalost, u izveštajima Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu nema podataka o vrsti invaliditeta odnosno, nema podataka o tome koji su razlozi zbog kojih su ove osobe lišene poslovne sposobnosti ili stavljene pod privremeno starateljstvo.

Sve učestalije stavljanje pod privremeno starateljstvo predstavlja poseban problem. Za privremenim starateljstvom centri za socijalni rad sve češće posežu posebno kada je u pitanju smeštaj osobe u ustanovu bez njenog pristanka, koji se onda na osnovu pristanka staratelja/organa starateljstva smatra dobrovoljnim. Ovakav status stavlja osobu u izuzetno nezavidan položaj između ostalog i zbog toga što ne postoji obaveza redovnog preispitivanja poslovne sposobnosti, koja postoji u slučaju lišavanja poslovne sposobnosti. Uzevši u obzir da se ova praksa obično koristi u slučajevima smeštaja u socijalnu ili zdravstvenu ustanovu ona predstavlja ozbiljan oblik kršenja osnovnih prava građana. Takođe, smeštaj u ustanovu bez pristanka, ili smeštaj uz pristanak ali bez mogućnosti da osoba svojom voljom napusti ustanovu u svakom trenutku, faktički predstavlja lišenje slobode. Tako drastično ograničenje prava, poput lišenja lične slobode, zahteva, u najmanju ruku, da budu primenjeni mehanizmi koji će štiti osobu od arbitrarnosti. Dok lišenje slobode u kontekstu pravosuđa sadrži robustne zaštitne mehanizme, takvi mehanizmi u socijalnoj zaštiti ne postoje. Ovakva situacija zahteva hitne

¹³⁹ Na dan 31. decembar nevedene godine.

¹⁴⁰ Podaci iz izveštaja Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu o punoletnim korisnicima u sistemu socijalne zaštite i izveštajima o radu centara za socijalni rad se ne poklapaju u pogledu broja punoletnih osoba stavljenih pod starateljstvo na osnovu odluke suda i broja osoba lišenih poslovne sposobnosti. Ova neusklađenost nema jasno objašnjenje sa obzirom da se pod (stalno) starateljstvo mogu staviti samo punoletne osobe lišene poslovne sposobnosti, osim u slučajevima privremenog starateljstva koje je u izveštajima prikazano zasebno.

¹⁴¹ Podaci iz Izveštaja o radu centara za socijalni rad za 2018, 2019, 2020., 2021. i 2022. godinu, Republički zavod za socijalnu zaštitu. Dostupno na: <https://www.zavodsz.gov.rs/sr/izve%C5%A1taji-iz-sistema>.

izmene pravnog okvira, kako bi ljudi bili zaštićeni od arbitrarnog lišenja slobode u socijalnoj zaštiti. Ovu praksu u Srbiji osudili su i Evropski Komitet za sprečavanje mučenja i Specijalni izvestilac UN-a za mučenje i pozvali na izmene pravnog okvira i praksi, u odvojenim izveštajima¹⁴².

Uloga centara za socijalni rad

Zbog svega navedenog, lišenje poslovne sposobnosti je jedan od najvećih problema ljudskih prava u današnjoj Srbiji. Centri za socijalni rad, predstavljaju možda najvažniju kariku u sistemu lišavanja poslovne sposobnosti i starateljstva. Iako oni ne donose odluku o lišenju poslovne sposobnosti već sud u vanparničnom postupku, njihova je uloga veoma važna jer su oni prvi kojima se, u potrazi za podškom, obraćaju osobe sa invaliditetom i njihove porodice. U istraživanju¹⁴³ koje je sprovela Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S utvrđeni su zabrinjavajući nalazi o razlozima zbog kojih zaposleni u centrima predlažu porodicama da pokrenu postupak lišenja, ili ga pak i sami pokreću. Jedan deo zaposlenih, kao ključni razlog za produženje roditeljskog prava ili lišavanje poslovne sposobnosti, navodi da je to preduslov za ostvarivanje prava i usluga iz socijalne zaštite, kao što su na pr. materijalna davanja (tuđa nega i pomoć, porodična penzija, dečiji dodatak i sl.), iako oni nisu povezani sa lišenjem poslovne sposobnosti.¹⁴⁴ Drugi razlog koji se navodi jeste korišćenje usluga u zajednici i smeštaj u ustanovu socijalne zaštite, iako na usluge u zajednici imaju pravo osobe sa invaliditetom, bez obzira na njihov status u pogledu poslovne sposobnosti.¹⁴⁵

Istraživanje je pokazalo da se preko dve trećine zaposlenih u centrima za socijalni rad slaže sa tvrdnjom da osobu sa mentalnim invaliditetom treba lišiti poslovne sposobnosti da bi ostvarila zaštitu i brigu nakon smrti roditelja i zaštitu od zloupotrebe od rođaka i poznanika. Nejasno je na osnovu čega je utemeljena ovakva praksa, jer lišenje poslovne sposobnosti ne pruža veću zaštitu od prevare i drugih zloupotreba, u poređenju sa zaštitom koju pružaju odredbe Krivičnog zakonika, kao i mnogi propisi u oblasti građanskog prava¹⁴⁶. Kao čest razlog za lišenje navodi se i lečenje i medicinski tretmani, iako je, ukoliko je neophodna hospitalizacija bez pristanka, to moguće učiniti i ako osoba nije lišena poslovne sposobnosti.¹⁴⁷

Manji broj zaposlenih u centrima je kao razlog za pokretanje postupaka za lišenje poslovne sposobnosti čak navodio i medicinsku dijagnozu samu po sebi, što je u potpunoj suprotnosti sa domaćim pravom, međunarodnim i evropskim standardima.¹⁴⁸

142 Evropski komitet za sprečavanje mučenja. Poseta Srbiji 2021. CPT (2022) 03. 2022. str. 64. Veće za ljudska prava Ujedinjenih nacija. Poseta Srbiji i Kosovu. A/HRC/40/59/Add.1. 2019. para. 43.

143 Plazinić, Ljiljana: Istraživački nalazi o praksama centara za socijalni rad u vezi sa lišavanjem poslovne sposobnosti, MDRI-S, 2020.

144 Beker, Kosana, Perić, Sandra, Stefanović, Lazar : Smernice za centre za socijalni rad, MDRI-S 2020.

145 Ibid.

146 Ibid.

147 Ibid.

148 Ibid.

05

ČLAN 19

SAMOSTALAN ŽIVOT I UKLJUČIVANJE U ZAJEDNICU

Samostalan život ne znači da osobe sa invaliditetom mogu/treba da žive same i da samostalno obavljaju svakodnevne aktivnosti, već samostalan život znači slobodu izbora i kontrolu nad sopstvenim životom, uz poštovanje urođenog dostojanstva i individualne nezavisnosti, a uživanje ovog prava predstavlja srž ljudskih prava i zahteva razvoj adekvatnih usluga podrške u zajednici. U Srbiji još nedostaju adekvatne usluge podrške u zajednici, a institucionalizacija i nedostatak servisa otežavaju ostvarivanje ovog prava. Potrebno je razviti fleksibilne, dostupne i personalizovane usluge koje omogućavaju samostalan život, uključujući stanovanje, podršku u domaćinstvu i asistenciju u svakodnevnim aktivnostima.

Normativni osnov prava na samostalan život (član 19 Konvencije)

Član 19 Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom priznaje svim osobama sa invaliditetom jednako pravo na samostalan život i uključivanje u zajednicu uz slobodu izbora i kontrolu svog života. Utemeljen je na osnovnom principu ljudskih prava prema kojem su sva ljudska bića rođena jednaka u dostojanstvu i pravima, te da svačiji život ima jednaku vrednost.¹⁴⁹

¹⁴⁹ Opšti komentar br. 5 na čl. 12 Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom dostupan na engleskom jeziku <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crpd/general-comments>; Prevod na srpski jezik: Opšti komentar br. 5 Komiteta za prava osoba sa invaliditetom Član 19: Samostalan život i uključivanje u zajednicu, Nacionalna organizacija osoba sa invaliditetom Srbije, 2017.

Opšti komentar br. 5 na čl. 19 Konvencije, ima za cilj da pruži smernice državama ugovornicama u primeni člana 19 i ispunjavanju obaveza iz Konvencije. To se prvenstveno odnosi na obaveze da se svakom pojedincu obezbedi stvarno i efektivno uživanje prava na samostalan život i uključivanje u zajednicu. Ono što je posebno važno i što se u opštem komentaru naglašava je povezanost člana 19 sa ostalim odredbama Konvencije. Član 19 je sveobuhvatan i primena ostalih članova Konvencije mora se posmatrati i tumačiti u svetlu odredaba ovog člana. S obzirom na to da ovaj član Konvencije obuhvata različita prava (građanska, politička, ekonomska, socijalna, kulturna), on samim tim predstavlja primer međusobne povezanosti, međusobne zavisnosti i nedeljivosti svih ljudskih prava. Zapravo, pravo na samostalan život može se ostvariti i uživati samo ako su sva druga prava ostvarena.

Prava koja su povezana sa primenom čl. 19 Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom nalazimo i u drugim međunarodnim ugovorima i konvencijama iz oblasti opštih ljudskih prava, rodne ravnopravnosti i prava deteta.¹⁵⁰

Kao ključne prepreke za punu primenu čl. 19, Komitet za prava osoba sa invaliditetom navodi uskraćivanje poslovne sposobnosti, neadekvatnost socijalne podrške u obezbeđivanju samostalnog života u zajednici, neadekvatnost budžetskih izdvajanja za personalnu asistenciju i individualizovane podrške, institucionalizaciju, prisilne tretmane i nedostatak strategija deinstitucionalizacije, stalne investicije u režime institucionalne zaštite, negativne stavove, stereotipe, kao i nedostatak adekvatnih nadzornih mehanizama. Uvidom u navedeno, jasno je da su ove prepreke prisutne u različitim zemljama i da Republika Srbija nije usamljena u teškoćama u primeni člana 19.

Značaj opšteg komentara br. 5 je i u tome što precizno razjašnjava pojmove koji se koriste u normativnom delu člana 19. Tako se pojašnjava šta sve podrazumeva samostalan život i da ovaj termin ne znači obavezu osoba sa invaliditetom da žive same i da samostalno obavljaju svakodnevne aktivnosti bez podrške, već da samostalan život znači slobodu izbora i kontrolu nad sopstvenim životom, uz poštovanje urođenog dostojanstva i individualne nezavisnosti.

Opšti komentar br. 5 razjašnjava i šta tačno podrazumeva pravo na uključivanje u zajednicu, a to je pristup svim uslugama koje postoje u zajednici i koje su dostupne svima uključujući i postojanje i dostupnost usluga podrške za osobe sa invaliditetom koje su neophodne kako bi ovi ljudi mogli da budu u potpunosti uključeni u društveni život i zajednicu.

Suština člana 19 je vezana i za deinstitucionalizaciju, odnosno podrazumeva život van institucija bilo koje vrste.¹⁵¹ To zapravo znači da samostalan život i život u zajednici nisu samo pitanje smeštaja, već pitanje autonomije, uvažavanja prava na izbor i na donošenje odluka o sopstvenom životu.

¹⁵⁰ Kao što su: Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, 1948. dostupna na srpskom jeziku na linku <https://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/02/Univerzalna-deklaracija-o-ljudskim-pravima-1948.pdf>; Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama, Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori, br. 11/81; Konvencija o pravima deteta, Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori, br. 15/90 i Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori, br. 4/96 i 2/97.

¹⁵¹ Misli se između ostalog, i na male domske zajednice, odnosno, na sva ona mesta gde žive osobe sa invaliditetom, bez obzira na njihovu veličinu i kapacitet, ukoliko ovi ljudi nemaju kontrolu nad sopstvenim životom, već je organizacija rada ustanove važnija od potreba onih koji u njoj žive.

Strategija deinstitucionalizacije – ograničenja i nedostaci

Iako je Srbija, nakon zaključnih zapažanja Komiteta za prava osoba sa invaliditetom, usvojila Strategiju deinstitucionalizacije¹⁵², ovaj dokument ne obezbeđuje sveobuhvatan i na pravima zasnovan pristup deinstitucionalizaciji. Strategija je ograničena na ustanove socijalne zaštite, bez obuhvatanja drugih oblika institucionalnog smeštaja, doneta je bez transparentnog procesa i bez stvarne participacije osoba sa invaliditetom i njihovih organizacija, suprotno članu 4 stav 3 Konvencije. Umesto jasnog opredeljenja ka zatvaranju institucija i razvoju usluga u zajednici, fokus je pretežno stavljen na transformaciju postojećih ustanova, dok mere prevencije institucionalizacije, posebno za decu, žene i devojčice sa invaliditetom, ostaju nedovoljno razvijene. Pojedine mere, poput onih koje se odnose na zaštićene oblike zapošljavanja, nisu u skladu sa članom 27 Konvencije, dok su pitanja poslovne sposobnosti obrađena znatno slabije nego u ranijim strateškim dokumentima.

Akcionni plan¹⁵³ za sprovođenje Strategije usvojen je sa značajnim zakašnjenjem i, prema svom sadržaju, ostaje na nivou formalnih i deklarativnih opredeljenja. Plan ne sadrži jasne, obavezujuće i finansijski utemeljene mere za razvoj usluga u zajednici, ne obezbeđuje održivost postojećih usluga, niti predviđa mehanizme koji bi vodili ka stvarnom smanjenju institucionalizacije. Umesto suštinskih sistemskih promena, naglasak je stavljen na izradu dodatnih dokumenata i aktivnosti podizanja svesti, bez merljivih efekata, što dovodi u pitanje stvarnu posvećenost države procesu deinstitucionalizacije.

Obim i struktura institucionalizacije u Srbiji

Republika Srbija nema visoku stopu institucionalizacije dece u poređenju sa pojedinim drugim državama, međutim, institucionalizacija dece i odraslih osoba sa invaliditetom i dalje predstavlja ozbiljan i sistemski problem. Prema podacima iz izveštaja Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu¹⁵⁴ broj osoba koje žive u ustanovama socijalne zaštite ne pokazuje trend značajnog smanjenja. U 2024. godini u ustanovama socijalne zaštite¹⁵⁵ na smeštaju je ukupno 23.452 korisnika, od kojih je čak oko 80% imalo neki oblik invaliditeta. Iako je u prethodnom periodu Srbija učinila određene pomake u deinstitucionalizaciji dece i razvoju hraniteljstva, deca sa invaliditetom su u velikoj meri izostavljena iz ovih reformi i čine 63% institucionalizovane dece (od ukupno 622 dece). Posebno zabrinjava činjenica da u ustanovama borave i deca najmlađeg uzrasta, uključujući 32 dece mlađe od tri godine. Jedan od razloga za nerasazmeran broj dece sa invaliditetom je njihovo zapostavljanje u inicijalnim reformama ovog sistema početkom dvehiljaditih.¹⁵⁶ Političke promene su generisale energiju za unapređenje

152 Strategija deinstitucionalizacije i razvoja usluga socijalne zaštite u zajednici za period 2022–2026. godine, Službeni glasnik Republike Srbije br. 12/ 2022.

153 Akcionni plan za period 2025–2026. godine za sprovođenje Strategije deinstitucionalizacije i razvoja usluga socijalne zaštite u zajednici za period 2022–2026. godine Službeni glasnik Republike Srbije, br. 110/2025.

154 Domski smeštaj u sistemu socijalne zaštite u Republici Srbiji u 2024. godini, Republički zavod za socijalnu zaštitu, 2025.

155 U Srbiji funkcioniše 16 ustanova za smeštaj odraslih i starijih osoba sa mentalnim invaliditetom i za smeštaj osoba sa fizičkim invaliditetom, 5 ustanova za smeštaj dece i mladih sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i 10 ustanova za smeštaj dece bez roditeljskog staranja i dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, kao i 301 ustanova za smeštaj odraslih i starih (poznatije kao starački domovi), od kojih je 41 u javnom, i 260 u privatnom sektoru.

156 Stefanović, Lazar. (2025). An Interdisciplinary Study on the Implementation of the Right to Family Life for Children with Disabilities in Austria, Serbia and South Africa. Doktorska disertacija. Univerzitet u Beču. str. 349.

sistema hraniteljstva i prevencije izdvajanja dece iz porodice, međutim tadašnji donosioci odluka su se svesno fokusirali na decu bez invaliditeta smatrajući da je deinstitutionalizacija dece sa invaliditetom nižeg prioriteta i „preveliki zalogaj“. Ovakva politika se praktično nastavila do danas.

Podaci za 2024. godinu dodatno ukazuju na izrazitu zavisnost institucionalnog sistema od smeštaja osoba sa invaliditetom u svim starosnim grupama. Među 438 mladih na smeštaju, čak 90,6% ima invaliditet, dok osobe sa invaliditetom čine 95,6% odraslih korisnika (od ukupno 5.815 odraslih) i 74,9% starih korisnika (od ukupno 16.577).

Dominantan obrazac institucionalnog smeštaja i dalje je dugotrajan boravak, uprkos jasnim zakonskim ograničenjima trajanja smeštaja¹⁵⁷. Iako zakon predviđa da smeštaj bude privremen i vremenski ograničen, praksa pokazuje da značajan deo korisnika u ustanovama boravi više decenija. U ustanovama za decu i mlade sa smetnjama u razvoju, više od polovine korisnika nalazi se u smeštaju duže od 20 godina, dok u ustanovama za odrasle osobe sa invaliditetom skoro trećina korisnika boravi u institucijama duže od dve decenije. Čak i u slučajevima najmlađe dece, većina dece mlađe od tri godine boravi u ustanovama duže nego što zakon dozvoljava¹⁵⁸, što jasno ukazuje na sistemsku odstupanja od propisanih standarda i na odsustvo efikasnih mehanizama prevencije institucionalizacije.

Pored ustanova socijalne zaštite, deo dece (broj nije poznat), mladih i odraslih osoba sa invaliditetom boravi u zdravstvenim ustanovama, psihijatrijskim bolnicama, koje bi morale biti obuhvaćene procesom deinstitutionalizacije. Takođe, deca sa invaliditetom borave i u internatima specijalnih škola, što predstavlja oblik pseudoinstitutionalizacije i dodatno prikriva stvarni obim institucionalnog smeštaja. Život dece sa invaliditetom u internatima specijalnih škola nije uporediv sa boravkom dece u školskim internatima, jer specijalne škole postoje samo u pojedinim gradovima u Srbiji i neka deca sa invaliditetom nemaju izbora već da odu od kuće u internat kako bi se školovala. Za decu bez invaliditeta, boravak u internatu obično zavisi od izbora škole ili zanimanja i nije povezan sa ličnim karakteristikama deteta.

O položaju dece sa smetnjama u razvoju i odraslih i starih sa invaliditetom u ustanovama u više svojih izveštaja pisala je Inicijativa za prava osoba sa invaliditetom MDRI-S¹⁵⁹, druge organizacije civilnog društva, Zaštitnik građana, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti. U ovim ustanovama, deca i odrasli izloženi su kontinuiranoj segregaciji, zanemarivanju, primeni restriktivnih mera, prekomernoj upotrebi lekova, uskraćivanju medicinskih tretmana, ograničava im se sloboda kretanja. Oni žive u lošim životnim uslovima, bez privatnosti, bez sadržajnih aktivnosti, bez prava da donose i najjednostavnije odluke o sopstvenom životu, uskraćeni za porodični život. Oni koji imaju srodnike u zajednici, vremenom, zbog dužine boravka u instituciji i udaljenosti od mesta svog porekla gube kontakt sa njima. Još uvek, deca koja žive u ustanovama nisu u potpunosti uključena u obrazovni sistem, a odrasli koji u njima žive nisu radno angažovani, a ako ipak jesu, ne primaju naknadu za svoj rad. Žene i devojčice sa invaliditetom višestruko su diskriminisane, na osnovu pola, invaliditeta i činjenice da žive u instituciji, a izložene su specifičnim oblicima rodno zasnovanog nasilja, kao što su prisilni abortusi, davanje kontraceptivnih sredstava bez informisanog pristanka, seksualno uznemiravanje i seksualno nasilje.¹⁶⁰ Boravak u instituciji, posebno dugotrajan boravak,

157 Zakon o pravima korisnika usluga privremenog smeštaja u socijalnoj zaštiti, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 126/2021, čl. 13 i čl. 17.

158 Zakon o socijalnoj zaštiti, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 24/2011 i 117/2022 – odluka US, čl. 52.

159 Svi izveštaji dostupni su na sajtu organizacije <https://www.mdri-s.org/public/documents/upload/tortura-izlozavljanje/Tortura%20i%20zlostavljanje%20u%20kontekstu%20osoba%20sa%20invaliditetom.pdf>.

160 Janjić, Biljana, Beker, Kosana, Lepojević, Valentina: Zaštita seksualnih i reproduktivnih prava žena sa mentalnim invaliditetom i zaštita od nasilja, MDRI-S, 2021.

vodi dehumanizaciji, socijalnoj izolaciji i ne doprinosi rehabilitaciji i razvoju veština koje vode uključivanju u društvo. Tretman u ovim ustanovama, ili izostanak brige i nege, vodi pogoršanju smetnji i ugrožava zdravlje i život deteta.¹⁶¹ Takvu praksu uočio je i Komitet za prava osoba sa invaliditetom u Zaključnim zapažanjima i preporučio našoj državi da zabrani sve oblike mera prinude nad odraslim osobama i decom sa invaliditetom, uključujući fizičko i hemijsko sputavanje, prekomernu antipsihotičku terapiju i izolaciju, što se smatra okrutnim, nehumanim ili ponižavajućim postupanjem.¹⁶²

Investicije u institucije

Iako je Komitet za prava osoba sa invaliditetom preporučio Srbiji da osigura da neće biti investiranja u nove institucije, događa se upravo suprotno – tako je, prema podacima Ministarstva za javna ulaganja¹⁶³, u rekonstrukciju i dogradnju Doma za decu „Kolevka“ uloženo 754.735.473,88 dinara, odnosno oko 6,45 miliona evra. Pored toga, realizovana su i ulaganja u druge ustanove socijalne zaštite u manjem obimu, uključujući renoviranje Ustanove za decu i mlade Sremčica. Među završenim projektima navodi se i rekonstrukcija Doma Veterinik vrednosti 403.754.570,54 dinara, odnosno oko 3,45 miliona evra. U toku su radovi na Domu za smeštaj odraslih lica Kulina, ugovorene vrednosti 1.305.986.103,12 dinara (oko 11 miliona evra), kao i na Centru za zaštitu odojčadi, dece i omladine Beograd – Zvečanska, u iznosu od 914.417.231,49 dinara (oko 7,8 miliona evra)¹⁶⁴. Treba naglasiti da, umesto ulaganja velikih sredstava u institucije, njih treba preusmeravati u stvaranje uslova za porodični život dece sa invaliditetom, uključujući kroz povećavanje materijalnih davanja porodicama, te razvoj i pružanje odgovarajućih usluga porodicama. Ulaganja u institucije smeju biti tolika samo da se otklone neposredni problemi koji vode ugrožavanju zdravlja i unaprede elementarni uslovi, dok se sprovodi proces deinstitucionalizacije. Sa druge strane, kapitalna ulaganja šalju poruku da deinstitucionalizacija nije cilj, te da će oni koji trenutno borave u njima ostati tamo do kraja svojih života, kao i neki budući stanari, kako deca tako i drasli.

Usluge socijalne zaštite i domaći pravni okvir

U Srbiji je većina usluga neophodnih za samostalan život osoba sa invaliditetom regulisana Zakonom o socijalnoj zaštiti.¹⁶⁵ Zakon predviđa da se usluge u zajednici pružaju u najmanje restriktivnom okruženju, kako bi se korisnicima socijalne zaštite omogućio ostanak u lokalnoj zajednici. Bliži standardi za pružanje i način ostvarivanja ovih usluga definisani su Pravilnikom o bližim uslovima i standardima za pružanje usluga socijalne zaštite.¹⁶⁶

Kada govorimo o uslugama za decu i osobe sa invaliditetom, problem ne leži samo u dostupnosti i rasprostranjenosti usluga, već i u načinu na koji su one dizajnirane. Usluge se i dalje razvijaju bez polaska od individualizovane procene potreba za podrškom ljudi koji žive

161 Zaboravljena deca Srbije, Disability Rights International, MDRI-S, 2021.

162 Zaključna zapažanja o Inicijalnom izveštaju o Srbiji, Komitet za prava osoba sa invaliditetom, 2016.

163 Sajt Ministarstva za javna ulaganja, Završeni projekti, <https://www.obnova.gov.rs/vesti/clanak/završeni-projekti>, pristupljeno 9. 2. 2026.

164 Ibid.

165 Zakon o socijalnoj zaštiti, Službeni glasnik Republike Srbije, 24/2011 i 117/2022 – odluka US.

166 Pravilnik o bližim uslovima i standardima za pružanje usluga socijalne zaštite, Službeni glasnik Republike Srbije, 42/2013, 89/2018 i 73/2019.

u određenoj lokalnoj zajednici, što je suprotno pristupu zasnovanom na ljudskim pravima. Takođe, usluge su segmentirane u odnosu na grupe korisnika kojima su namenjene. Tako na primer, u delu lokalnih samouprava razvija se usluga pomoć u kući za decu sa smetnjama u razvoju, a u nekim drugim opštinama, pomoć u kući za stare, umesto da postoji samo jedna sveobuhvatna usluga podrške koja je prilagođena individualnim potrebama korisnika, koju će koristiti svi članovi te zajednice kojima je ona potrebna.

Neke usluge, kao što je na primer dnevni boravak, formalno se tretiraju kao usluge u zajednici jer se zgrada u kojoj se usluga pruža nalazi u gradu/selu, ali ona po svojoj suštini to nije jer se njeni korisnici grupišu prema ličnim svojstvima, kao što je to slučaj sa dnevnim boravcima za decu sa smetnjama u razvoju, ili za mlade i odrasle sa intelektualnim i mentalnim invaliditetom. Ovakva praksa doprinosi segregaciji, umesto inkluziji u zajednicu.

Važna primedba odnosi se i na to što se, onako kako su usluge sada standardizovane, njihovo pružanje veoma često vezuje za prostor pružaoca. To je na primer slučaj sa uslugom predah jer se ona isključivo pruža u prostoru koji obezbeđuje pružalac usluge, umesto da se pružanje ove veoma važne usluge omogući i u kući/stanu samog korisnika, čime bi se omogućilo da se korisnik ne izdvaja iz poznatog okruženja, da nastavi sa svim uobičajenim aktivnostima (pohađanje škole, odlazak u dnevni boravak, susrete sa susedima, prijateljima i sl.) a isto tako dovelo bi i do značajnog pojeftinjenja same usluge. Isti je slučaj i sa uslugom stanovanja uz podršku koja u sadašnjim uslovima zahteva izdvajanje korisnika iz sredine u kojoj je do tada živeo/la i u kojoj već ima određenu mrežu neformalne podrške, zarad ostvarivanja prava na podršku za samostalan život.

Usluga stanovanja uz podršku, iako je zakonski prepoznata kao usluga namenjena sprečavanju institucionalizacije, spada među najslabije razvijene usluge u sistemu socijalne zaštite¹⁶⁷. Tokom 2024. godine, uslugu je aktivno pružalo samo pet licenciranih pružalaca u ukupno pet opština u Srbiji, a bila je dostupna samo za dve od pet zakonom predviđenih ciljnih grupa. Uslugu je koristilo svega 32 korisnika, od čega 25 osoba sa invaliditetom, što ukazuje na izuzetno nizak obuhvat i neadekvatno korišćenje ovog mehanizma deinstitucionalizacije i da stanovanje uz podršku u praksi ne predstavlja realnu alternativu institucionalnom smeštaju.

Veoma važna usluga da bi osobe sa invaliditetom mogle da vode samostalan život i da budu uključene u zajednicu jeste personalna asistencija. Komitet za prava osoba sa invaliditetom u Opštem komentaru br. 5 ukazuje na to da osoba sa invaliditetom mora da ima kontrolu nad izborom asistenta, nad kreiranjem same usluge, da ima na raspolaganju dovoljna sredstva za njeno finansiranje, i ne sme biti uslovljena da koristi ovu uslugu nekom drugom uslugom (na pr. da dve osobe žive zajedno da bi imale istog personalnog asistenta).

Prema članu 99 Pravilnika o bližim uslovima i standardima za pružanje usluga socijalne zaštite, ovu uslugu ne mogu koristiti osobe sa mentalnim invaliditetom jer su postavljena dva uslova: prvi, da lice može samostalno da donosi odluke i drugi da je aktivno uključeno u rad udruženja građana, političkih partija, sportskih društava „i drugih oblika društvenog angažmana“, odnosno da je osoba uključena u redovni ili vanredni obrazovni program. Ovakvi uslovi predstavljaju povredu načela jednakih prava i obaveza iz Zakona o zabrani diskriminacije i Zakona o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom. Već iz prvog navedenog uslova – sposobnost samostalnog donošenja odluka, zaključuje se da je ovakva odredba diskriminatorna prema građanima kojima je potrebna podrška u donošenju odluka, odnosno osobama koje su lišene poslovne sposobnosti. Neposredna diskriminacija se ogleda u neopravdanom

¹⁶⁷ Izveštaj o uslugama socijalne zaštite na lokalnom nivou koje pružaju licencirani pružaoci usluga u 2024. godini, Republički zavod za socijalnu zaštitu, decembar 2025.

stavljanju u nepovoljniji položaj grupe ljudi na osnovu njihovog ličnog svojstva, u ovom slučaju invaliditeta i/ili zdravstvenog stanja koji utiču na sposobnost samostalnog donošenja odluka. Drugi uslov, radno angažovanje i angažman u udruženjima, političkim strankama i sportskim organizacijama takođe je diskriminatoran. Prema članu 25 Zakona o zabrani diskriminacije zabranjena je diskriminacija zbog pripadnosti ili nepripadnosti političkoj organizaciji. Čak i ako su motivi za uvođenje ovog uslova bili da se korišćenjem usluge personalne asistencije olakša učešće osoba sa invaliditetom u društvenom životu to dovodi do toga da je zanemaren veliki broj onih koji ne mogu biti društveno aktivni upravo usled nedostatka usluge personalne asistencije. Ukoliko bi ona bila dostupna i osobama sa invaliditetom koje nisu bile aktivne u navedenim oblastima povećao bi se broj osoba sa invaliditetom koje bi bile društveno aktivne i smanjio jaz između osoba sa fizičkim i mentalnim invaliditetom.

Pristup socijalnim uslugama nije zasnovan na individualizovanoj proceni potreba osoba sa invaliditetom zasnovane na ljudskim pravima¹⁶⁸ i nije formulisan kao pravo već zavisi od mogućnosti i volje lokalnih samouprava za uspostavljanjem usluga koje su u domenu njihove nadležnosti. Usluge poput personalne asistencije dodatno se uslovljavaju ostvarivanjem drugih prava, što dovodi do pravne nesigurnosti i uskraćivanja prava bez mogućnosti delotvornog pravnog leka. U 2024. godini, uslugu personalne asistencije pružao je 21 pružalac za ukupno 466 korisnika y 37 opština.¹⁶⁹

Kao što je već naglašeno, član 19 Konvencije je sveobuhvatan, i odnosi se na sve osobe sa invaliditetom, bez obzira na njihovu poslovnu sposobnost, način komunikacije i stepen podrške koji im je potreban. Prava na samostalan život i uključenost u zajednicu moraju biti garantovana svim osobama sa invaliditetom, uključujući i osobe sa intelektualnim i mentalnim teškoćama, koje se i dalje često percipiraju kao nesposobne za život van institucija.

Takođe, čest je slučaj da osobama sa invaliditetom nisu dostupne sve informacije u pristupačnim formatima potrebnim za donošenje odluka, a čak i kada imaju poslovnu sposobnost, odluke se u praksi često donose u njihovo ime od strane članova porodice, lokalnih vlasti ili profesionalaca, što dodatno ograničava ostvarivanje prava na autonomiju i samoodređenje.

168 Waddington, L., & Priestley, M. (2021). A human rights approach to disability assessment. *Journal of International and Comparative Social Policy*, 37(1), 1-15. doi:10.1017/ics.2020.21.

169 Izveštaj o uslugama socijalne zaštite na lokalnom nivou koje pružaju licencirani pružaoci usluga u 2024. godini, Republički zavod za socijalnu zaštitu, decembar 2025.

06

ČLAN 20

LIČNA POKRETLJIVOST

Kako bi osobe sa invaliditetom ostvarile najveći mogući stepen samostalnosti potrebna su im pomagala za kretanje, uređaji, asistivne tehnologije. U praksi, pristup pomagalicima i asistivnim tehnologijama je ograničen restriktivnim kriterijumima, nedovoljno prilagođenim individualnim potrebama i nedostatkom sistemskog pristupa zasnovanog na ljudskim pravima.

Pravo na ličnu pokretljivost prema Konvenciji

Pravo na ličnu pokretljivost, koje je propisano članom 20. Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom sadrži i obavezu za države ugovornice da osobama sa invaliditetom omoguće dostizanje najvećeg mogućeg stepena samostalnosti tako što će im, između ostalog, olakšati pristup „kvalitetnim pomagalicima za kretanje, uređajima, asistivnim tehnologijama“.¹⁷⁰

Domaći pravni okvir za medicinsko-tehnička pomagala

U Republici Srbiji, pravo na medicinsko-tehnička pomagala uređeno je prvenstveno Zakonom o zdravstvenom osiguranju¹⁷¹, dok se bliži uslovi, vrste pomagala i indikacije za njihovo

¹⁷⁰ Član 20 (b). Lična pokretljivost. UN Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom.

¹⁷¹ Sl. glasnik RS, br. 25/2019, 92/2023 i 109/2025 – dr. zakon.

ostvarivanje uređuju Pravilnikom o medicinsko-tehničkim pomagalima koja se obezbeđuju iz sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja¹⁷². Indikacije za ostvarivanje prava na pomagala zasnovane su na medicinskim dijagnozama i pozivanju na Međunarodnu klasifikaciju bolesti, dok procenu vrše lekarske komisije Republičkog fonda za zdravstveno osiguranje.

U Nultom izveštaju o položaju osoba sa invaliditetom¹⁷³ ukazano je na ozbiljne prepreke u ostvarivanju prava na ličnu pokretljivost, uključujući visok procenat odbijenih zahteva za medicinsko-tehnička pomagala, restriktivne i često nerealne kriterijume za ostvarivanje prava, kao i nedostatak delotvornog i dostupnog mehanizma žalbe nakon odbijanja zahteva. Posebno je istaknuto da ostvarivanje prava na pojedina pomagala nije uslovljeno isključivo postojanjem odgovarajuće medicinske indikacije, već i dodatnim kriterijumima kao što su zaposlenost, uključenost u sistem obrazovanja ili posedovanje vozačke dozvole, što dovodi do isključivanja velikog broja osoba sa invaliditetom kojima su pomagala neophodna za svakodnevno funkcionisanje i samostalan život.

U izveštaju je takođe naglašeno da se sistem procene potreba za pomagalima zasniva isključivo na medicinskom modelu invaliditeta i primeni Međunarodne klasifikacije bolesti¹⁷⁴, bez individualizovane procene stvarnih potreba osobe i efekata koje bi pomagalo imalo na njeno funkcionisanje i učešće u zajednici. U tom kontekstu preporučeno je razmatranje primene funkcionalnog modela procene, zasnovanog na Međunarodnoj klasifikaciji funkcionisanja, invaliditeta i zdravlja¹⁷⁵, kao adekvatnijeg okvira za odlučivanje o pravu na pomagala i asistivne tehnologije, u skladu sa pristupom zasnovanim na ljudskim pravima i ciljem dostizanja najvećeg mogućeg stepena samostalnosti.

Od objavljivanja Nultog izveštaja nisu dostupni noviji, sistematizovani i javno objavljeni podaci koji bi omogućili procenu da li je došlo do unapređenja u oblasti dostupnosti i kvaliteta pomagala i asistivnih tehnologija. Istovremeno, važeća Lista pomagala ne obuhvata niz savremenih asistivnih tehnologija, naročito onih koje se odnose na komunikaciju i senzorne podrške, što dodatno ograničava ostvarivanje prava na ličnu pokretljivost u skladu sa standardima Konvencije.

172 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 5/2020, 42/2020, 133/2020, 18/2022, 36/2022, 127/2022, 3/2023, 93/2023, 112/2023 i 18/2024.

173 Lazarević, Snežana, Ćirić Milovanović, Dragana, Keravica, Radoš, Mihajlovska, Ljupka, Rajkov, Gordana, Živadinović, Mimica. Položaj osoba sa invaliditetom u Srbiji – nulti izveštaj. Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S. 2022. Dostupno na: <https://www.mdri-s.org/public/documents/upload/Položaj%20osoba%20sa%20invaliditetom%20u%20Srbiji.pdf>, str. 43-44.

174 Dostupna na sajtu Republičkog zavoda za zdravstveno osiguranje: <https://rfzo.rs/download/dsg/MKB102010Knjiga1%281%29.pdf>.

175 Dostupna na sajtu Svetske zdravstvene organizacije <https://www.who.int/standards/classifications/international-classification-of-functioning-disability-and-health>.

OBRAZOVANJE

Inkluzivno obrazovanje mora se shvatiti kao osnovno pravo svakog deteta kao pojedinca, a ne pravo roditelja; ono obezbeđuje poštovanje i neotuđivo dostojanstvo i samostalnost deteta, uvažava pojedinačne potrebe i sposobnosti učenika da se efektivno uključe u društvo i doprinose njegovom razvoju. Inkluzivno obrazovanje je sredstvo za ostvarivanje svih drugih ljudskih prava. U Srbiji postoji neravnomeran pristup obrazovnim ustanovama, nedostatak prilagođenih materijala i podrške, te segregacija učenika sa smetnjama u razvoju. Potrebno je obezbediti inkluzivnu infrastrukturu, stručno osoblje, asistenciju i prilagođene planove kako bi svi učenici ostvarili pravo na obrazovanje.

Član 24 Konvencije i pravo na inkluzivno obrazovanje

Pitanje obrazovanja osoba sa invaliditetom je u Konvenciji o pravima osoba sa invaliditetom uređeno je članom 24. U ovom članu precizira se da su, u cilju ostvarivanja prava na obrazovanje bez diskriminacije i na osnovu jednakih mogućnosti, države dužne da obezbede inkluzivni sistem obrazovanja na svim nivoima. Za razumevanje ovog člana i njegovu primenu važan je Opšti komentar br. 4 – Pravo na inkluzivno obrazovanje.¹⁷⁶ Suština člana 24 je da države treba da obezbede da osobe sa invaliditetom ne budu isključene iz redovnog obrazovnog sistema na osnovu invaliditeta, da deca sa invaliditetom imaju pravo na besplatno i obavezno osnovno obrazovanje, da osobe sa invaliditetom ne budu isključene iz srednjeg ili visokog obrazovanja zbog svog invaliditeta, i da je sistem u obavezi da primeni razumna prilagođavanja i obezbedi individualizovanu podršku u skladu sa potrebama učenika.

¹⁷⁶ Opšti komentari dostupni su na linku <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crpd/general-comments>.

Inkluzivno obrazovanje mora se shvatiti kao osnovno pravo svakog deteta kao pojedinca, a ne pravo roditelja; ono obezbeđuje poštovanje neotuđivog dostojanstva i samostalnosti deteta, uvažava pojedinačne potrebe i sposobnosti učenika i omogućava njihovo efektivno uključivanje u društvo i doprinos njegovom razvoju; inkluzivno obrazovanje je sredstvo za ostvarivanje svih drugih ljudskih prava.¹⁷⁷

Sistem obrazovanja u Republici Srbiji sastoji se od predškolskog (uzrasta od 0-6,5 god), osnovnoškolskog obrazovanja u trajanju od osam godina koje se realizuje u dva ciklusa, srednjoškolskog i visokog obrazovanja (visoke škole i fakulteti). Sistemom upravlja Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja.

Istorijski razvoj obrazovnog sistema i paralelni modeli

Iako je još Ustavom FNRJ bilo garantovano pravo na besplatno i dostupno osnovno obrazovanje za svu decu, u praksi je u Jugoslaviji, a kasnije i u Srbiji postojao paralelni obrazovni sistem – redovan, namenjen deci iz opšte populacije i tzv. sistem specijalnih škola u koje su se upisivala deca sa smetnjama u razvoju, a na osnovu odluke komisije za kategorizaciju. Sem specijalnih škola, odnosno škola za obrazovanje dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, kako glasi njihov važeći naziv, postojao je i veliki broj tzv. specijalnih odeljenja u redovnim školama. Planovi i programi u specijalnim školama i odeljenjima bili su kreirani posebno za različite kategorije invaliditeta, i bili su značajno redukovani u odnosu na programe redovnih škola. Komisije za kategorizaciju mogle su da upute dete u redovnu školu, specijalnu školu, ili da donesu odluku da je neko dete „needukabilno“ čime su takva deca u potpunosti isključivana iz sistema obrazovanja.

Domaći pravni okvir

Do značajnog napretka u pogledu usklađivanja sa standardima ljudskih prava došlo je 2009. godine, kada je usvojen Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja. Ovaj zakon se u praksi često označava kao „zakon o inkluziji“ jer je njime svoj deci garantovano pravo na obavezno i besplatno predškolsko i osnovno obrazovanje i vaspitanje, kao i besplatno srednje obrazovanje. Zakon je od tada više puta menjan, da bi 2017. godine bio donet novi, koji je i sam menjan i dopunjavan.^{178 179} U okviru člana 7 ovog zakona navedeni su opšti principi obrazovanja i vaspitanja koji su usklađeni sa Konvencijom, i u tom smislu, naročito je značajna tačka 3: „poštovanje ljudskih prava i prava svakog deteta, učenika i

¹⁷⁷ Ibid.

¹⁷⁸ Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, Službeni glasnik Republike Srbije, 88/2017, 27/2018 – dr. zakon, 10/2019, 27/2018 – dr. zakon, 6/2020 i 129/2021, 92/2023 i 19/2025.

¹⁷⁹ Pored Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, preduniverzitetsko i obrazovanje odraslih u Republici Srbiji dodatno je uređeno nizom posebnih zakona i podzakonskih akata koji detaljnije regulišu pojedine segmente obrazovnog sistema. Među njima su: Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 18/2010, 101/2017, 113/2017 – dr. zakon, 10/2019 i 129/2021, Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 55/2013-3, 101/2017-11, 27/2018-3 (dr. zakon), 10/2019-3, 129/2021-8, 129/2021-9 (dr. zakon), 92/2023-340, 19/2025, Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 55/2013-15, 101/2017-19, 27/2018-3 (dr. zakon), 6/2020-24, 52/2021-3, 129/2021-9 (dr. zakon), 129/2021-15, 92/2023-338, 19/2025-8, Zakon o obrazovanju odraslih, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 55/2013-27, 88/2017-3 (dr. zakon), 27/2018-3 (dr. zakon), 6/2020-3 (dr. zakon), Zakon o udžbenicima, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 27/2018-13, 92/2023-336, 109/2025-270, Zakon o učeničkom i studentskom standardu, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 18/2010-54, 55/2013-38, 27/2018-22 (dr. zakon), 10/2019-8.

odraslog i uvažavanje ljudskog dostojanstva; obrazovanje i vaspitanje u demokratski uređenoj i socijalno odgovornoj ustanovi u kojoj se neguju otvorenost, saradnja, tolerancija, svest o kulturnoj i civilizacijskoj povezanosti u svetu, posvećenost osnovnim moralnim vrednostima, vrednostima pravde, istine, solidarnosti, slobode, poštenja i odgovornosti i u kojoj je osigurano puno poštovanje prava deteta, učenika i odraslog.“

Individualni obrazovni plan i uloga interresornih komisija

Učenicima je garantovana dodatna podrška koja se ogleda pre svega u donošenju individualnog obrazovnog plana (IOP1 – prilagođavanje načina rada i uslova u kojima se izvodi obrazovno-vaspitni rad; učenje jezika na kome se odvija obrazovno-vaspitni rad ili IOP2 – prilagođavanje ciljeva, sadržaja i načina ostvarivanja programa nastave i učenja i ishoda obrazovno-vaspitnog rada¹⁸⁰). U slučaju potrebe za ostvarivanjem prava na neke druge vrste podrške, kao što je pravo na ličnog pratioca ili pravo na korišćenje asistivne tehnologije, prilagođenih udžbenika i sl, neophodno je mišljenje Interresorne komisije, koja takođe donosi odluku i o potrebi za donošenjem IOP-a 2, ali i o upisu u škole za obrazovanje dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, za šta je neophodna i saglasnost roditelja.

Interresorne komisije formiraju se na nivou lokalnih samouprava i prema trenutno važećem Pravilniku¹⁸¹ imaju pet članova – četiri stalna i jednog povremenog. Stalni članovi komisije su predstavnik sistema zdravstvene zaštite (pedijatar, odnosno specijalista opšte medicine za odraslog); predstavnik obrazovno-vaspitnog sistema (stručni saradnik psiholog u predškolskoj ustanovi, osnovnoj ili srednjoj školi); predstavnik sistema socijalne zaštite (stručni radnik na poslovima socijalne zaštite) i defektolog odgovarajućeg profila. Povremeni član komisije je osoba koja dobro poznaje dete, a određuje se za svakog učenika pojedinačno iz reda predstavnika nekog od pomenutih sistema. U odnosu na prvu verziju ovog pravilnika u kojoj defektolog nije bio obavezni član komisije, ovo se može smatrati nazadovanjem u zakonskom okviru, jer se i u ovom, i u mnogim drugim podzakonskim aktima pominju posebne veštine i znanja za rad sa decom sa invaliditetom, koja se implicitno vezuju isključivo za defektološku struku. Po načinu na koji su formulisane ove odredbe čini se da su pretežno i bez dovoljno kritičkog preispitivanja usvojene na predlog institucija specijalnog obrazovanja i defektološke struke. Deluje da je, kroz zakonodavstvo u oblasti obrazovanja, ova oblast podeljena na tri dela: deo koji funkcionalno pripada pedagoškim radnicima – to su učenici koji nemaju invaliditet, deo koji pripada defektološkoj struci – deca sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i u oblasti obrazovanja odraslih, andragoškoj struci. Nigde se ne pominje nastavni kadar sa invaliditetom i njegovo zapošljavanje.¹⁸²

¹⁸⁰ Ibid, čl. 76.

¹⁸¹ Pravilnik o dodatnoj obrazovnoj, zdravstvenoj i socijalnoj podršci detetu, učeniku i odraslom., Službeni glasnik Republike Srbije, br. 80/2018.

¹⁸² Analiza zakonodavnog i institucionalnog okvira Republike Srbije u oblasti obrazovanja s Konvencijom UN o pravima osoba sa invaliditetom, izveštaj dostupan na linku <https://www.czuns.org/predstavljamo-analizu-zakonodavnog-i-institucionalnog-okvira-republike-srbije-u-oblasti-obrazovanja-s-konvencijom-un-o-pravima-osoba-sa-invaliditetom/> pristupljeno 16.02.2026.

Podaci o obuhvatu i dostupnosti obrazovanja

U prethodnom Nacionalnom izveštaju o inkluzivnom obrazovanju¹⁸³ postoji podatak o broju dece iz osetljivih grupa koja su uključena u programe predškolskog vaspitanja i obrazovanja, ali nema preciznih podataka o tome koliko je dece sa invaliditetom. Pominju se samo deca za koju je izrađen IOP, te možemo pretpostaviti da su to deca kojoj je zbog teškoća u razvoju potrebna najveća podrška, iako IOP može biti izrađen i za druge grupe dece (deca koja imaju teškoće u učenju, koja potiču iz socijalno nestimulativnih sredina, koja dugotrajno borave na lečenju, ili iz drugih razloga). Njih je 2017/2018 školske godine bilo samo 687, odnosno 0,32% od sve upisane dece. Novi Nacionalni izveštaj o inkluzivnom obrazovanju za period 2022-2024. godine¹⁸⁴ donosi samo opšte podatke o obuhvatu dece predškolskim obrazovanjem, i to, za školsku 2022/2023 godinu:

- Deca od 6 meseci do 3 godine – 39%;
- Deca od 3 godine do polaska u obavezni predškolski program – 69,9%,
- Deca koja pohađaju pripremni predškolski program u godini pre polaska u školu – 97,2%.

Podaci o tome koliko je među njima dece sa invaliditetom nisu poznati.

Takođe, navodi se i podatak o broju dece koja su upisana u tzv. razvojne grupe u sistemu predškolskog vaspitanja i obrazovanja, kojih je 2023/2024. godine bilo 332, kao i o broju dece u predškolskim grupama pri školama za obrazovanje učenika sa smetnjama u razvoju i invaliditetom koje je pohađalo 78 dece.

Prema Nacionalnom izveštaju za period 2022–2024¹⁸⁵, stopa obuhvata osnovnim obrazovanjem u školskoj 2022/2023. godini iznosi 96,9% što je porast u odnosu na 93,7% u 2020/2021. godini. Stopa osipanja iz osnovnog obrazovanja je 0,3%, što je stabilno u odnosu na prethodni period.

Broj učenika u redovnom osnovnom obrazovanju koji se školuje po IOP1 iznosi 10.966, dok je po IOP2 9.630. To predstavlja porast od preko 2.000 učenika u odnosu na školsku 2020/2021.

Učenici sa smetnjama u razvoju i invaliditetom pohađaju nastavu i u posebnim odeljenjima redovnih škola i u školama za obrazovanje učenika sa smetnjama u razvoju i invaliditetom. Broj dece u ovim školama i odeljenjima povećan je za nešto manje od 300 učenika u odnosu na pre tri godine, pri čemu je veći porast u odeljenjima pri redovnim školama (14 procentnih poena) nego u posebnim školama (4 procentna poena).

Stopa obuhvata srednjim obrazovanjem u školskoj 2022/2023. godini iznosi 81,2%, što je gotovo identično neto stopi iz 2020/2021. Stopa osipanja je 1%.

Broj učenika u srednjem obrazovanju koji se školuje po IOP1 povećan je sa 494 u 2020/2021. na 585 u 2023/2024, dok je po IOP2 broj povećan sa 1.699 na 2.922. Broj učenika u srednjim školama za obrazovanje učenika sa smetnjama u razvoju i invaliditetom smanjen je za preko 700 učenika u istom periodu.

¹⁸³ Nacionalni izveštaj o inkluzivnom obrazovanju u Republici Srbiji za period od 2015-2018. godine, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, 2020.

¹⁸⁴ Nacionalni izveštaj o inkluzivnom obrazovanju u Republici Srbiji za period od 2022-2024. godine, Ministarstvo prosvete, 2025.

¹⁸⁵ Ibid.

Specijalne škole, resursni centri i rizik reprodukcije paralelnog sistema

Škola za obrazovanje dece sa smetnjama u razvoju u Srbiji ima 48 i neravnomerno su raspoređene – postoje regioni sa dosta visokom koncentracijom specijalnih škola, kao i oni u kojima ih uopšte nema. Neke od ovih škola predviđene su za učenike svih nivoa preduniverzitetskog obrazovanja (od predškolskog, preko osnovnog do srednjeg), a neke su specijalizovane samo za osnovno ili samo za srednje obrazovanje. Neke od ovih škola specijalizovane su samo za određenu vrstu invaliditeta, dok je većina njih „multifunkcionalna“. Veliki broj ovih škola ima sopstvene internate. S obzirom na to, ukoliko se roditelji odluče da se njihovo dete obrazuje u nekoj od specijalnih škola, a u njihovom mestu takva škola ne postoji, prinuđeni su da već na najranijem uzrastu smeste svoje dete u internat, što je svojevrsan oblik institucionalizacije na najranijem uzrastu.

Uprkos ranije identifikovanim problemima u praksi, u najnovijim izmenama Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja dodatno je razrađen institut resursnih centara.¹⁸⁶ Prema ovom članu, ustanova obrazovanja i vaspitanja može da stekne status resursnog centra za pružanje stručne podrške deci, učenicima i odraslima sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, njihovim porodicama i drugim obrazovnim i vaspitnim ustanovama. Pravilnikom o resursnom centru¹⁸⁷ utvrđuju se bliži uslovi za sticanje statusa resursnog centra, organizovanje rada i prestanak važenja statusa. Iako se kao obrazloženje za dodelu statusa resursnog centra navodi unapređenje inkluzivne obrazovne prakse i pružanje podrške redovnim školama, u praksi je status resursnog centra dodeljen školama za obrazovanje učenika sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, odnosno bivšim specijalnim školama (ukupno 13 ustanova)¹⁸⁸. Na taj način, specijalne škole dobijaju novu sistemsku ulogu u okviru inkluzivnog obrazovanja, ali bez jasnih mehanizama koji bi sprečili dalje usmeravanje dece iz redovnog sistema ka ovim ustanovama, niti garancija da će se podrška prvenstveno razvijati unutar redovnih škola. Ovakvo rešenje potvrđeno je i nalazima iz Analize zakonodavnog i institucionalnog okvira Republike Srbije u oblasti obrazovanja i usklađenost sa Konvencijom UN o pravima osoba sa invaliditetom¹⁸⁹ u kojoj se konstatuje da još uvek postoji mnogo primera automatskog ili tendencioznog usmeravanja dece ka specijalnom obrazovanju i mera na lokalnom nivou koje predškolce, učenike i njihove porodice usmeravaju ka specijalnim školama kao resursnim ili resornim ustanovama za podršku obrazovanju uključujući i segment fizičke asistencije i rehabilitacije koji su preduslov za samostalni život. U tom smislu, postoji ozbiljan rizik da se kroz institucionalizaciju resursnih centara reprodukuje paralelni sistem obrazovanja, umesto da se sistematski jača kapacitet redovnih obrazovnih ustanova za inkluzivno obrazovanje u skladu sa Konvencijom UN o pravima osoba sa invaliditetom i Opštim komentarom br. 4.

186 Zakon o osnovama sistema vaspitanja i obrazovanja, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 88/2017, 27/2018 – dr. zakon, 10/2019, 27/2018 – dr. zakon, 6/2020 i 129/2021, 92/2023 i 19/2025, čl. 54.

187 Pravilnik o resursnom centru, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 80/2021.

188 Spisak resursnih centara i opis njihovih aktivnosti dostupni na sajtu Zavoda za unapređenje obrazovanja i vaspitanja <https://at.zuov.gov.rs/resursni-centri-i-asistivna-tehnologija-u-inkluzivnom-obrazovanju/> pristupljeno 18.02.2026.

189 Analiza zakonodavnog i institucionalnog okvira Republike Srbije u oblasti obrazovanja s Konvencijom UN o pravima osoba sa invaliditetom. Dostupno na: <https://www.czuns.org/predstavljamo-analizu-zakonodavnog-i-institucionalnog-okvira-republike-srbije-u-oblasti-obrazovanja-s-konvencijom-un-o-pravima-osoba-sa-invaliditetom/>.

Obrazovanje dece i mladih u ustanovama socijalne zaštite

Poslednji javno dostupni podaci o obrazovnom statusu dece i mladih smeštenih u ustanove socijalne zaštite potiču iz izveštaja Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu za 2022. godinu¹⁹⁰. Ti podaci ukazuju na izrazito visok stepen obrazovne isključenosti dece i mladih sa smetnjama u razvoju koji žive u domovima. Među decom osnovnoškolskog uzrasta u ustanovama za decu i mlade sa smetnjama u razvoju, svega 2% je bilo uključeno u redovno osnovno obrazovanje, dok je 48,7% pohađalo specijalnu osnovnu školu, a čak 28,3% dece je napustilo školovanje ili je označeno kao neosposobljeno. Sličan obrazac uočen je i kod mladih, gde je 36,8% korisnika napustilo školovanje, dok je uključenost u redovno srednje i visoko obrazovanje praktično zanemarljiva.

Posebno zabrinjava podatak o visokom procentu dece i mladih koji su u zvaničnoj evidenciji označeni kao oni koji su „napustili školovanje“. U slučaju dece koja žive u ustanovama socijalne zaštite, ovakav termin je problematičan, jer deca, naročito kada je reč o osnovnoškolskom uzrastu, nemaju pravnu ni faktičku mogućnost da samostalno odluče o prekidu obrazovanja, s obzirom na to da je osnovno obrazovanje zakonom obavezno. Odluke koje dovode do prekida ili neuključivanja u obrazovni sistem u tim slučajevima donose odrasli – staratelji, ustanove socijalne zaštite ili obrazovne institucije – što ukazuje na sistemski propust u obezbeđivanju prava deteta na obrazovanje, a ne na individualni izbor deteta.

Paragraf 48. Komitet podstiče državu članicu da identifikuje konkretne ciljeve u Akcionom planu za inkluzivno obrazovanje za period 2016-2020. godina, da bi se ispunili standardi i zahtevi inkluzivnog obrazovanja. Posebnu pažnju bi trebalo posvetiti deci sa višestrukim invaliditetom i učenicima i studentima sa invaliditetom koji žive u institucijama, kao i razvoju planova individualnog obrazovanja i prilagođavanju svim vrstama invaliditeta.

Paragraf 50. Komitet preporučuje da država članica preduzme hitne korake u cilju obezbeđivanja da sve osobe sa invaliditetom imaju pristup kvalitetnom inkluzivnom osnovnom, srednjem i tercijernom obrazovanju i da se razumna prilagođavanja, u skladu sa utvrđenim planovima individualnog obrazovanja, obezbede u redovnom obrazovanju. Preporučuje da nastavnici i drugi stručnjaci u obrazovanju pohađaju obuku o inkluzivnom obrazovanju i da svi kapaciteti za srednje i tercijerno obrazovanje budu pristupačni. Komitet naglašava da odbijanje da se izvrše razumna prilagođavanja predstavlja diskriminaciju.

Komitet takođe preporučuje da država članica obrati pažnju na povezanost člana 24. Konvencije i Cilja 4, podciljeva 4.5 i 4(a). iz Agende UN o održivom razvoju do 2030. godine.

Zaključna zapažanja o Inicijalnom izveštaju o Srbiji, Komitet za prava osoba sa invaliditetom, 2016: Obrazovanje (član 24)

¹⁹⁰ Izveštaj o radu ustanova za smeštaj dece i mladih za 2022. godinu, Beograd, Republički zavod za socijalnu zaštitu, 2023, str. 18.

Važno je istaći da se od 2025. godine izveštaj Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu objavljuje u objedinjenom formatu za sve ustanove socijalne zaštite, bez razdvajanja podataka o deci, mladima i odraslima, i bez ikakvih podataka o obrazovnom statusu korisnika¹⁹¹. Podaci o obrazovanju dece sa smetnjama u razvoju koja žive u ustanovama socijalne zaštite ne nalaze se ni u Nacionalnom izveštaju o inkluzivnom obrazovanju. Na ovaj način onemogućeno je praćenje ostvarivanja prava na obrazovanje ove posebno ranjive grupe, kao i procena efekatapolitika inkluzivnog obrazovanja i deinstitucionalizacije u praksi.

Pored Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, preduniverzitetsko obrazovanje uređeno je velikim brojem drugih zakona i podzakonskih akata koji nisu uvek međusobno usklađeni, niti u potpunosti usaglašeni sa Konvencijom o pravima osoba sa invaliditetom¹⁹². Posebni izazovi uočavaju se u oblasti obrazovanja gluvih učenika, naročito u pogledu uloge i upotrebe srpskog znakovnog jezika. Iako pravni okvir prepoznaje pravo na učenje znakovnog jezika i korišćenje usluga tumača, pravo na obrazovanje na znakovnom jeziku nije jasno i sistemski uređeno, što u praksi dovodi do nedovoljne dostupnosti nastave na znakovnom jeziku i prevodilačkih usluga na svim nivoima obrazovanja¹⁹³. Problemi u pristupu obrazovanju postoje i kod slepih osoba, kod kojih je dostupnost asistivnih tehnologija u velikoj meri vezana za individualne mehanizme podrške i projektno finansiranje, a ne za sistemsku rešenja u obrazovnim ustanovama¹⁹⁴.

Visoko obrazovanje i problemi u primeni

Zakon o visokom obrazovanju¹⁹⁵ zabranjuje diskriminaciju po osnovu invalidnosti, reguliše pravo osoba sa invaliditetom na visoko obrazovanje, pristupačnost, prilagođavanje nastavnog procesa, upotrebu znakovnog jezika, prilagođavanje uslova za polaganje ispita, obezbeđivanje pomoćnih tehnoloških sredstava, učešće u odlučivanju kroz zastupljenost u studentskim parlamentima, afirmativne mere za upis studenata i većim delom je usklađen s Konvencijom. Trenutno nisu dostupni objedinjeni podaci o broju upisanih studenata sa invaliditetom na univerzitetu u Srbiji.

Iako je zakonski okvir u Srbiji relativno usklađen sa članom 24 Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom i standardima ljudskih prava, na nivou primene još uvek ima mnogo problema. Na primer, još uvek, i posle više od decenije primene novih propisa nedostaje adekvatna podrška deci sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, nema dovoljno pedagoških asistenata u školama, usluga ličnog pratioca finansira se iz sistema socijalne zaštite, ali zavisi od razvijenosti lokalne sredine tako da nije dostupna svoj deci kojima je potrebna. Prema Izveštaju o uslugama socijalne zaštite na lokalnom nivou koje pružaju licencirani pružaoci usluga u

191 Domski smeštaj u sistemu socijalne zaštite u Republici Srbiji u 2024. godini, Republički zavod za socijalnu zaštitu, 2025.

192 Analiza zakonodavnog i institucionalnog okvira Republike Srbije u oblasti obrazovanja s Konvencijom UN o pravima osoba sa invaliditetom. Dostupno na: <https://www.czuns.org/predstavljamo-analizu-zakonodavnog-i-institucionalnog-okvira-republike-srbije-u-oblasti-obrazovanja-s-konvencijom-un-o-pravima-osoba-sa-invaliditetom/>.

193 Žižić, Desanka, Jovanović, Vera, Mišljenović, Uroš: Izveštaj o položaju zajednice gluvih u Srbiji u oblasti medija, dostupnosti prevodilačkih usluga i obrazovanja, Beograd, Viribus Unitis Foundation, 2015.

194 Analiza zakonodavnog i institucionalnog okvira Republike Srbije u oblasti obrazovanja s Konvencijom UN o pravima osoba sa invaliditetom Dostupno na: <https://www.czuns.org/predstavljamo-analizu-zakonodavnog-i-institucionalnog-okvira-republike-srbije-u-oblasti-obrazovanja-s-konvencijom-un-o-pravima-osoba-sa-invaliditetom/>.

195 Zakon o visokom obrazovanju, Službeni glasnik Rpublike Srbije, br. 88/2017, 73/2018, 27/2018 – dr. zakon, 67/2019, 6/2020 – dr. zakoni, 11/2021 – autentično tumačenje, 67/2021, 67/2021 – dr. zakon, 76/2023 i 19/2025.

2024. godini¹⁹⁶ je ukupno 65 licenciranih pružalaca usluga, od kojih je 48 ili 74% pružalo uslugu (aktivni pružaoci). Uslugu je koristilo 4.221 dece, a broj opština u kojima je prisutna usluga lični pratilac deteta je 119 ili 74% opština u Republici Srbiji. Iako je, prema Nacionalnom izveštaju o inkluzivnom obrazovanju, preko 400 profesionalaca završilo obuku za pedagoškog asistenta za decu sa smetnjama u razvoju, oni iz administrativnih razloga još uvek nisu ušli u škole¹⁹⁷.

196 Izveštaju o uslugama socijalne zaštite na lokalnom nivou koje pružaju licencirani pružaoci usluga u 2024. godini, Republički zavod za socijalnu zaštitu, 2025.

197 Nacionalni izveštaj o inkluzivnom obrazovanju u Republici Srbiji za period od 2022. do 2024. godine, Ministarstvo prosvete, 2025.

08

ČLAN 25

ZDRAVLJE

Osobe sa invaliditetom u Srbiji imaju pravo na besplatnu zdravstvenu zaštitu. Međutim, njihove potrebe u oblasti zdravstvene zaštite u velikom broju slučajeva nisu zadovoljene, a razlozi za to su brojni – zdravstveni radnici ne ulažu dovoljno napora u komunikaciju sa decom sa invaliditetom, objekti u kojima se pruža zdravstvena zaštita nisu fizički pristupačni, ne postoje tumači znakovnog jezika, zdravstveni radnici su nedovoljno edukovani kad su u pitanju odrasle osobe sa mentalnim invaliditetom i način na koji se može prilagoditi komunikacija sa njima.

Član 25 Konvencije propisuje međusobno povezane državne obaveze u oblasti prava na zdravlje osoba sa invaliditetom. Prvo, garantuje pravo osoba sa invaliditetom na najviši dostižni standard zdravlja bez diskriminacije, zahtevajući od država da obezbede pristup rodno-osetljivoj, besplatnoj i priuštivoj zdravstvenoj zaštiti istog obima, kvaliteta i standarda kao i za druge osobe. Pristupačnost je centralni element prava na zdravlje i obuhvata fizičku pristupačnost (objekti, medicinski instrumenti, prevoz itd.) i informacijsku i komunikacionu pristupačnost (informacije o zdravlju, dostupnim tretmanima, posledicama itd.) u skladu sa članom 9 Konvencije. Član 25 Konvencije nadalje nalaže pružanje zdravstvenih usluga potrebnih specifično zbog invaliditeta, uključujući ranu identifikaciju, intervenciju i druge usluge za minimiziranje i sprečavanje sekundarnih invaliditeta. Takođe, medicinske usluge moraju biti pružene što bliže zajednici u kojoj osobe žive.

Nadalje, član 25(d) zahteva da kvalitetna zdravstvena zaštita bude pružena bez diskriminacije, na osnovu slobodnog i informisanog pristanka, čime se odbacuju prinudne prakse i

neetički eksperimenti. Član takođe propisuje obuku zdravstvenih profesionalaca za pružanje adekvatne nege zasnovane na informisanom pristanku, jer medicinski profesionalci često nisu informisani o pravima i senzibilisani za tretman osoba sa različitim invaliditetima, što može dovesti do nezadovoljstva pacijenata, niskog kvaliteta i čak odbijanja medicinske nege.

Konačno, Konvencija zabranjuje diskriminaciju u zdravstvenom osiguranju i uskraćivanje zdravstvene zaštite na osnovu invaliditeta, uključujući obezbeđivanje hrane i tečnosti. Ovo je posebno relevantno u vanrednim situacijama kada su zdravstveni sistemi preopterećeni tražnjom i ograničeni resursima, kao tokom velikih epidemija ili ratova, kada zdravstveni profesionalci ne smeju diskriminisati osobe sa invaliditetom već moraju pružiti negu na ravnopravnoj osnovi sa drugima.

Domaći pravni okvir

Najvažniji propisi koji regulišu ovu oblast u Srbiji su Zakon o zdravstvenoj zaštiti¹⁹⁸ ističe osobe sa invaliditetom, zajedno sa nekim drugim grupama, kao grupu koja je posebno obuhvaćena društvenom brigom o zdravlju.¹⁹⁹ Zakon o zdravstvenom osiguranju²⁰⁰, gde se u članu 16, stav 2, tačka 4 precizira da osobe sa invaliditetom imaju pravo na zdravstveno osiguranje koje se finansira iz budžeta. Zakon o pravima pacijenata²⁰¹ propisuje različita prava, uključujući pravo na slobodan pristanak, pravo na kvalitetnu zdravstvenu zaštitu, na privatnost, na dostupnost zdravstvene zaštite, i druga prava, bez diskriminacije. Zakon o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama²⁰², koji uređuje pitanja lečenja i smeštaja bez pristanka lica sa mentalnim smetnjama. Ovaj zakon je u prošlosti izazvao značajne kontroverze, uključujući i sprovođenje javne rasprave za izmene zakona u julu i avgustu 2023. godine, kojem su se organizacije za prava deteta, prava osoba sa mentalnim smetnjama i organizacije za ljudska prava oštro suprotstavile. Taj proces nije okončan usvajanjem izmena zakona, ali su nove javne konsultacije otvorene u decembru 2025. godine²⁰³.

U periodu između dva izveštaja jedna značajna novina je usvajanje Pravilnika o bližim uslovima i načinu davanja pristanka na medicinsku proceduru²⁰⁴. Pravilnikom se propisuje obaveza obezbeđivanja tumača za znakovni jezik, unapređujući pravni okvir pristupačnosti zdravstvene zaštite pacijentima koji koriste znakovni jezik. Sa druge strane, propuštena je prilika da se ovim Pravilnikom uredi pitanje uključivanja dece, osoba sa intelektualnim invaliditetom i osoba lišenih poslovne sposobnosti u donošenje odluka o lečenju²⁰⁵, sa obzirom da Zakon o

198 Zakon o zdravstvenoj zaštiti, Službeni glasnik Republike Srboje, 25/2019, 92/2023 – autentično tumačenje i 29/2025 – odluka US.

199 Ibid, čl. 8: U okviru društvene brige za zdravlje obezbeđuje se zdravstvena zaštita koja obuhvata očuvanje i unapređenje zdravlja, sprečavanje, otkrivanje, suzbijanje i kontrolu faktora rizika za nastanak oboljenja, sticanje znanja i navika o zdravom načinu života; sprečavanje, suzbijanje i rano otkrivanje bolesti; pravovremenu dijagnostiku, blagovremeno, delotvorno i efikasno lečenje, zdravstvenu negu i rehabilitaciju obolelih i povređenih; informacije koje su stanovništvu ili pojedincu potrebne za odgovorno postupanje i za ostvarivanje prava na zdravstvenu zaštitu.

200 Zakon o zdravstvenom osiguranju, Službeni glasnik Republike Srbije, 25/2019.

201 Službeni glasnik Republike Srbije br. 45/2013 i 25/2019 – dr. zakon.

202 Službeni glasnik Republike Srbije br. 45/2013.

203 Portal eKonsultacije Republike Srbije. Nacrt zakona o izmenama i dopunama Zakona o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama. Dostupno na: <https://ekonsultacije.gov.rs/topicOfDiscussionPage/581/4>.

204 Službeni glasnik Republike Srbije br. 51/2025.

205 Stefanović, Lazar. Two Decades of the CRPD: Assessing the Right to Health of Persons with Disabilities in Serbia from an Interdisciplinary Legal Perspective. Glasnik Advokatske komore Vojvodine – Časopis za pravnu teoriju i praksu. 2026a. (In press).

pacijentima propisuje ovu obavezu u članu 19. Uprkos takve obaveze, obaveštavanje i informisanje ovakvih pacijenata je na niskom nivou, prema anegdotalnim svedočenjima osoba sa invaliditetom, ali i dece. Probleme sa pristankom dece sa invaliditetom na medicinsku meru posebno je opisao Radoš Keravica u Nultom izveštaju o pravima osoba sa invaliditetom²⁰⁶.

Pravilnikom se propustilo urediti još jedno značajno pitanje za pristanak na medicinsku meru i autonomiju pacijenata – pitanje određivanja osobe koja će donositi odluke u ime pacijenata, kada pacijent ne bude bio u mogućnosti da to radi sam²⁰⁷. Ovakav mehanizam bi omogućio pacijentima da dobiju negu i tretman kakav žele, odnosno da to prepuste osobi kojoj veruju, i onda kada nisu u stanju da donose odluke, na primer kada su u nesvesnom stanju. Međutim, ovo pitanje nije detaljnije uređeno podzakonskim aktom i trenutno nije moguća njegova implementacija bez značajnih nedoumica i nesigurnosti. Pravilnik je doživeo i druge kritike, posebno pitanje roka za davanje pristanka iz člana 6 i postojanja prećutnog pristanka, koji je morao biti detaljnije uređen Pravilnikom kako bi se izbegle zloupotrebe, prema Mijatović²⁰⁸. Na kraju, sam Zakon o pravima pacijenata ne postavlja pravni osnov za „zdravstvene direktive za budućnost“ i planiranje zdravstvene nege²⁰⁹ – instrumente koji mogu unaprediti poštovanje volje i prava pacijenata u periodima kada nisu u stanju da izjave svoju volju, što treba promeniti u budućnosti.

Dostupnost i kvalitet zdravstvene zaštite

Zakon o zdravstvenoj zaštiti garantuje besplatan pristup zdravstvenoj zaštiti osobama sa invaliditetom, odnosno propisuje da se troškovi zdravstvenog osiguranja osoba sa invaliditetom, kao i dece, finansiraju iz državnog budžeta. Osoba sa invaliditetom pre svega ostvaruje pravo na zdravstvenu zaštitu kao osiguranik (zaposleni, preduzetnik, poljoprivrednik, primalac novčanih davanja itd),²¹⁰ a ako ne ostvaruje po tom osnovu, onda kao član porodice osiguranika.²¹¹ Ako ne ispunjavaju ni te uslove, onda je potrebno da sa ličnom kartom i rešenjem/potvrdom nadležnog organa o invaliditetu podnese zahtev kod RFZO.²¹² Univerzalna pokrivenost zdravstvenim osiguranjem je najznačajnija karakteristika domaćeg sistema i kao takvu je treba očuvati i unaprediti sam kvalitet usluga u javnom zdravstvu. Sa druge strane, potrebno je dodatno istražiti položaj osoba sa invaliditetom u odnosu na privatno (dobrovoljno) zdravstveno osiguranje, koje postaje sve zastupljenije u zemlji, usled smanjenja kapaciteta i kvaliteta usluga u javnim zdravstvenim ustanovama. Konvencija zabranjuje

206 Lazarević, Snežana, Ćirić Milovanović, Dragana, Keravica, Radoš, Mihajlovska, Ljupka, Rajkov, Gordana, Živadinović, Mimica. Položaj osoba sa invaliditetom u Srbiji – nulti izveštaj. Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S. 2022. Dostupno na: <https://www.mdri-s.org/public/documents/upload/Položaj%20osoba%20sa%20invaliditetom%20u%20Srbiji.pdf>. str. 55-56.

207 Stefanović. 2026a. (In press).

208 Mijatović, Marina. n.d. Informisani Pristanak Pacijenta. Dostupno na: https://www.mimlegal.com/wp-content/uploads/2025/06/Informisani_pristanak_pacijenta.pdf.

209 Više o ovim instrumentima: Stefanović, Lazar i Beauchamp, Elisabeth. Kanadski modeli odlučivanja uz podršku kao moguća alternativa režimu starateljstva u Srbiji. MDRI-S. 2019. Dostupno na: <https://www.mdri-s.org/public/documents/upload/poslovna-sposobnost/Kanadski%20modeli%20odlu%C4%8Divanja%20uz%20podr%C5%A1ku%20kao%20mogu%C4%87a%20alternativa%20re%C5%BEimu%20starateljstva%20u%20srbiji.pdf>.

210 Član 11 Zakon o zdravstvenom osiguranju, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 25/2019, 92/023, 109/2025 – dr. zakon.

211 Član 10 stav 3 Zakon o zdravstvenom osiguranju.

212 Uredba o sadržini, obrascu i načinu podnošenja jedinstvene prijave na obavezno socijalno osiguranje, jedinstvenim metodološkim principima i jedinstvenom kodeksu šifara za unos podataka u Jedinstvenu bazu Centralnog registra obaveznog socijalnog osiguranja, Službeni glasnik Republike Srbije, 132/2021.

diskriminaciju osoba sa invaliditetom i u domenu privatnog zdravstvenog osiguranja, pa su dodatna istraživanja na ovu temu neophodna. Keravica u Nultom izveštaju objašnjava da su uslovi za privatno životno osiguranje „[u] potpunom neskladu sa Konvencijom o pravima osoba sa invaliditetom [...]“. Autor navodi opšte uslove osiguravajućih kuća za osiguranje lica od posledica nesrećnog slučaja, gde se propisuje da su lica potpuno lišena poslovne sposobnosti isključena iz osiguranja²¹³. Takve odredbe nisu identifikovane u opštim uslovima osiguravajućih kuća o privatnom zdravstvenom osiguranju.

Uprkos univerzalnom zdravstvenom osiguranju i formalnoj jednakosti u pristupu, mnoge osobe sa invaliditetom imaju značajne prepreke u ostvarivanju prava na kvalitetnu zdravstvenu zaštitu. Prepreke uključuju fizičku i komunikacijsku nepristupačnost, neinformisanost i predrasude medicinskog osoblja, nedostatak procedura, kapaciteta i obučenosti za neke od rutinskih tretmana i dr.

Pristupačnost

Arhitektonska nepristupačnost zdravstvenih objekata je uobičajena i naponi koje preduzimaju nadležni organi su nedovoljni, uprkos pravnom okviru koji je prilično robustan u tom pogledu. Zakon o zabrani diskriminacije (čl. 17 st. 2) propisuje odbijanje pristupa zdravstvenim objektima i zdravstvenoj nezi na istoj osnovi sa drugima oblikom diskriminacije. Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom (čl. 16) propisuje obavezu vlasnika postojećih i novih objekata u javnoj upotrebi da obezbedi pristup osobama sa invaliditetom bez obzira na stepen invaliditeta, kao i da će se upotrebna dozvola izdati samo ako je ova obaveza ispunjena. Ovo znači da u zdravstvenim objektima u javnom vlasništvu – Republika, autonomna pokrajina i jedinice lokalne samouprave imaju navedenu obavezu, dok kod privatnih pružaoca usluga obavezu ima njihov vlasnik²¹⁴. Takođe, Zakon o planiranju i izgradnji²¹⁵ propisuje obavezu obezbeđivanja pristupačnosti osobama sa invaliditetom, deci i starim osobama, dok prateći pravilnik detaljnije tehničke standarde pristupačnosti²¹⁶.

Međutim, zbog sveprisutnosti arhitektonske nepristupačnosti i velikog broja pritužbi Poverenik za zaštitu ravnopravnosti je 2024. godine uputio preporuku svim domovima zdravlja u zemlji da unaprede fizičku i informacijsku pristupačnost, tom prilikom citirajući istraživanje iz 2020. godine koje pokazuje da je većina zdravstvenih objekata nepristupačna²¹⁷. Poverenik je preporučio da se poveća broj pristupačnih ulaza, obezbede jasni putokazi do ovih ulaza, kao i da se unapredi informacijska i komunikacijska pristupačnost svakog doma zdravlja u zemlji. Javnosti nije poznato u kojoj meri su ustanove postupile po preporukama Poverenika.

Osim arhitektonske, informacijske i komunikacijske nepristupačnosti, osobe sa invaliditetom neretko ne mogu dobiti zdravstvenu uslugu u najbližoj zdravstvenoj ustanovi poput drugih osiguranika, već se šalju u specijalizovane ustanove, kojih po pravilu ima malo i za veliku većinu pacijenata su udaljene od mesta boravka. Nulti izveštaj govori o višedecenijском problemu stomatoloških usluga za decu i odrasle sa intelektualnim invaliditetom, pre svega o nedostatku kapaciteta u specijalizovanim ordinacijama, te nedostatku senzibiliteta

213 Lazarević et. al. 2022. str. 60.

214 Stefanović. 2026a. (In press).

215 Zakon o planiranju i izgradnji, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 72/2009, posl. izmena 91/2025.

216 Pravilnik o tehničkim standardima planiranja, projektovanja i izgradnje objekata, kojima se osigurava nesmetano kretanje i pristup osobama sa invaliditetom, deci i starim osobama, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 22/2015.

217 Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, Preporuka br. 021-01-1868/2024-02, 31. oktobar 2024.

i spremnosti u ostalim ordinacijama da pruže stomatološke usluge²¹⁸. Ministarstvo zdravlja bi moralo da uloži sve napore da omogući korišćenje kvalitetnih stomatoloških usluga na što jednostavniji način i što bliže domovima ljudi sa invaliditetom, kroz obezbeđivanje pristupačnosti, obučavanjem i senzibilizacijom zdravstvenih radnika u domovima zdravlja.

Stručnost medicinskog osoblja

Obučenosť i senzibilisanost zdravstvenih radnika za rad sa osobama sa invaliditetom, posebno sa intelektualnim invaliditetom, predstavlja jednu od prepreka za pristup kvalitetnoj zdravstvenoj zaštiti. U prošlosti, istraživanja o iskustvu roditelja dece sa sistemom zdravstvene zaštite pokazala su oprečne rezultate, pa je tako kod istraživanja Nacionalne organizacije osoba sa invaliditetom 62% ispitanika smatralo da je njihovo dete dobilo negu vrlo visokog ili visokog kvaliteta²¹⁹. Nasuprot tome, naučno istraživanje sprovedeno u istom periodu pokazalo je značajno manje zadovoljstvo uslugama zdravstvene zaštite roditelja sa decom sa invaliditetom u odnosu na zadovoljstvo roditelja sa decom bez invaliditeta, dok su kao glavni problemi izdvojeni dugo čekanje, loša komunikacija, kao i nekritičko pripisivanje simptoma bolesti invaliditetu²²⁰.

Istraživanje o obrazovanju i stavovima budućih medicinskih tehničara (med. sestara) i doktora medicine 2025. godine pokazuje da obrazovni programi na visokoškolskim ustanovama sadrže samo osnovne biomedicinske informacije o osobama sa intelektualnim invaliditetom, isključivo iz perspektive patologije²²¹. Obe grupe studenata su percipirale niske kompetencije za rad sa osobama sa intelektualnim invaliditetom, iako su budući medicinski tehničari bili uvereniji u svoje kompetencije²²². Milutinović i dr. zaključili su da studenti imaju umereno pozitivno mišljenje i umerenu socijalnu distancu od osoba sa intelektualnim invaliditetom,

Paragraf 52. Komitet preporučuje da država članica obezbedi zaposlenima u zdravstvenoj zaštiti adekvatnu obuku i potrebne kompetencije i ubrza sprovođenje nacionalnog programa za unapređenje razvoja u ranom detinjstvu. Komitet preporučuje da država članica, osobama sa invaliditetom, jednako kao i svim drugima, osigura pristup zdravstvenoj zaštiti, uključujući i pristup uslugama u vezi sa seksualni i reproduktivni zdravljem. Takođe, preporučuje obučavanje zdravstvenih radnika u nezi osoba sa invaliditetom i obezbeđivanje pristupačnosti zdravstvenih usluga i zdravstvenih ustanova.

Zaključna zapažanja o Inicijalnom izveštaju o Srbiji, Komitet za prava osoba sa invaliditetom, 2016: Zdravstvena zaštita (član 25)

218 Lazarević i dr. 2022. str. 57.

219 NOOIS. Situaciona Analiza: Položaj Dece Sa Smetnjama u Razvoju i Invaliditetom u Republici Srbiji. NOOIS. 2017. Dostupno na: <https://starisajt.noois.rs/dokumenta-publikacije/publikacije/263-situaciona-analiza-položaj-dece-sa-smetnjama-u-razvoju-i-invaliditetom-u-republici-srbiji>.

220 Dučić, Boja, Kaljača, Svetlana i Pašćan, Dragana. 2016. Health Care Quality for Persons with Intellectual Disabilities. Thematic Collection of International Importance – Early Intervention in Special Education and Rehabilitation. Faculty of Special Education and Rehabilitation University of Belgrade. 2016. str. 599-614.

221 Milutinović, Dragana, Simin, Dragana, Ćwirynkało, Katarzyna i dr. Serbian Healthcare Students' Perceptions of and Readiness to Care for People with Intellectual Disabilities: A Cross-Sectional Study. Healthcare 13 (11). 2025.

222 Ibid. str. 10.

kao i niske kompetencije, te da je neophodno dodatno obrazovanje i dizanje svesti²²³. Postojeća Strategija za osobe sa invaliditetom predviđa 12 obuka za 250 zdravstvenih radnika do 2030.godine, što ukazuje da nadležno ministarstvo prepoznaje problem, međutim navedeni broj obuka i obuhvat sasvim sigurno neće biti dovoljan da unapredi situaciju u čitavoj zemlji, čak i u slučaju uspešne implementacije aktivnosti.

Reproduktivno zdravlje

Reproduktivno zdravlje devojčica i žena sa invaliditetom je pitanje kojim su se nevladine organizacije u Srbiji, pre svih MDRI-S, a onda i međunarodne organizacije bavile u prošlosti, ispitujući brojne probleme i teška kršenja prava žena²²⁴. Nulti izveštaj pokazuje da su određene mere preduzete na unapređenju dostupnosti kvalitetne zaštite reproduktivnog zdravlja²²⁵. Pored toga, unapređenje reproduktivnog zdravlja je jedan od ciljeva Strategije unapređenja položaja osoba sa invaliditetom. Strategija predviđa ispunjenje ovog cilja kroz obuke za medicinske radnike, kao i usvajanje protokola za preglede osoba sa invaliditetom. I prethodna strategija (za period od 2020 do 2024) je sadržala ciljeve i mere vezane za reproduktivno zdravlje, međutim *ex post* analiza je utvrdila da su pripadajuće aktivnosti samo delimično realizovane, bacajući sumnju na učinkovitost dokumenta.

Rana intervencija

Rana detekcija i intervencija razvojnih odstupanja je dugo predstavljala značajan problem, međutim određeni koraci su preduzeti u poslednje vreme, pa su kapaciteti za ranu detekciju u primarnoj zaštiti unapređeni, prema UNICEF-ovoj analizi²²⁶. Uprkos tome, za decu sa smetnjama u razvoju i dalje nema dovoljno usluga, koje UNICEF opisuje kao „malobrojne i rascepkane“²²⁷. Analiza dalje pokazuje da je usluga rane intervencije dostupna u 60% okruga, ali nepokazujući obuhvat dece. Takođe, konstatuje se da se upisivanje dece u Centralni registar dece sa smetnjama u razvoju odvija sporo, te da trenutno ima samo oko 3400 upisane dece²²⁸.

Ustanove socijalne zaštite za smeštaj korisnika

Osobe sa invaliditetom koje borave u ustanovama socijalne zaštite su posebno ranjive na kršenje prava, uključujući i pravo na pristup zdravstvenoj zaštiti. Prethodni, Nulti izveštaj o pravima osoba sa invaliditetom predstavio je probleme sa koji se ti ljudi susreću, uključujući uskraćivanje ili neadekvatno pružanje medicinskih tretmana i opasne prakse poput

223 Ibid. str. 11.

224 Janjić, Biljana, Beker, Kosana i Stojšić Petković, Tatjana. Situational Analysis of the Rights of Persons with Disabilities – Serbia. 2023. United Nations; Beker, Kosana i Milošević, Tijana. Nasilje Nad Ženama Sa Invaliditetom u Rezidencijalnim Institucijama: Polazna Studija. 2017. MDRI-S.

225 Lazarević i dr. 2022. str. 56.

226 Situaciona analiza prava i položaja dece i adolescenata u Srbiji. UNICEF. 2025. str. 65. Dostupno na: <https://www.unicef.org/serbia/publikacije/situaciona-analiza-prava-i-polozaja-dece-i-adolescenata-u-srbiji>.

227 Ibid. str. 66.

228 Ibid.

prekomerne upotrebe psihofarmaka, izolacije i fiksacije²²⁹. U takvim ustanovama beležena su i teška kršenja reproduktivnih prava, uključujući abortuse i davanje kontraceptivnih sredstava bez informisanog pristanka žena.

Rehabilitacija

U Nultom izveštaju se navodi da osobe sa invaliditetom u Srbiji nemaju pravo na preventivno banjsko lečenje i rehabilitaciju o trošku Fonda zdravstvenog osiguranja, već im ova prava pripadaju samo nakon medicinske intervencije, odnosno operacije uz prikaz otpusne liste iz bolnice, što je regulisano Pravilnikom o medicinskoj rehabilitaciji u stacionarnim zdravstvenim ustanovama specijalizovanim za rehabilitaciju^{230 231}. U tom izveštaju se navodi i da su izmene Pravilnika izrađivali isključivo lekari specijalisti i drugi medicinski stručnjaci bez delotvornih konsultacija sa osobama sa invaliditetom, što je dovelo do regresije u ostvarivanju prava jer su pojedine grupe, kao što su osobe sa mišićnom distrofijom i paraplegijom, izgubile pravo na redovnu godišnju rehabilitaciju u minimalnom trajanju od 21 dana.

Liste čekanja

Posebno značajna tema su liste čekanja. Nedavno novinarsko istraživanje pokazuje neprihvatljivo duga vremena čekanja od 18 do preko 36 meseci za operacije zamene kuka ili kolena²³², iako Pravilnik o listama čekanja propisuje maksimum od 6-12 meseci²³³. Ova preduga čekanja u praksi predstavljaju uskraćivanje zdravstvene zaštite jer mnogi stariji ljudi umiru sa invaliditetom dok čekaju operaciju, dok su drugi primorani da žive u jakim bolovima ili da se operišu u privatnim klinikama koje opšte zdravstveno osiguranje ne pokriva²³⁴. Slična situacija postoji i kod operacija katarakte²³⁵.

229 Lazarević i dr. 2022. str. 57.

230 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 56/2019.

231 Lazarević i dr. 2022. str. 60.

232 Milosavljević, Ivana. Bol Na Odloženo; Liste Čekanja u Srbiji. CINS. 2025. Dostupno na: <https://www.cins.rs/price/bol-na-odloženo-liste-cekanja-u-srbiji/>.

233 Pravilnik o listama čekanja, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 75/13.

234 Stefanović. 2026a. (in press).

235 Milosavljević. 2025.

RAD I ZAPOŠLJAVANJE

Srbija primenjuje razne mere za zapošljavanje osoba sa invaliditetom uključujući subvencije zarada, stručne obuke, refundaciju troškova radnih asistenata i sistem kvota. Uprkos ambicioznom legislativnom okviru, efekti su ograničeni zbog strukturalnih problema: nedovoljnog finansiranja, slabe implementacije mera, netransparentnog korišćenja budžetskog fonda za profesionalnu rehabilitaciju i nedostatka ključnih socijalnih usluga poput lične asistencije i stanovanja uz podršku. Sistem takođe pati od fragmentiranosti – politike zapošljavanja nisu adekvatno povezane sa obrazovnim sistemom i socijalnom zaštitom, dok osobe sa invaliditetom ostaju marginalizovane u procesima kreiranja politika koje direktno utiču na njihovu zapošljivost i učešće na tržištu rada.

Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom u svom članu 27 obavezuje sve države ugovornice da priznaju osobama sa invaliditetom pravo na rad, ravnopravno sa drugima, na tržištu rada i u radnoj sredini koja je otvorena, uključiva i pristupačna za osobe sa invaliditetom. Pored ostalog, garantuju se jednake mogućnosti i nadoknada za rad jednake vrednosti, obezbeđivanje potrebnih obuka i stručnog usavršavanja, sindikalno organizovanje, pružanje pomoći u pronalaženju, sticanju, očuvanju posla i vraćanja na posao. Termin „otvoreno tržište rada“ odnosi se na učešće osoba sa invaliditetom na opštem tržištu rada, a ne u zatvorenim ili zaštićenim oblicima zaposlenja²³⁶

²³⁶ Bantekas, Penilas, Tromel. Član 27, Rad i zapošljavanje. u UN Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom: Komentar, ur. Bantekas, Stein, Anastasious. 2018. str. 772.

Domaći pravni okvir

U Srbiji su na snazi opšti propisi koji regulišu rad i zapošljavanje – Zakon o radu²³⁷ i Zakon o zapošljavanju.²³⁸ Prema ovim propisima, ugovor o radu može sklopiti osoba starija od 15 godina. Samim tim, sve osobe koje su lišene poslovne sposobnosti lišene su prava na rad, jer se, prema odredbama Porodičnog zakona,²³⁹ ovi ljudi u pravnom smislu smatraju mlađima od 14 godina i zbog toga uopšte ne mogu pristupiti tržištu rada.

Paragraf 54. Komitet preporučuje državi članici da preispita praksu primene zakona, da bi se obezbedilo da zakonski propisi o zapošljavanju i učestvovanju u tržištu rada ne budu na štetu osoba sa invaliditetom i da garantuju obezbeđivanje razumnog prilagođavanja na radnom mestu. Nadalje preporučuje da država članica preispita procenu radne sposobnosti u cilju eliminacije medicinskog pristupa i promovisanja inkluzije osoba sa invaliditetom u otvoreno tržište rada. Komitet takođe preporučuje da ograničenja u osnivanju sindikata za osobe sa invaliditetom kod nekog poslodavca moraju da se promene i da država članica treba da obrati pažnju na povezanost člana 27. Konvencije i Cilja 9 i podcilja 8.5 iz Agende UN o održivom razvoju do 2030. godine.

Paragraf 56. Komitet preporučuje da država članica kod poslodavaca promoviše pravo na zapošljavanje na jednakoj osnovi i da ojača mere podrške za prelazak svih osoba sa invaliditetom koje su trenutno u radnim centrima na formalno zapošljavanje na otvorenom tržištu rada, obezbeđujući pri tom poštovanje svih prava u skladu sa Konvencijom.

Zaključna zapažanja o Inicijalnom izveštaju o Srbiji, Komitet za prava osoba sa invaliditetom, 2016: Rad i zapošljavanje (član 27)

Osim ovih zakona, za same osobe sa invaliditetom u oblasti rada i zapošljavanja, od ključne važnosti je Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom.²⁴⁰ Dok je član 2 ovog zakona koji govori o načelima na kojima se zasniva usklađen sa standardima Konvencije, već u članu 6, tačka 7 pominju se posebno organizovani oblici zapošljavanja i radnog angažovanja osoba sa invaliditetom. Oni se bliže određuju u članu 34 Zakona i to kao preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom, radni centri i socijalna preduzeća. Međutim, značajna je razlika između ova tri tipa zapošljavanja, i samo oni oblici, koji funkcionišu prema tržišnim principima, garantuju osobama sa invaliditetom isplatu zarade, i omogućavaju razvoj karijere jesu u skladu sa odredbama Konvencije.

Posebno su problematične odredbe koje govore o proceni radne sposobnosti, koja je bliže definisana Pravilnikom o bližem načinu, troškovima i kriterijumima za procenu radne sposobnosti i mogućnosti zaposlenja ili održanja zaposlenja osoba sa invaliditetom.²⁴¹ U Zaključnim

237 Zakon o radu, Službeni glasnik RS, 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014, 13/2017 – odluka US, 113/2017 i 95/2018 – autentično tumačenje i 109/2025 – dr. zakon.

238 Zakon o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti, Službeni glasnik RS, 36/2009, 88/2010, 38/2015, 113/2017, 113/2017 – dr. zakon i 49/2021.

239 Porodični Zakon, Službeni glasnik RS, 18/2005, 72/2011 – dr. zakon i 6/2015.

240 Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom, Službeni glasnik RS, 36/2009 i 32/2013 i 14/2022 – dr. zakon.

241 Pravilnik o bližem načinu, troškovima i kriterijumima za procenu radne sposobnosti i mogućnosti zaposlenja ili održanja zaposlenja osoba sa invaliditetom, Službeni glasnik RS, 36/2010 i 97/2013.

zapažanjima na Inicijalni izveštaj o Srbiji, Komitet je utvrdio da se procena radne sposobnosti u Srbiji i dalje zasniva na medicinskom modelu „nesposobnosti“.²⁴² Osim načina na koji se vrši procena radne sposobnosti, i kriterijuma na kojima se zasniva, veoma je sporna i „skala“ na osnovu koje se osobe koje prolaze ovu procenu konačno razvrstavaju u četiri grupe od 0-3. Značenje 3. stepena radne sposobnosti je da te osobe ne mogu da se zaposle ni pod opštim ni pod posebnim uslovima, čime su *de facto* onemogućene da se zaposle i imaju benefite od mera za podsticanje zapošljavanja i održanja posla. Komitet je već zahtevao od drugih država da potpuno ukinu koncept nesposobnosti za rad. Nedavno je objavljena mapa puta reforme pravnog okvira sistema procene invaliditeta u Srbiji, koja treba da posluži kao početni korak nove reforme. Reljanović navodi da je postojeći sistem zasnovan na zastarelom medicinskom pristupu invaliditetu i zahteva višestruke preglede za različita prava, što uz nedefinisane uloge medicine rada i dualnost komisija stvara složene administrativne procedure koje obeshrabuju osobe sa invaliditetom da realizuju svoje sposobnosti i otežavaju pristup pravima koja im pripadaju²⁴³.

Treba napomenuti da je i odredba iz člana 43 stav 1 Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju koja se odnosi na pretpostavljenu produktivnost osobe koja je „manja od jedne trećine radnog učinka zaposlenog na uobičajenom radnom mestu“ diskriminatorna jer je bazirana na pretpostavkama o nečijoj radnoj sposobnosti budući da se ne procenjuje na stvarnom radnom mestu i u radnom okruženju, a procena se vrši samo prema osobama sa invaliditetom.²⁴⁴

Zbog svega navedenog, procena radne sposobnosti treba da bude ukinuta u obliku u kome sada postoji, i treba je zameniti procenom potreba za podrškom koja se mora sprovoditi u realnom radnom okruženju²⁴⁵. Ovo treba biti praćeno izmenama definicije diskriminacije u Zakonu o radu ali i u antidiskriminacionim zakonima, tako da se prepozna uskraćivanje razumnih prilagođavanja kao poseban oblik diskriminacije na radnom mestu, ali i u procesu traženja posla i regrutacije.²⁴⁶

Pored nabrojanih manjkavosti, Zakon je doneo i neka unapređenja položaja osoba sa invaliditetom. Prema zakonu, obaveza zapošljavanja osoba sa invaliditetom odnosi se na svakog poslodavca koji ima najmanje 20 zaposlenih, koji mora zaposliti najmanje jednu osobu sa invaliditetom. Za poslodavce koji imaju 50 zaposlenih važi pravilo da moraju zaposliti najmanje dve osobe sa invaliditetom, i na svaki naredni započeti broj od 50 zaposlenih, još jednu osobu sa invaliditetom. Svoju obavezu poslodavci mogu ispuniti i na druge načine – uplatom sredstava u tzv. Budžetski fond za svaku osobu koju nije zaposlio, ili izvršavanjem finansijske obaveze prema ugovoru o poslovno-tehničkoj saradnji, kao i ugovoru o kupovini proizvoda ili vršenju usluga preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom, na godišnjem nivou.

242 Takođe [Komitet] preporučuje da država potpisnica preispita procenu radne sposobnosti u cilju eliminacije medicinskog pristupa i u cilju promovisanja inkluzije osoba sa invaliditetom u otvoreno tržište rada. V: Zaključna zapažanja i preporuke ugovornih tela Ujedinjenih nacija u vezi sa pravima osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji, <https://platforma.org.rs/wp-content/uploads/2020/08/Radna-grupa-u-oblasti-prava-osoba-sa-invaliditetom.pdf>.

243 Reljanović Mario. Mapa puta za izmene normativnog okvira sistema procene invalidnosti u Republici Srbiji. UNDP. 2025. str. 31.

244 Jevtović, Jelena, Lazarević, Snežana, Stefanović, Lazar: Zapošljavanje osoba sa mentalnim invaliditetom u Srbiji, MDRI-S, 2021.

245 Vidi npr. Stefanović Lazar. Beyond Medical Proxies: Work Capacity Assessment and the Right to Work of Persons with Disabilities: Bosnia and Herzegovina 20 Years After the CRPD Adoption. Institut za uporedno pravo. 2026. (In press).

246 Ibid.

Mere za podsticanje zapošljavanja

Podaci iz 2020. pokazuju da je godišnji prihod pomenutog budžetskog fonda bio oko 5 milijardi dinara, a da su 1,25 milijarde RSD usmerene na mere zapošljavanja osoba sa invaliditetom Nacionalnoj službi za zapošljavanje (NSZ), kao i preduzećima za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom²⁴⁷. NSZ, koja sprovodi mere za podsticanje zapošljavanja osoba sa invaliditetom, izražavala je nezadovoljstvo stagnirajućim iznosom koji Ministarstvo finansija izdvaja iz budžetskog fonda u visini od 550 miliona dinara godišnje duži niz godina. Treba reći da budžetski fond nije zaseban entitet, niti budžetska linija, već sredstva u opštem budžetu Republike, kojim raspolaže Ministarstvo finansija. Stoga, sasvim je jasno da se najveći deo ovih sredstava nenamenski troši, što je u suprotnosti sa čl 28 Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom, koji takođe propisuje da ovim fondom upravlja ministarstvo nadležno za zapošljavanje, a ne Ministarstvo finansija.

NSZ sprovodi veliki broj mera koje treba da podstaknu i omoguće zapošljavanje osoba sa invaliditetom, što je prikazano u godišnjim izveštajima ove ustanove²⁴⁸. Jedna promena koja je stupila od 2024. godine je premeštanje nadležnosti za sprovođenje programa javnih radova sa NSZ na jedinice lokalne samouprave, uz sufinansiranje od strane NSZ. Javni radovi, koji se karakterišu kao mera aktivacije, su u prošlosti bili značajni za kratkoročno angažovanje osoba sa invaliditetom, međutim bez efekata na zapošljavanje na duži rok. Povremenim i kratkim angažovanjem putem javnih radova, ljudi mogu „sakupiti“ dovoljno radnog staža da ostvare pravo na invalidsku penziju, a na ovaj način angažovano je 193 od 500 planiranih osoba sa invaliditetom 2024²⁴⁹. Druga mera aktivacije je nazvana jednostavno „radna aktivacija“ i uvedena je 2024. godine. Sprovodi se tako što se lice zapošljava kod poslodavca, kojem NSZ subvencionise zaradu osobe do iznosa minimalne zarade, sa porezima i doprinosima tokom perioda od četiri meseca. Prema izveštaju NSZ, samo 133 od planiranih 400 osoba sa invaliditetom su bile na ovaj način angažovane u 2024. dok se ovaj nizak obuhvat objašnjava time što je sprovođenje ove mere tek u začetku²⁵⁰.

Najznačajnija mera NSZ, sa aspekta količine novca i obuhvata, je subvencija zarade za osobe sa invaliditetom bez radnog iskustva. Drugačija je od mere radna aktivacija jer poslodavac osobu mora zaposliti za stalno, a subvencija je u visini od 75% zarade lica tokom 12 meseci, s tim što je najviši iznos subvencije do visine minimalne zarade. Na ovaj način poslodavac mogao je ostvariti subvenciju tokom godine u približnom iznosu od 650.000 RSD (za 2024. godinu). Ova subvencija se može kombinovati sa drugim merama, onako kako to odredi NSZ za datu godinu. Tako, poslodavac može navedenu subvenciju da iskoristi uporedo sa naknadom zarade za radnu asistenciju, koja iznosi najviše 50.000 RSD mesečno tokom godinu dana, ili sa naknadom za prilagođavanje radnog mesta do iznosa od 400.000 RSD jednokratno. Tipično, iznosi koji se isplaćuju za prilagođavanje radnog mesta su upola niži od najvišeg iznosa, pa ne iznenađuje to što poslodavci uglavnom kombinuju dve navedene subvencije – za zapošljavanje osobe sa invaliditetom bez radnog iskustva i refundaciju troškova radnog asistenta. U 2024. 643 osobe su bile uključene u meru subvencije zarade, što je bilo znatno više od

247 Državana revizorska institucija. Izveštaj o reviziji svrsishodnosti poslovanja Profesionalna rehabilitacija i podsticanje zapošljavanja osoba sa invaliditetom 400-436/2021-05/58. 2021. str. 10, 26. Dostupno na: <https://www.dri.rs/storage/upload/documents/revision/2022/2021-3-SV%20Profesionalna%20rehabilitacija%20i%20podsticaji%20zapo%20C5%A1ljavnja%20osoba%20sa%20invaliditetom.pdf>.

248 Nacionalna služba za zapošljavanje. Godišnji izveštaj za 2024. godinu. 2024. Dostupno na: <https://www.nsz.gov.rs/sadrzaj/izvestaj-i-program-rada-nsz/4109>.

249 Ibid. str. 51.

250 Ibid. str. 51-52.

planiranih 380 osoba, dok su poslodavci refundaciju troškova radne asistencije ostvarili za svega 73 osobe²⁵¹. Dodatno, poslodavci su izuzeti od plaćanja doprinosa za obavezno socijalno osiguranje za osobu sa invaliditetom koju zaposle na neodređeno vreme, tokom perioda od tri godine. Osim što je najisplativija za poslodavce, subvencija zarada je i mera koja najviše pogoduje zapošljavanju osoba sa invaliditetom bez radnog iskustva, sa obzirom na to da pri zasnivanju radnog odnosa zaključuju ugovor o radu na neodređeno vreme, koji pruža određenu zaštitu od otkaza.

Refundacija troškova razumnog prilagođavanja radnog mesta je potencijalno značajna mera, međutim ona je nedovoljno zastupljena. NSZ nekoliko godina unazad predviđa 25 prilagođavanja (10 miliona RSD), međutim u 2024. refundirani su troškovi za 54 prilagođavanja²⁵². Veći broj prilagođavanja od planiranog mogući je jer se uglavnom refundiraju troškovi daleko niži od maksimalnih 400.000 RSD. Osim što NSZ predviđa vrlo ograničena sredstva za ovu meru, razlog malog broja refundacija leži i u problemima sa kojima se poslodavci susreću pri ostvarivanju naknade. Treba podsetiti da poslodavci, kada imaju mogućnost refundacije troškova prilagođavanja, praktično ne mogu odbiti prilagođavanje radnog mesta pod izgovorom nerazumnih troškova. Takvo odbijanje bi predstavljalo akt diskriminacije²⁵³. Međutim, apstraktna ocena nekog akta diskriminatornim nije dovoljna za poboljšanje stvarnog položaja osoba sa invaliditetom, već adekvatna sudska zaštita od diskriminacije u kontekstu zapošljavanja, koja u ovom trenutku nedostaje.

Strategija predviđa određene mere za unapređenje „ekonomske nezavisnosti“ osoba sa invaliditetom, uključujući razvoj radnih centara, za koje je iznad objašnjeno zbog čega nisu u skladu sa Konvencijom i neće doprineti ekonomskoj nezavisnosti. Takođe, planirana su povećana izdavanja za preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje, uvećanje njihovog broja za 20%, kao i jačanje njihove uloge „mosta“ između osobe i zapošljavanja na otvorenom tržištu. Ostale mere su povećanje broja socijalnih preduzeća, unapređen pristup svim nivoima obrazovanja i izmene okvira procene radne sposobnosti. Posebno treba skrenuti pažnju na radne centre, čiji razvoj, osim što je u suprotnosti sa Konvencijom, može imati dalekosežne posledice i za ljude koji bi uz određene uslove mogli uspešno raditi na otvorenom tržištu, ukoliko ne dođe do suštinske promene u proceni radne sposobnosti.

Učinkovitost mera i stanje na tržištu rada

Značajan problem svih mera zapošljavanja, predstavlja to što nisu poznati pravi efekti ovih mera, odnosno u kojoj meri lica koja koriste mere ostaju zaposlena i po isteku subvencija i drugih stimulusa za poslodavca. Statistički podaci NSZ i zvaničnih istraživanja daju nagoveštaj o efektivnosti mera zapošljavanja. Osobe sa invaliditetom suočavaju se sa masovnom isključenošću sa tržišta rada u Srbiji – njihova stopa ekonomske neaktivnosti bila je približno 75% 2024. što je znatno više u odnosu na prosek od 45% zabeležen u zemljama EU²⁵⁴. Kada je reč o onima koji učestvuju na tržištu rada, 14,1% je bez posla, za razliku od proseka EU gde je taj udeo 9,5% prema podacima Ankete o radnoj snazi za 2024 (anketa o radnoj snazi ne

251 Nacionalna služba za zapošljavanje. 2024. str. 51.

252 Ibid. str. 53.

253 Stefanović. 2023.

254 Eurostat. Statistika invaliditeta – nezaposlenost i ljudi van radne snage. 2025. Dostupno na: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Disability_statistics_-_unemployment_and_people_outside_the_labour_force#People_outside_the_labour_force.%20Grafik%206.

obuhvata ljude koji žive u ustanovama za osobe sa invaliditetom)²⁵⁵. Razlika u zaposlenosti između osoba sa i bez invaliditeta u Srbiji iznosila je 35,5% 2024. dok je u EU taj jaz iznosio 24%²⁵⁶.

Podaci iz evidencije NSZ za decembar 2024. pokazuju da je od ukupno 387.764 evidentiranih nezaposlenih, 17.054 osoba (što predstavlja 4,4%) imalo status osobe sa invaliditetom, a žene su predstavljale 42,4% ove kategorije²⁵⁷. Od registrovanih osoba sa invaliditetom, njih 11.494 se vodilo kao aktivni tražioci posla (NSZ razlikuje lica koja aktivno traže posao od onih koja su privremeno onemogućena da rade zbog različitih okolnosti). Sa obzirom na podatke o neaktivnosti navedene gore, jasno je da je broj osoba sa invaliditetom bez posla koji nisu obuhvaćeni evidencijom NSZ znatno viši od zvaničnog broja registrovanih. Sticanje statusa aktivnog tražioca posla i registracija u NSZ podrazumevaju ispunjenje više obaveza: da ne odbija ponuđene poslove, programa obuke i usavršavanja; lično prijavljivanje u NSZ barem jednom u tromesečnom periodu; odazivanje na sve pozive službe; kao i angažovanje u mere za zapošljavanje.

Ukupno gledano, relativno širok dijapazon mera (npr. subvencije zarada, obuke, refundacija troškova radnog asistenta, kvote itd.) koje sprovodi NSZ, pokazuje ambiciozan, ali neujednačen pristup zapošljavanju i učešću na tržištu rada, kao i ograničene efekte zbog problema u sprovođenju, neadekvatnog finansiranja i nevoljnosti poslodavaca da zapošljavaju osobe sa invaliditetom, naročito one kojima su potrebna prilagođavanja radnog mesta. Sistem kvota slabi činjenica da poslodavci često radije plaćaju penale nego što zapošljavaju osobe sa invaliditetom, ali i nepovoljna obrazovna struktura osoba sa invaliditetom. Uz niska izdvajanja i retko korišćenje sredstava za prilagođavanje radnih mesta, netransparentno korišćenje sredstava iz fonda za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje i višegodišnje stagniranje budžetskih izdvajanja prema NSZ, su takođe značajni problemi. Širi i kontekstualni problem predstavlja i nedovoljna povezanost politika zapošljavanja sa obrazovanjem i socijalnom zaštitom, kao i hroničan nedostatak ključnih usluga socijalne zaštite za samostalan život (lična asistencija, stanovanje uz podršku) i podršku zapošljavanju, što otežava izlazak na tržište rada i zahteva temeljnu reformu, veću transparentnost i jače učešće osoba sa invaliditetom u kreiranju politika.

255 Ibid. Grafik 2.

256 Eurostat. Jaz u zapošljavanju osoba sa invaliditetom prema polu i funkcionalnom ograničenju. 2025. Dostupno na: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tepsr_sp200/default/table?lang=en&category=tepsr.tepsr_spi.tepsr_spi_hi.

257 Nacionalna služba za zapošljavanje. Izveštaj o radu za 2024. godinu. 2024. Dostupno na: <https://www.nsz.gov.rs/sadrzaj/izvestaj-i-program-rada-nsz/4109>.

10

ČLAN 28

ODGOVARAJUĆI USLOVI ŽIVOTA I SOCIJALNA ZAŠTITA

Prema članu 28 Konvencije, osobe sa invaliditetom imaju pravo na adekvatan životni standard i socijalnu zaštitu. U Srbiji one i njihove porodice često se suočavaju sa siromaštvom i dodatnim troškovima života, dok dostupne usluge u zajednici i materijalna davanja nisu dovoljno razvijeni. Za poboljšanje položaja potrebno je obezbediti sistemsku i pravičnu podršku koja osnažuje porodicu i poštuje prava osobe sa invaliditetom.

Normativni i strateški okvir

Osobe sa invaliditetom u Republici Srbiji i dalje su izložene povećanom riziku od siromaštva i socijalne isključenosti. Član 28 Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom garantuje pravo na adekvatan životni standard, kontinuiranu socijalnu zaštitu, dostupnost pomoći za troškove vezane za invaliditet i zaštitu od siromaštva, što predstavlja ključni okvir za procenu stanja u Srbiji. Ovaj zaključak potvrđuju i strateški dokumenti Republike Srbije. U Strategiji unapređenja položaja osoba sa invaliditetom za period 2025–2030.²⁵⁸ godine konstatuje se da na siromaštvo osoba sa invaliditetom utiče niz međusobno povezanih političkih, socijalnih, ekonomskih, pravnih i tehnoloških faktora, uključujući nisku stopu zaposlenosti, relativno

²⁵⁸ Službeni glasnik Republike Srbije, br. 6/2025.

niska novčana davanja po osnovu invaliditeta, nedovoljno razvijene i regionalno neujednačene usluge podrške u zajednici, kao i nedostatke u primeni i razradi postojećeg normativnog okvira.

Prethodna Strategija za period 2020–2024. godine²⁵⁹ dodatno je ukazala da su osobe sa invaliditetom jedna od najugroženijih grupa stanovništva kada je reč o siromaštvu, pri čemu su kao ključni faktori rizika prepoznati radni status i obrazovanje. Podaci iz ranijih perioda pokazuju izrazito nisku stopu zaposlenosti osoba sa invaliditetom i visoku stopu neaktivnosti, dok se istovremeno ukazuje na nedostatak razvrstanih i sistematskih podataka, što otežava precizno praćenje njihovog socio-ekonomskog položaja.

U takvom kontekstu, sistem socijalne zaštite i materijalnih davanja predstavlja važan mehanizam ublažavanja rizika od siromaštva, ali strateški dokumenti istovremeno ukazuju na to da su postojeća davanja često nedovoljna, procedure složene, a sistem podrške u zajednici nedovoljno razvijen, što dodatno otežava ostvarivanje prava na adekvatan životni standard u skladu sa članom 28 Konvencije. Komitet za prava osoba sa invaliditetom u svojim preporukama ističe da novčana davanja moraju biti dovoljna da pokriju dodatne troškove invaliditeta, da socijalna zaštita bude stabilna i predvidiva, da prava ne smeju zavisiti od radnog statusa, i da sistemi ne smeju biti fragmentirani.

Materijalna davanja i socijalna zaštita osoba sa invaliditetom

Zakonom o socijalnoj zaštiti²⁶⁰ se uređuju, između ostalog i prava na novčana davanja usmerena prema siromašnima, novčana davanja usmerena prema osobama sa invaliditetom kao što su dodatak za pomoć i negu drugog lica i uvećani dodatak za pomoć i negu drugog lica, ali i tzv. namenski transferi usmereni ka jedinicama lokalne samouprave za razvoj usluga u zajednici.

Zakon definiše da pravo na novčanu socijalnu pomoć pripada pojedincu, odnosno porodici, koji svojim radom, prihodima od imovine ili iz drugih izvora ostvaruju prihod manji od iznosa novčane socijalne pomoći utvrđenog ovim zakonom.²⁶¹

Treba istaći da se tek očekuje objavljivanje posebne publikacije o osobama sa invaliditetom u Republici Srbiji, kao što je to učinjeno i na osnovu rezultata popisa iz 2011. godine, koja će sadržati i podatke o drugim socio-demografskim karakteristikama osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji, te će se, pretpostavljamo, u njoj naći i podaci o broju osoba sa invaliditetom i članova njihovih porodica koji su primaoci socijalne pomoći.

Zakonom o socijalnoj karti²⁶², uspostavljen je centralizovani registar podataka o korisnicima prava iz oblasti socijalne, dečije i boračko-invalidske zaštite. Nadležno ministarstvo sistem predstavlja kao mehanizam koji doprinosi efikasnijem i pravednijem ostvarivanju prava. Međutim, organizacije civilnog društva, pre svega Inicijativa za ekonomska i socijalna prava A11²⁶³ ukazuju da je od početka njegove primene došlo do značajnog smanjenja broja

259 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 44/2020.

260 Zakon o socijalnoj zaštiti, Službeni glasnik Republike Srbije br. 24/2011 i 117/2022 – odluka US.

261 Ibid, čl.81 – 91, Novčana socijalna pomoć.

262 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 14/2021.

263 Više tekstova o tome dostupno na sajtu A11 <https://www.a11initiative.org/blog/>.

korisnika novčane socijalne pomoći, uz izostanak javno dostupnih i razvrstanih podataka o razlozima isključenja i stvarnim efektima sistema. Dodatno zabrinjava činjenica da algoritam i kriterijumi obrade podataka nisu javno dostupni.

U kontekstu člana 28 Konvencije, posebno je problematično to što ne postoje pouzdani i razvrstani podaci o tome koliki je udeo osoba sa invaliditetom među korisnicima socijalne pomoći, niti kako je primena sistema „Socijalna karta“ uticala na ostvarivanje njihovog prava na adekvatan životni standard i socijalnu zaštitu. Bez toga nije moguće sagledati da li sistem adekvatno pokriva dodatne troškove invaliditeta i sprečava siromaštvo.

Pravo na dodatak za pomoć i negu drugog lica ima lice kome je zbog telesnog ili senzornog oštećenja, intelektualnih poteškoća ili promena u zdravstvenom stanju neophodna pomoć i nega drugog lica da bi zadovoljilo svoje osnovne životne potrebe.²⁶⁴ Dodatno se pojašnjava da potreba za pomoći i negom drugog lica postoji kod osobe koja ne može da ustane iz kreveta, da se kreće unutar stana bez upotrebe pomagala, da se hrani, svlači, oblači ili da održava osnovnu ličnu higijenu bez pomoći drugog lica.

Pravo na uvećani dodatak za pomoć i negu drugog lica pripada osobi koja već ostvaruje pravo na dodatak za pomoć i negu drugog lica, a kod koje je, u skladu sa propisima o penzijskom i invalidskom osiguranju, utvrđeno potpuno telesno oštećenje po jednom osnovu, trajni organski poremećaj neurološkog ili psihičkog tipa, ili postojanje više oštećenja, pri čemu nivo oštećenja iznosi 70% ili više po najmanje dva osnova.²⁶⁵

Ovo su izuzetno restriktivne odredbe, a veoma često se i dosta različito tumače od strane članova komisija PIO fonda koje procenjuju potrebu za ovom vrstom podrške, te naročito osobe sa intelektualnim teškoćama i autizmom budu uskraćene za ovu materijalnu podršku. To je naročito značajno u svetlu činjenice da je upravo ostvarivanje prava na negu i pomoć drugog lica i posedovanje rešenja za to pravo preduslov za korišćenje nekih drugih usluga socijalne zaštite (kao što je personalna asistencija), ili makar za više mesto prilikom rangiranja onih koji su za određene usluge aplicirali.

Međutim, mnogo ozbiljnije primedbe na utvrđivanje potrebe za ovom vrstom materijalne podrške je taj što je procena u potpunosti zasnovana na medicinskom modelu. Potreba za pomoći i negom drugog lica utvrđuje se na osnovu propisa o penzijskom i invalidskom osiguranju.²⁶⁶ Procenu vrši organ veštačenja Fonda za penzijsko i invalidsko osiguranje, na osnovu medicinske dokumentacije i tu komisiju čine isključivo zdravstveni radnici. Još problematičnije je što se stepen „invalidnosti“ izražava u procentima, a i samo postojanje invaliditeta nije dovoljno da bi se ovo pravo ostvarilo. Tako je za uvećanu naknadu za pomoć drugog lica neophodno da se utvrdi postojanje 100% invaliditeta, ili postojanje 70% oštećenja po dva osnova. Ovaj način procene i posmatranja invaliditeta mora se što pre izmeniti i uskladiti sa standardima ljudskih prava, procenjivanjem potreba za podrškom svakog deteta/osobe, a ne utvrđivanjem oštećenja kao takvog.

Važno je istaći da se pravo na dodatak za pomoć i negu drugog lica po Zakonu o socijalnoj zaštiti odnosi na osobe sa invaliditetom koje nisu u radnom odnosu, ili ne ostvaruju prava iz penzijskog i invalidskog osiguranja. Nasuprot tome, osobe sa invaliditetom koje rade, ili

²⁶⁴ Zakon o socijalnoj zaštiti, Službeni glasnik Republike Srbije br. 24/2011, čl 92, stav 1.

²⁶⁵ Zakon o socijalnoj zaštiti, Službeni glasnik Republike Srbije br. 24/2011, čl 94, stav 1.

²⁶⁶ Tako je definisano u Zakonu o socijalnoj zaštiti, čl. 92, stav 4. Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju, Službeni glasnik Republike Srbije br. 34/2003, 64/2004 – odluka USRS, 84/2004 – dr. zakon, 85/2005, 101/2005 – dr. zakon, 63/2006 – odluka USRS, 5/2009, 107/2009, 101/2010, 93/2012, 62/2013, 108/2013, 75/2014, 142/2014, 73/2018, 46/2019 – odluka US, 86/2019 i 62/2021.

ostvaruju invalidsku ili porodičnu penziju, pravo na pomoć i negu drugog lica ostvaruju po drugom pravnom osnovu – kao novčanu naknadu za pomoć i negu drugog lica prema Zakonu o penzijskom i invalidskom osiguranju²⁶⁷. Iako je reč o sadržinski istom pravu, postupci se vode pred različitim organima, po različitim procedurama i uz različite iznose davanja, što u praksi dovodi do pravne nesigurnosti, čestih ponovnih veštačenja i prekida u ostvarivanju prava. Poseban problem nastaje u situacijama kada se osoba sa invaliditetom zaposli, pa po prestanku zaposlenja mora ponovo da prolazi kroz čitav postupak pred centrom za socijalni rad, uključujući novo veštačenje, što obeshrabruje zapošljavanje i direktno utiče na ostvarivanje prava na adekvatan životni standard. Na ove probleme je još 2018. godine ukazao Zaštitnik građana, podnoseći Inicijativu²⁶⁸ za ujedinjavanje ostvarivanja prava na pomoć i negu drugog lica pred jednim organom i pod jednakim uslovima, ali ta inicijativa do danas nije usvojena. Ovakvo normativno rešenje i praksa nisu u skladu sa članom 28 Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom, koji zahteva stabilan, predvidiv i pravičan sistem socijalne zaštite, nezavisan od radnog statusa i prethodnog uplaćivanja doprinosa.

Prema podacima Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu, osnovni dodatak za pomoć i negu drugog lica u 2024. godini koristilo je 6.496 dece sa smetnjama u razvoju, dok u trenutku izrade izveštaja nisu bili dostupni potpuni podaci o broju dece korisnika uvećanog dodatka.²⁶⁹ Kada su u pitanju punoletni korisnici, osnovni dodatak za pomoć i negu drugog lica u 2024. godini koristilo je 11.377 osoba sa invaliditetom.²⁷⁰ Istovremeno, prema podacima PIO fonda, 87.625 osoba prima novčanu naknadu za tuđu negu i pomoć po osnovu penzijskog i invalidskog osiguranja, dok 35.403 osobe ostvaruju pravo na naknadu za telesno oštećenje.²⁷¹ Ovi podaci ukazuju da se pravo na pomoć i negu drugog lica ostvaruje kroz dva paralelna sistema – socijalne zaštite i penzijskog i invalidskog osiguranja – pri čemu objedinjeni, razvrstani i uporedivi podaci o ukupnom broju osoba sa invaliditetom koje ostvaruju ovu vrstu podrške i dalje nisu dostupni. Ovakva fragmentiranost sistema, zajedno sa neujednačenim iznosima davanja i nedostatkom sveobuhvatnih podataka, otežava procenu da li materijalna podrška obezbeđuje adekvatan životni standard i socijalnu sigurnost osoba sa invaliditetom, kako to zahteva član 28 Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom.

Zakon o socijalnoj zaštiti predviđa i da jedan od roditelja koji nije u radnom odnosu, a koji je najmanje 15 godina neposredno brinuo o svom detetu koje je ostvarilo pravo na uvećani dodatak za pomoć i negu drugog lica ima pravo na posebnu naknadu²⁷². Posebna naknada isplaćuje se nakon dostizanja starosne granice za penzionisanje, u vidu doživotnog mesečnog primanja u visini najniže penzije. Podaci o broju korisnika ove posebne naknade nisu javno dostupni.

Porodice osoba sa invaliditetom imaju značajno povećane troškove života zbog dodatnih potreba za negom, asistencijom i pomagalima. Grupe roditelja zagovaraju donošenje zakona o

267 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 34/2003, 64/2004 – odluka USRS, 84/2004 – dr. zakon, 85/2005, 101/2005 – dr. zakon, 63/2006 – odluka USRS, 5/2009, 107/2009, 101/2010, 93/2012, 62/2013, 108/2013, 75/2014, 142/2014, 73/2018, 46/2019 – odluka US, 86/2019, 62/2021, 125/2022, 138/2022, 76/2023 i 94/2024, čl. 41a.

268 Inicijativa Zaštitnika građana za izmenu i dopunu propisa kojima se reguliše ostvarivanje prava na novčana davanja za pomoć i negu drugog lica dostupna na <https://www.ombudsman.rs/index.php/zakonske-i-druge-inicijative/5743-inici-iv-z-sh-i-ni-gr-d-n-z-iz-nu-i-d-punu-pr-pis-i-s-r-gulish-s-v-riv-nj-pr-v-n-n-vc-n-d-v-nj-z-p-c-i-n-gu-drug-g-lic>.

269 Deca u sistemu socijalne zaštite 2024, Republički zavod za socijalnu zaštitu, 2025.

270 Punoletni u sistemu socijalne zaštite u 2024. godini, Republički zavod za socijalnu zaštitu, 2025.

271 Ko sve dobija povišicu, nisu samo penzioneri, Kamatica, 01.12.2025, dostupno na: <https://www.kamatica.com/analiza/ko-sve-dobija-povisicu-nisu-samo-penzioneri/76637>.

272 Zakon o socijalnoj zaštiti, Službeni glasnik Republike Srbije br. 24/2011 i 117/2022 – odluka US, čl. 94, stav 6.

roditeljima-negovateljima koji bi prepoznao i finansijski podržao brigu o detetu sa invaliditetom. Istovremeno, važno je pažljivo razmotriti najpogodniji model finansijske podrške tako da ona bude vezana za osobu sa invaliditetom, osnažuje porodicu i poštuje prava osobe na samostalan život i kontrolu nad sopstvenim odlukama.²⁷³

Podrška porodicama i prava po osnovu Zakona o finansijskoj podršci porodici sa decom

Deca sa smetnjama u razvoju mogu da ostvare i pravo na dečiji dodatak, i to uvećan u odnosu na ostalu decu, ukoliko ispune sve uslove iz Zakona o finansijskoj podršci porodici sa decom.²⁷⁴ Prema ovom zakonu, deca sa smetnjama u razvoju imaju i pravo naknade ili registriranja troškova boravka u predškolskoj ustanovi²⁷⁵. Ovaj zakon uređuje još neka prava koja su relevantna za decu sa smetnjama u razvoju i decu sa invaliditetom. Posebno su značajna prava u vezi sa odsustvom sa rada radi posebne nege deteta i prateće novčane naknade.²⁷⁶ Ova prava omogućavaju roditeljima, usvojiteljima, hraniteljima i starateljima da odsustvuju sa rada radi brige o detetu koje zahteva pojačanu negu, uz naknadu zarade ili plate²⁷⁷. Za roditelje koji nisu u radnom odnosu ili ostvaruju prihode van radnog odnosa, zakon predviđa ostale naknade po osnovu posebne nege deteta, koje se ostvaruju pod sličnim uslovima²⁷⁸. Ostala prava, poput roditeljskog dodatka i većine naknada po osnovu rođenja i nege deteta, ostvaruju se pod jednakim uslovima za svu decu i ne predviđaju uvećanja ili posebne dodatke po osnovu invaliditeta deteta. Prema tom zakonu, nadležni ministar bliže uređuje uslove i način ostvarivanja prava na odsustvo sa rada ili rad sa polovinom punog radnog vremena roditelja, odnosno usvojitelja, hranitelja ili staratelja deteta mlađeg od pet godina kome je potrebna posebna nega, kao i prava nezaposlenog lica korisnika prava na novčanu naknadu po osnovu nezaposlenosti za vreme posebne nege deteta²⁷⁹. Postupak i dokazna dokumentacija detaljnije su uređeni Pravilnikom o bližim uslovima i načinu ostvarivanja prava na finansijsku podršku porodici sa decom.²⁸⁰

273 Vidi više: Radoš Keravica: Između nege i prava – socijalna politika prema osobama sa invaliditetom, dostupno na <https://radoskeravica.com/sr/izmedu-nege-i-prava-socijalna-politika-prema-osoba-sa-invaliditetom/>.

274 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 113/2017, 50/2018, 46/2021 – odluka US, 51/2021 – odluka US, 53/2021 – odluka US, 66/2021, 130/2021, 43/2023 – odluka US, 62/2023, 11/2024 – odluka US i 79/2024, čl. 33: Dečiji dodatak je uvećan za 30% za jednoroditeljske porodice i staratelje. Za decu sa smetnjama u razvoju ili decu sa invaliditetom, kao i za decu koja ostvaruju pravo na dodatak ili uvećani dodatak za pomoć i negu drugog lica i ne koriste uslugu smeštaja, iznos dodatka se uvećava za 50%. Ukupno uvećanje, i kada postoji više osnova, ne može biti veće od 80%.

275 Ibid, čl. 37: Deca sa smetnjama u razvoju i deca sa invaliditetom imaju pravo da im se vrati deo troškova boravka u predškolskoj ustanovi. Ovo pravo ne važi ako roditelj već prima naknadu zbog odsustva sa posla radi nege deteta ili ako te troškove već plaća lokalna samouprava.

276 Ibid, čl. 11, stav 1, tačka 1.

277 Ibid. čl. 12.

278 Ibid, čl. 17, stav 11.

279 Ibid, čl. 38.

280 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 58/2018.

Penzijska prava, povlastice i stanovanje

Lica koja su, prema Zakonu o penzijskom i invalidskom osiguranju²⁸¹ označena kao nesposobna za samostalan život i rad mogu da ostvare i neka druga prava, tj. materijalna davanja, kao što je pravo na porodičnu penziju. Iako zakon ne koristi termin „osobe sa invaliditetom“, ova kategorija u praksi obuhvata i određene grupe osoba sa invaliditetom, naročito dece i odraslih sa intelektualnim i psihosocijalnim invaliditetom. Međutim, iako važeći propisi ne uslovljavaju ostvarivanje prava na porodičnu penziju lišenjem poslovne sposobnosti, u praksi je čest slučaj da se osobe sa invaliditetom, naročito osobe sa mentalnim invaliditetom, faktički uslovljavaju pokretanjem ili sprovođenjem postupka oduzimanja poslovne sposobnosti kako bi to pravo ostvarile, što predstavlja ozbiljan problem sa stanovišta ljudskih prava i suprotno je savremenim standardima zaštite prava osoba sa invaliditetom.²⁸²

Osobe sa invaliditetom mogu da ostvaruju i neke druge „povlastice“, kao što je na pr. povlastice u unutrašnjem putničkom saobraćaju. Povlastice se odnose na slepe osobe, osobe obolele od distrofije i srodnih mišićnih i neuromišićnih bolesti, osobe obolele od plegija, osobe obolele od cerebralne i dečije paralize i multipleks skleroze kao i pratioci ovih lica, a postojanje invaliditeta dokazuje se potvrdom od saveza odnosno udruženja.²⁸³ Postavlja se pitanje na osnovu kojih kriterijuma su izdvojene samo neke grupe osoba sa invaliditetom, dok su druge u potpunosti isključene, i samim tim diskriminisane. Još je veći paradoks u tome što na povlastice imaju pravo osobe koje se otežano kreću, a s obzirom na činjenicu da su prevozna sredstva uglavnom nepristupačna, osobe sa invaliditetom samim tim ne mogu ni da koriste povlastice.

Osobe sa invaliditetom, odnosno organizacije osoba sa invaliditetom mogu, na osnovu Carinskog zakona²⁸⁴ ostvariti pravo na oslobađanje plaćanja uvoznih dažbina, i to na predmete namenjene za obrazovanje, zapošljavanje ili poboljšanje društvenog položaja osoba sa invaliditetom, putničke automobile i druga motorna vozila konstruisana prvenstveno za prevoz lica posebno izrađena ili prilagođena za upotrebu od strane osoba sa invaliditetom, kao i na rezervne delove, komponente ili dodatke koji su posebno napravljeni za te proizvode.

Ostvarivanje prava na adekvatan životni standard dodatno zavisi od mesta prebivališta, lokalnih odluka i budžeta, što stvara teritorijalnu nejednakost i pravnu nesigurnost. To se odnosi na različite vrste komunalnih popusta (na troškove struje, grejanja, vodovoda i kanalizacije, pravo na korišćenje besplatnih parking mesta za osobe sa invaliditetom, troškove gradskog prevoza i sl).

Posebno važno za unapređenje prava osoba sa invaliditetom jeste i pravo na stanovanje. U vezi sa tim, Komitet za prava osoba sa invaliditetom uputio je preporuku Srbiji za punu primenu zakona kojim se osobama sa invaliditetom garantuje kvota od 10% pristupačnih stanova.

281 Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 34/2003, 64/2004 – odluka USRS, 84/2004 – dr. zakon, 85/2005, 101/2005 – dr. zakon, 63/2006 – odluka USRS, 5/2009, 107/2009, 101/2010, 93/2012, 62/2013, 108/2013, 75/2014, 142/2014, 73/2018, 46/2019 – odluka US, 86/2019, 62/2021, 125/2022, 138/2022, 76/2023 i 94/2024, čl. 31.

282 Više o tome vidi Beker, Kosana, Perić, Sandra, Stefanović, Lazar: Smernice za centre za socijalni rad, MDRI-S, 2020.

283 Zakon o povlasticama u unutrašnjem putničkom saobraćaju invalidnih lica, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 22/93, 25/93 – ispr. i 101/2005 – dr. zakon.

284 Carinski zakon, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 95/2018, 91/2019 – dr. zakon, 144/2020, 118/2021 i 138/2022.

Paragraf 58: Komitet preporučuje punu primenu zakona kojim se osobama sa invaliditetom garantuje kvota od 10% pristupačnih stanova.

Nadalje preporučuje da država članica obrati pažnju na povezanost člana 29. Konvencije i Cilja 10, podcilja 10.2. iz Agende UN o održivom razvoju do 2030. godine.

Zaključna zapažanja o Inicijalnom izveštaju o Srbiji, Komitet za prava osoba sa invaliditetom, 2016: Adekvatan životni standard i socijalna zaštita (član 28)

Ovo pitanje je u Srbiji regulisano Zakonom o stanovanju i održavanju zgrada.²⁸⁵ Ovim zakonom je predviđeno da osobe sa invaliditetom mogu biti korisnici stambene podrške, ukoliko ostvare prethodne uslove vezane za materijalne uslove porodice, i ako nemaju stan i sopstvenim sredstvima ne mogu da reše svoje stambeno pitanje. Stambena podrška se može ostvariti kroz zakup stana, tj. njegovo subvencionisanje, kupovinu i drugi način sticanja prava svojine nad stanom ili porodičnom kućom, unapređenje uslova stanovanja, pomoć za ozakonjenje stana ili porodične kuće ili stambeno zbrinjavanje. Nažalost, nisu dostupni podaci o tome koliko osoba sa invaliditetom i njihovih porodica koriste stambenu podršku na osnovu ovog zakona.

Kada je reč o odgovarajućim uslovima života i socijalnoj zaštiti za osobe sa invaliditetom, čitavu ovu oblast neophodno je reformisati i uskladiti sa socijalnim modelom i standardima ljudskih prava. Deca i osobe sa invaliditetom su, da bi neko od ovih prava ostvarili „osuđeni“ na mnoštvo različitih komisija i veštačenja, od kojih većina uzima u obzir samo medicinsku dokumentaciju i dijagnozu, a ne stvarne potrebe određene osobe i njene porodice. Takođe, još uvek je prisutna praksa da se korišćenje jednog prava uslovljava ostvarivanjem nekog drugog prava, što je u neskladu sa Konvencijom o pravima osoba sa invaliditetom.

285 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 104/2016 i 9/2020 – dr. zakon.

11

ČLAN 29

UČEŠĆE U POLITIČKOM I JAVNOM ŽIVOTU

Osobe sa invaliditetom imaju pravo na ravnopravno učešće u političkom i javnom životu, kako to garantuje član 29 Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom. U Srbiji su zakonski okvir i izmene iz 2022. godine unapredili izborna prava, uključujući i osobe sa delimično oduzetom poslovnom sposobnošću. Ipak, praksa pokazuje da su brojni izazovi i dalje prisutni: nepristupačna biračka mesta i materijali, nedostatak podrške i informacija, fragmentiranost civilnog sektora, politički pritisci i ograničena mogućnost efektivnog zagovaranja. Potrebno je obezbediti pristupačne procedure glasanja, tajnost glasanja, kontinuirano prikupljanje podataka o biračima sa invaliditetom i podršku organizacijama koje zastupaju njihove interese, kako bi se ostvarilo stvarno i potpuno učešće u društvu i politici.

Svaki građanin/građanka ima pravo da učestvuje u životu svoje zajednice, što je jedno od osnovnih načela ljudskih prava. Učešće u političkom i javnom životu ne mora nužno da znači pripadnost nekoj partiji, već se to učešće može odvijati i kroz delovanje različitih organizacija civilnog društva, uključujući i organizacije osoba sa invaliditetom. Politika se svakako bavi osobama sa invaliditetom kroz donošenje različitih mera i propisa i ona će to uvek raditi, bez obzira da li će osobe sa invaliditetom učestvovati u tome ili ne. Stoga je od ključne važnosti da osobe sa invaliditetom budu uključene u ove procese, kao što i predviđa Član 4. Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom.

Član 29. Konvencije zasniva se na ideji da osobe sa invaliditetom moraju imati ista politička prava i iste mogućnosti učešća u javnom životu kao i svi drugi građani. Konvencija ne govori samo o formalnom pravu glasa, već insistira na tome da to pravo bude stvarno ostvarivo u praksi, bez prepreka i diskriminacije.

Države se zato obavezuju da obezbede da osobe sa invaliditetom mogu da učestvuju u političkom životu potpuno i na ravnopravnoj osnovi – bilo da glasaju, budu birane ili obavljaju javne funkcije. To podrazumeva da procedure glasanja, izborni materijali i biračka mesta budu pristupačni, razumljivi i jednostavni za korišćenje, kao i da je zagarantovana tajnost glasanja i zaštita od svakog oblika zastrašivanja ili pritiska. Kada je potrebna podrška, osobama sa invaliditetom mora biti omogućeno da im pri glasanju pomaže osoba koju same izaberu, a ne neko ko im je nametnut.

Konvencija obavezuje države ugovornice da omoguće osobama sa invaliditetom da budu prisutne i aktivne u svim sferama javnog i političkog života. Zato države treba da podstiču i olakšavaju njihovo uključivanje u nevladine organizacije, udruženja, političke partije i njihove organe, kao i u organizacije koje same osobe sa invaliditetom osnivaju da bi zastupale svoje interese.

Domaći pravni okvir

Pravni okvir koji u Srbiji reguliše pitanje učešća u političkom i javnom životu, na različite načine, a posebno učešće na izborima za osobe sa invaliditetom, određen je pre svega Ustavom Republike Srbije²⁸⁶, Zakonom o izboru narodnih poslanika²⁸⁷, Zakonom o lokalnim izborima²⁸⁸, Zakonom o izboru predsednika Republike²⁸⁹, Zakonom o Narodnoj skupštini Republike Srbije²⁹⁰, Zakonom o zabrani diskriminacije²⁹¹ kao i posredno Zakonom o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom²⁹², Zakonom o elektronskim medijima²⁹³, Zakonom o elektronskim komunikacijama.²⁹⁴

Prema Ustavu Republike Srbije, aktivno i pasivno biračko pravo imaju svi građani Republike Srbije pod potpuno jednakim uslovima, ako su stariji od 18 godina i nemaju oduzetu poslovnu sposobnost. To isto važi i za osobe sa invaliditetom koje ispunjavaju te uslove.

Po Zakonu o izboru narodnih poslanika²⁹⁵, Zakonu o lokalnim izborima²⁹⁶ i Zakonu o izboru Predsednika Republike²⁹⁷ koji su doneti 2022, doneta je nova odredba koja je omogućila da i osobe sa delimično oduzetom poslovnom sposobnošću mogu uzeti učešće u izborima, ukoliko im to pravo nije uskraćeno rešenjem o delimičnom lišenju poslovne sposobnosti. Naime,

²⁸⁶ Službeni glasnik Republike Srbije, br. 98/2006 i 115/2021.

²⁸⁷ Službeni glasnik Republike Srbije, br. 14/2022.

²⁸⁸ Službeni glasnik Republike Srbije, br. 14/2022 i 35/2024.

²⁸⁹ Službeni glasnik Republike Srbije, br. 14/2022.

²⁹⁰ Službeni glasnik Republike Srbije, br. 9/2010.

²⁹¹ Službeni glasnik Republike Srbije, br. 22/2009 i 52/2021.

²⁹² Službeni glasnik Republike Srbije, br. br. 33/2006 i 13/2016.

²⁹³ Službeni glasnik Republike Srbije, br. 92/2023 i 51/2025.

²⁹⁴ Službeni glasnik Republike Srbije, br. 44/2010, 60/2013 – odluka US, 62/2014 i 95/2018 – dr. zakon, 35/2023 – dr. zakon.

²⁹⁵ Službeni glasnik Republike Srbije, br. 14/2022.

²⁹⁶ Službeni glasnik Republike Srbije, br. 14/2022.

²⁹⁷ Službeni glasnik Republike Srbije, br. 14/2022.

sud je dužan da se izjasni o sposobnosti osobe da vrši izbornu pravo u rešenju o delimičnom lišavanju poslovne sposobnosti (čl. 40 st. 3 Zakona o vanparničnom postupku).

Gordana Rajkov primetila je da ovaj pomak, uprkos njegovom opštem pozitivnom pravcu, nije sasvim u skladu sa Konvencijom.²⁹⁸ Prema stanovištu UN Komiteta za prava osoba sa invaliditetom izbornu pravo se ne može ograničiti na osnovu sposobnosti donošenja odluka osobe²⁹⁹.

Uz to, Nulti izveštaj skreće pažnju na brojčanu dominaciju potpunog u odnosu na delimično lišenje poslovne sposobnosti, te da zbog toga izmene izbornih zakona neće imati uticaj na veliki broj ljudi sa invaliditetom³⁰⁰. Poglavlje o poslovnoj sposobnosti ovog izveštaja pruža informacije o blagom, ali konstantnom uvećanju broja delimično lišenih poslovne sposobnosti. Međutim, postavlja se pitanje da li izbornu pravo mogu vršiti osobe čija su rešenja donesena pre izmene Zakona o vanparničnom postupku, u kojima se sud nije izjasnio o izbornom pravu osobe. Izbori održani 2022. i 2023. godine nam ne pružaju podatke o glasanju građana delimično lišenih poslovne sposobnosti.

Pristupačnost

Što se tiče pristupačnosti i omogućavanja osobama sa invaliditetom da vrše izbornu pravo, osobe koje ne mogu same lično glasati (iz različitih razloga, uključujući invaliditet) mogu dovesti izabrano lice koje glasa umesto njih – pomagača – a one koje ne mogu doći na biračko mesto mogu tražiti da glasaju kod kuće ili u ustanovama za trajni smeštaj. Tako, glasač treba da se prijavi za glasanje kod kuće najranije 72 sata pre dana glasanja, a najkasnije do 11 časova na dan glasanja³⁰¹. Uputstvo Republičke izborne komisije (RIK) o načinu određivanja biračkih mesta³⁰² u čl. 4 razrađuje elemente pristupačnosti biračkog mesta, koje osim arhitektonske podrazumeva i pristupačnost informacija i komunikacija. Kada donese odluku o određivanju biračkih mesta, opštinska/gradska uprava je dužna da RIK-u dostavi izveštaj o njihovoj pristupačnosti. Ovi podaci se koriste za analitiku i unapređivanje pristupačnosti. Prethodna Odluka o proceni pristupačnosti biračkih mesta³⁰³ predviđala je procenu pristupačnosti svake dve godine, međutim stupanjem na snagu Uputstva iz 2023. Odluka iz 2019. godine je prestala da važi, te redovna periodična procena pristupačnosti ne postoji. U poglavlju o pristupačnosti ovog izveštaja autori navode da podaci o pristupačnosti prikupljeni na ovaj način nisu dovoljno precizni i ne omogućavaju pouzdano praćenje unapređenja pristupačnosti biračkih mesta, kao i da se informacijskoj i komunikacijskoj pristupačnosti ne pridaje dovoljno pažnje³⁰⁴.

Uprkos pomacima, Nulti izveštaj navodi da ozbiljne praznine i dalje postoje i da uključuju nepristupačna biračka mesta i materijale, nedostatak informacija u kampanjama, odsustvo znakovnog jezika za gluve osobe i uslova za tajno glasanja slepih, uprkos zakonskoj obavezi pristupačnosti informacija. Ove mane ograničavaju puno političko učešće, posebno za osobe oštećenog sluha i vida.

298 Lazarević i dr. 2022. str. 71.

299 Komitet za prava osoba sa invaliditetom. Opšti komentar br. 1: član 12 Jednako priznanje pred zakonom. 2014. Dostupno na: <https://docs.un.org/en/CRPD/C/GC/1>. para. 48.

300 Lazarević i dr. 2022. str. 71.

301 Čl. 96 st.1 Zakona o izboru narodnih poslanika, Službeni glasnik Republike Srbije, 14/2022.

302 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 91/2023 – prečišćen tekst.

303 Odluka o proceni pristupačnosti biračkih mesta u Republici Srbiji, Republička izborna komisija, br. 013-99/19.

304 Pogledati poglavlje Pristupačnost.

Prethodni izveštaj sumira nedostatke u političkom učešću osoba sa invaliditetom, uključujući nedostatak usluga podrške, nepristupačnost institucija i biračkih materijala, oduzimanje poslovne sposobnosti, niska očekivanja i svest javnosti, kao i nedovoljnu političku volju partija za inkluziju kandidata sa invaliditetom na izbornim listama³⁰⁵. Preporučuje se uklanjanje zakonskih barijera, podizanje svesti, obezbeđenje pristupačnih biračkih mesta i materijala, tajnost glasanja, uvođenje odgovornog budžetiranja, zakonsko određivanje procenta za finansiranje učešća osoba sa invaliditetom u političkim aktivnostima, kao i obuka političkih subjekata o afirmativnom uključivanju, a preporuke su zasnovane na indikatorima za praćenje ispunjenosti Konvencije i Ciljeva održivog razvoja, razvijenim od strane OHCHR-a³⁰⁶. Uz to, treba ponoviti i naglasiti preporuku iz Nultog izveštaja da je neophodno uvesti zakonsku obavezu prikupljanja podataka o registrovanim biračima sa invaliditetom i licima u javnim funkcijama (Indikator 29.4), kao i usvojiti nacionalni plan za dostupnost procedura glasanja, objekata, materijala i mehanizama za žalbe (Indikator 29.5)³⁰⁷.

Sužavanje prostora za aktivizam i politički pritisci

Prethodni izveštaj navodi da osobe sa invaliditetom mogu slobodno da iskazuju svoju političku pripadnost, da budu članovi političkih stranaka i da učestvuju u predizbornim kampanjama. Nasuprot tome stoje nalazi nedavnog istraživanja koje govori o značajnim pritiscima koje trpe osobe sa invaliditetom³⁰⁸. Ova studija pokazuje paradoksalnu situaciju: dok su se pravni i institucionalni okviri za učešće civilnog društva, uključujući organizacije osoba sa invaliditetom, formalno proširili, stvarni prostor za učinkovito i nezavisno zagovaranje prava osoba sa invaliditetom se suzio. Finansiranje zavisno od Vlade je mnoge tradicionalne organizacije osoba sa invaliditetom pretvorilo u „produžetke države“, dodatno fragmentirajući pokret, slabeći mogućnosti za jedinstveno zagovaranje i aktivizam i obeshrabrujući otvoreno kritičke ili konfrontacijske strategije poput protesta u korist manje transparentnog angažmana, odnosno zagovaranja „iza zatvorenih vrata“.

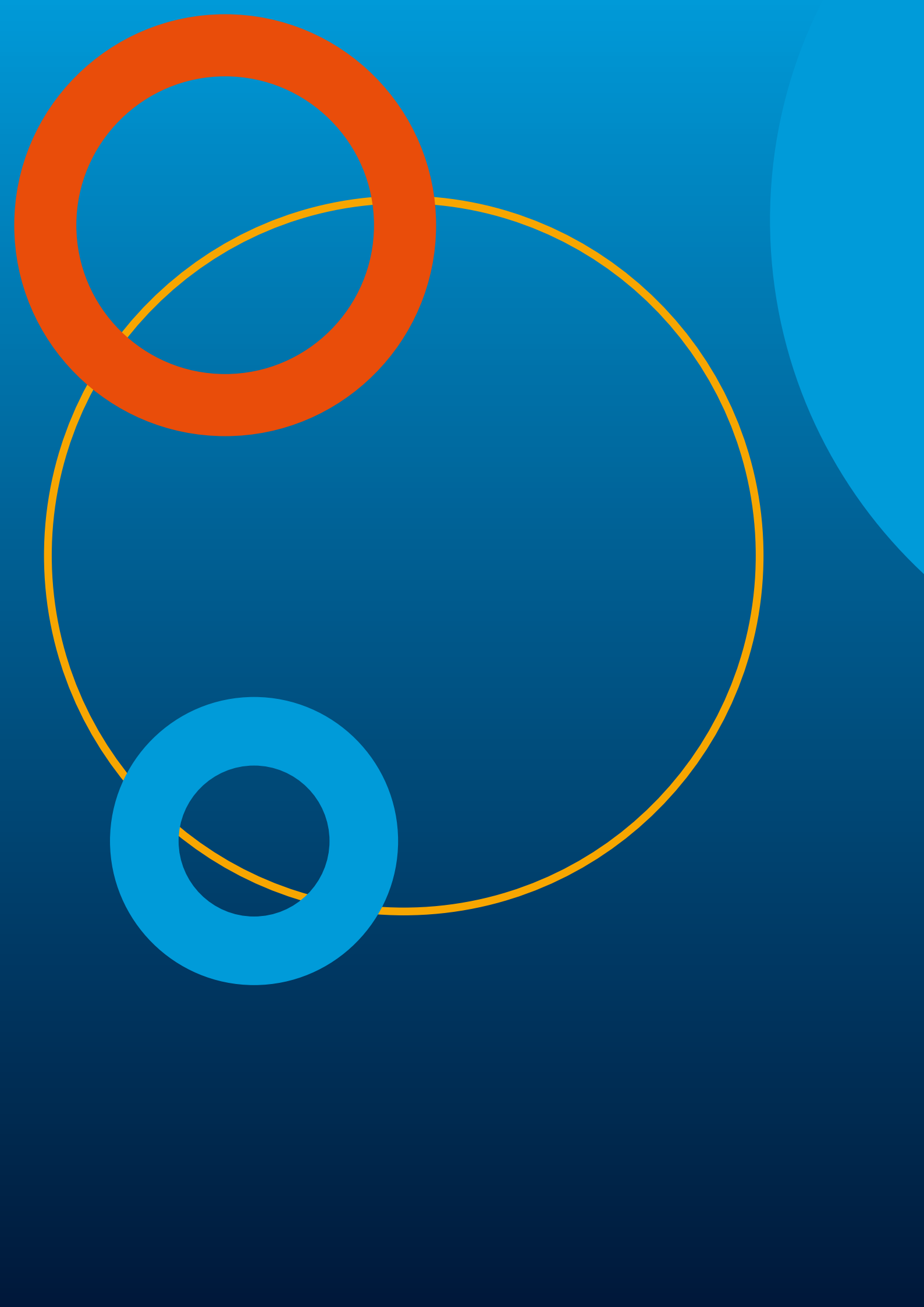
Nalazi dalje ukazuju da sve više neliberalno, klijentelističko političko okruženje od 2012. godine, a posebno u poslednjih nekoliko godina, u kombinaciji sa depolitizovanim organizacijama koje su uglavnom zasnovane na tipu oštećenja (npr. udruženja slepih, gluvih, osoba sa mišićnom distrofijom, paraplegijom, multiplom-sklerozom itd.) i isključivanjem osoba sa intelektualnim i psihosocijalnim invaliditetom, ograničava transformativni potencijal Pokreta osoba sa invaliditetom. Mehanizmi za učestvovanje organizacija u donošenju državnih odluka koje se tiču osoba sa invaliditetom se doživljavaju uglavnom kao tokenistički, retko vodeći ka suštinskim promenama politike, što naglašava kako progresivni pravni okviri mogu koegzistirati sa faktičkim sužavanjem prostora za političko učestvovanje.

305 UN OHCHR. *SDG-CRPD Resource Package*. Dostupno na: <https://www.ohchr.org/en/disabilities/promoting-rights-persons-disabilities-through-sustainable-development-goals-resource-package-sdg> u Lazarević i dr. 2022. str. 72.

306 Ibid. str. 73.

307 Ibid. str. 74.

308 Stefanović Lazar, Keravica Radoš, Petri Gabor. *Pokret osoba sa invaliditetom u Srbiji u kontekstu opadajuće demokratije*. 2023.

12

ANEKS

PRIMERI IZ PRAKSE POLAZNIKA I ŠKOLE LJUDSKIH PRAVA OSOBA SA INVALIDITETOM

Tekstovi u ovom aneksu nastali su u okviru I Škole ljudskih prava osoba sa invaliditetom, koju je organizovala Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S. Polaznici škole imali su zadatak da na osnovu sopstvenog iskustva ili situacija iz svoje okoline opišu primer mogućeg kršenja prava osoba sa invaliditetom, identifikuju relevantna prava iz Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom i predlože kakav bi trebalo da bude odgovor države i društva. Tekstovi su objavljeni u formi u kojoj su ih napisali autori, uz uredničke komentare MDRI-S koji ukazuju na relevantne odredbe Konvencije i širi kontekst zaštite prava osoba sa invaliditetom.

Primer diskriminacije osoba sa invaliditetom u pristupu uslugama osiguranja

Ana Vučinić

Pre četiri godine obratila mi se zaposlena iz firme u kojoj radim kao stručni saradnik. Nije mogla da dobije polisu životnog osiguranja koja joj je bila neophodna za podizanje stambenog kredita radi kupovine stana. Obišla je tri osiguravajuće kuće koje su je odbile zbog invaliditeta, bez da su individualno procenile rizik ili tražile dodatnu medicinsku dokumentaciju.

Radi se o osobi koja ima vidljiv invaliditet – cerebralnu paralizu, sa utvrđenim II stepenom invaliditeta, zaposlena je na neodređeno vreme. Ovde je očigledno da se radi o diskriminaciji osoba sa invaliditetom.

Savetovala sam joj da se obrati Zaštitniku građana. Poslali smo više mejlova različitim osiguravajućim kućama i pisali Narodnoj banci Srbije. Nažalost, na ovaj način nismo postigle cilj. Na kraju smo, privatnim vezama, pronašle osiguravajuću kuću koja je izdala polis.

Komentar MDRI-S:

Ana je podelila primer koji jasno pokazuje kako osobe sa invaliditetom nailaze na prepreke i predrasude u ostvarivanju svojih ekonomskih i socijalnih prava – konkretno u pristupu finansijskim uslugama. Ovaj slučaj ilustrativno prikazuje diskriminatornu poslovnu praksu osiguravajućih društava, koja odbijaju da zaključe ugovor samo na osnovu postojanja invaliditeta, bez individualne procene rizika.

Šta je dobro prepoznato:

Ana je precizno identifikovala diskriminaciju na osnovu invaliditeta i prepoznala da se ne radi o pojedinačnom slučaju, već o širem sistemskom problemu u radu finansijskih institucija. Važno je i to što je pokušala da koristi postojeće mehanizme zaštite – obraćanjem nadležnim institucijama, čime primer ukazuje i na ograničenja institucionalnog odgovora u praksi.

Relevantne odredbe Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom:

- član 5 – Jednakost i zabrana diskriminacije
- član 19 – Samostalan život i uključenost u zajednicu

Kakav bi trebalo da bude odgovor države i društva:

Država treba da nadgleda finansijske institucije i osigura da ne diskriminišu osobe sa invaliditetom, donosi jasna pravila o proceni rizika i sankcioniše diskriminaciju. Udruženja i civilno društvo mogu zagovarati promene i podizati svest o ekonomskim pravima OSI.

Koji su još mehanizmi zaštite bili na raspolaganju:

U ovakvim slučajevima moguće je podneti pritužbu Povereniku za zaštitu ravnopravnosti zbog diskriminacije na osnovu invaliditeta u pružanju usluga, koji je nadležan da sprovede postupak i izda preporuke za otklanjanje diskriminacije.

Diskriminacija korisnice kolica u pristupu prevozu

Iva Omrčen

Za potrebe snimanja emisije „Mesto za nas“, sagovornica koja je korisnica kolica trebalo je da doputuje iz drugog grada. Međutim, kada je došlo vreme za putovanje, vozač vozila koje je rezervisala odbio je da primi kolica.

Ovim je povređeno njeno pravo na kretanje, a ujedno je i diskriminisana. Svako od nas ima pravo na bezbedno i pristupačno kretanje. Država bi trebalo da obezbedi pristupačna vozila i prevoz svim osobama sa invaliditetom. Da ne napominjem koliko ulice i trotoari često nisu pristupačni, pa je kretanje ograničeno ili čak nemoguće.

Takođe, mnoge institucije (škole, zdravstvene ustanove, bioskopi, pozorišta, muzeji...) nisu pristupačne osobama sa invaliditetom, pa bi država morala da ih učini pristupačnim kako bi i osobe sa invaliditetom imale jednak pristup. Pravilnik o pristupačnosti postoji, ali nisam baš sigurna koliko su svi upoznati sa njim i koliko se on zaista poštuje i primenjuje.

Društvo bi trebalo da nauči da se pristupačnost ne odnosi samo na osobe sa invaliditetom, već na sve nas, jer ne znamo šta budućnost nosi. Rampa nije nešto što će koristiti samo osobama sa invaliditetom, već i osobama koje se kreću uz pomoć štapa ili teže hodaju, kao i roditeljima sa decom u kolicima. Zgrade bi trebalo da budu pristupačne, a i mi kao komšije možemo da pomognemo i doprinesemo tome.

Komentar MDRI-S:

Prilog opisuje situaciju u kojoj je korisnici kolica odbijen prevoz, iako je vozilo unapred rezervisala, čime joj je onemogućeno da otputuje u drugi grad radi učešća u emisiji. Ovaj primer jasno pokazuje kako prepreke u pristupačnosti prevoza i infrastrukture direktno ograničavaju pravo osoba sa invaliditetom na slobodno kretanje i puno učešće u društvenom životu.

Šta je dobro prepoznato:

Autorka je jasno identifikovala da se radi o diskriminaciji zasnovanoj na uskraćivanju pristupa usluzi prevoza samo zbog činjenice da osoba koristi kolica. Dobro je uočeno da ovaj slučaj nije izolovan incident, već deo šireg problema nepristupačnosti javnog i privatnog prevoza, kao i javne infrastrukture. Posebno je značajno što autorka ukazuje na širu društvenu korist pristupačnosti, koja unapređuje kvalitet života svih građana.

Relevantne odredbe Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom:

- član 5 – Jednakost i zabrana diskriminacije
- član 9 – Pristupačnost
- član 19 – Samostalan život i uključenost u zajednicu

Kakav bi trebalo da bude odgovor države i društva:

Država treba da obezbedi pristupačan prevoz i infrastrukturu, s nadzorom i sankcijama za kršenje propisa. Društvo i zajednice mogu doprineti razumevanju da pristupačnost koristi svima, a ne samo osobama sa invaliditetom.

Primeri iz prakse: izazovi u ostvarivanju prava na poslovnu sposobnost

Anonimna autorka³⁰⁹

Postupak za oduzimanje poslovne sposobnosti uprkos samostalnom životu

Dve odrasle žene, majka i ćerka, početkom godine su bile prinudno hospitalizovane u psihijatrijskoj ustanovi. Nakon stabilizacije zdravstvenog stanja i otpusta iz bolnice, nastavile su da žive zajedno u zajednici.

U svakodnevnom životu pokazuju visok nivo samostalnosti: redovno obavljaju svoje aktivnosti, odgovorno raspoložu novcem i održavaju kontakte sa ljudima iz okruženja.

Međutim, nakon njihovog izlaska iz bolnice pokrenut je postupak pred sudom u vezi sa lišenjem poslovne sposobnosti. U jednom slučaju odlučeno je da se poslovna sposobnost ne oduzima, ali da osoba ne može biti staratelj drugoj osobi. Postupak za drugu osobu je i dalje u toku, što kod nje izaziva veliki strah i neizvesnost.

Dugotrajno starateljstvo i život u domu bez podrške za povratak poslovne sposobnosti

Muškarac srednjih godina već duže vreme živi u ustanovi socijalne zaštite. Poslovna sposobnost mu je oduzeta pre više godina, nakon perioda životne krize i smeštaja u privremeni oblik institucionalne zaštite.

On izražava želju da povrati poslovnu sposobnost i da ponovo živi u zajednici. Ipak, navodi da u tom procesu ne dobija podršku stručnih službi ustanove.

U svakodnevnim aktivnostima pokazuje odgovornost i sposobnost da upravlja sopstvenim novcem i organizuje svoje obaveze. Istovremeno, suočava se sa različitim ličnim i zdravstvenim izazovima, zbog kojih je u određenim periodima bilo ograničeno njegovo kretanje van ustanove.

Rizik od finansijske eksploatacije osobe sa intelektualnim teškoćama

Muškarac starije životne dobi ima ugovor o doživotnom izdržavanju koji su njegovi roditelji sklopili sa bliskom osobom još dok je bio mlad.

Kod njega postoje intelektualne teškoće koje utiču na razumevanje složenijih pravnih i finansijskih pitanja. Istovremeno, veoma je socijalan i otvoren u odnosima sa drugim ljudima.

Nakon smrti supruge, započeo je emotivnu vezu sa osobom koja je koristila njegovu finansijsku situaciju. Nakon intervencije ljudi iz njegovog okruženja i nadležnih institucija, ta situacija je prekinuta.

U međuvremenu mu je određen staratelj preko centra za socijalni rad. Prima porodičnu penziju i uz određenu podršku jedne organizuje svoje svakodnevne aktivnosti i upravlja novcem.

³⁰⁹ Autorka je zamolila da njen identitet ne bude objavljen zbog mogućnosti da se prepoznaju osobe i institucije opisane u primeru. Iz tog razloga tekst je objavljen anonimno, uz dodatnu anonimizaciju pojedinih okolnosti.

Komentari MDRI-S:

Primer 1

Ovaj primer jasno pokazuje koliko je pitanje poslovne sposobnosti osetljivo i kako pravne odluke mogu direktno uticati na živote ljudi. Opisana je situacija dve žene koje, uprkos prisilnoj hospitalizaciji, i dalje funkcionišu u zajednici, obavljaju svoje svakodnevne aktivnosti, raspolažu novcem i vode samostalan život. Primer pruža važan uvid u to koliko institucionalni postupci ponekad ne prate stvarne potrebe i kapacitete osoba.

Šta je dobro prepoznato:

Učesnica je veoma precizno uočila nesrazmeru između života majke i ćerke u zajednici i postupka koji se vodi u vezi sa njihovom poslovnom sposobnošću. Autorka je ukazala i na emocionalne posledice postupka, posebno strah i neizvesnost osobe protiv koje se vodi postupak. Posebno je važno što je istaknuto da obe žene samostalno organizuju svakodnevni život i raspolažu novcem.

Relevantne odredbe Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom:

- član 12 – Jednako priznavanje pred zakonom
- član 19 – Samostalan život i uključenost u zajednicu
- član 22 – Poštovanje privatnosti

Kakav bi trebalo da bude odgovor države i društva:

Neophodno je unaprediti primenu modela odlučivanja uz podršku i napustiti pristupe koji automatski vode ka ograničavanju poslovne sposobnosti nakon hospitalizacije. Centri za socijalni rad treba da procenjuju individualne kapacitete i potrebe osobe, a ne da primenjuju standardizovane institucionalne pristupe. Podrška u zajednici, a ne restriktivne mere, treba da bude osnov zaštite i podrške osobama

Primer 2

Ovaj primer ukazuje na dugotrajne posledice oduzimanja poslovne sposobnosti za osobe koje žive u institucijama. Opisana situacija pokazuje kako takva odluka može dugoročno ograničiti mogućnost osobe da utiče na sopstveni život i planira budućnost.

Šta je dobro prepoznato:

Primer jasno pokazuje kako dug boravak u ustanovi, bez adekvatne podrške, može dovesti do gubitka autonomije. Posebno je značajno što osoba izražava želju da povрати poslovnu sposobnost i napusti instituciju. Uočena je i dodatna ranjivost osobe usled ličnih gubitaka, zdravstvenih i socijalnih izazova.

Relevantne odredbe Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom:

- član 12 – Jednako priznavanje pred zakonom
- član 14 – Sloboda i bezbednost ličnosti
- član 19 – Samostalan život i uključenost u zajednicu

Kakav bi trebalo da bude odgovor države i društva:

Potrebno je uspostaviti mehanizme koji omogućavaju osobama u institucijama da dobiju pravnu pomoć i podršku za pokretanje postupka vraćanja poslovne sposobnosti. Institucije moraju obezbediti psihosocijalnu podršku i planiranje izlaska u zajednicu, umesto dodatnih ograničenja. Dugoročno rešenje je razvoj usluga u zajednici i sprovođenje procesa deinstitutionalizacije.

Primer 3

Ovaj primer prikazuje složen položaj odrasle osobe sa intelektualnim teškoćama koja je bila izložena emocionalnoj i finansijskoj eksploataciji. Takve situacije često ostaju nedovoljno vidljive u javnosti. Primer pokazuje koliko odsustvo adekvatne podrške može povećati rizik od manipulacije i zloupotrebe.

Šta je dobro prepoznato:

Učesnica je jasno identifikovala ranjivost osobe, posebno u situacijama koje uključuju finansijske odnose i emotivne veze. Prepoznata je i važnost reakcije ljudi iz okruženja i institucija u sprečavanju ozbiljnijih posledica. Važno je i to što je ukazala na dodatne komplikacije koje mogu nastati u vezi sa pravnim i imovinskim odnosima.

Relevantne odredbe Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom:

- član 12 – Jednako priznavanje pred zakonom
- član 16 – Sloboda od eksploatacije, nasilja i zloupotrebe
- član 19 – Samostalan život i uključenost u zajednicu

Kakav bi trebalo da bude odgovor države i društva:

Neophodno je razvijati modele odlučivanja uz podršku, kako bi osobe imale pomoć u razumevanju finansijskih odnosa, ugovora i mogućih rizika. Centri za socijalni rad treba da obezbede redovan nadzor nad merama starateljstva i pravovremeno reaguju na znakove eksploatacije. Podrška u zajednici i mreže podrške mogu igrati važnu ulogu u zaštiti osoba, ali sistemska zaštita mora biti snažnija i dostupnija.

Diskriminacija deteta sa fizičkim invaliditetom u osnovnoj školi

Jelena Palurović

Situacija se dogodila pre dve godine, kada je moje dete pohađalo 5. razred, a deca su prelazila u veću školu za 5–8. razred, gde je trebalo da menjaju učionice shodno časovima. U tom periodu sam relativno nedavno saznala za njegovu dijagnozu, Dišenovu mišićnu distrofiju, i bolest je tada počela da napreduje, tako da više nije mogao samostalno da ide uz i niz stepenice.

U skladu sa njegovim pravima i dijagnozom, a prethodno se raspitavši kod drugih roditelja dece sa istom dijagnozom, pokušala sam da stupim u kontakt sa direktorkom škole. Nažalost, ona je bila jako nezainteresovana i rekla je da može da prebaci dete na onlajn nastavu, ali da zbog jednog deteta ne može da prilagođava školu, nastavno osoblje i nastavu. Takođe je odbila sastanak sa mnom. Dodala je da, ako dete želi da ostane u školi, njen predlog je bio da ga ja nosim u učionice gde će se nastava odvijati, što je moje dete odmah odbilo i jako se potreslo.

Ovakav pristup škole pokazuje nedostatak razumevanja i empatije prema deci sa invaliditetom.

Što se tiče prava koja su povređena, izdvojila bih pravo na obrazovanje bez diskriminacije i pravo na očuvanje dostojanstva osobe sa invaliditetom

Tada sam pokušala da prebacim dete u neku od specijalnih škola u Beogradu, međutim odgovor psihologa i pedagoga bio je da takvo okruženje za njega ne bi bilo stimulatívno. Na kraju smo ostali u svojoj školi, ali sam dovela predstavnike dva udruženja (DMD Srbija i NORBS) i uspeali smo da pronađemo zajednički jezik sa direktorkom – učionica u kojoj se odvija nastava za razred mog deteta je od tada u prizemlju.

Smatram da država i obrazovne ustanove moraju da obezbede potpunu pristupačnost školskih objekata, da edukuju nastavno osoblje o pravima dece sa invaliditetom i sankcionišu svako ponašanje koje dovodi do diskriminacije ili uskraćivanja prava na obrazovanje.

Komentar MDRI-S:

Jelena je podelila vrlo potresan i važan primer koji jasno pokazuje kako se diskriminacija prema deci sa invaliditetom često dešava u obrazovnom sistemu – tamo gde bi podrška i razumevanje trebalo da budu najjači. Slučaj ukazuje na sistemski problem nepristupačnih škola i nedostatka senzibilisanosti nastavnog osoblja i rukovodstva za potrebe učenika sa fizičkim invaliditetom.

Šta je dobro prepoznato:

Autorka je precizno identifikovala da se ne radi o „izolovanom incidentu“, već o širem problemu nepostojanja pristupačnosti i institucionalnoj nezainteresovanosti. Prepoznala je i važnost prava deteta na dostojanstvo i uključivanje u redovno obrazovanje, kao i emocionalne posledice diskriminacije. Posebno je značajno što autorka opisuje konkretne korake koje je preduzela, uključujući saradnju sa organizacijama, što je doprinelo pronalaženju rešenja.

Relevantne odredbe Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom:

- član 24 – Obrazovanje
- član 9 – Pristupačnost
- član 5 – Jednakost i zabrana diskriminacije

Kakav bi trebalo da bude odgovor države i društva:

Država ima obavezu da obezbedi pristupačne škole i fizičko okruženje, kao i obuku direktora, nastavnika i stručnih saradnika o pravima dece sa invaliditetom. Inspeksijske i prosvetne službe treba da reaguju na ovakve slučajeve i obezbede da nijedno dete ne bude isključeno iz redovnog obrazovanja zbog nepristupačnosti. Udruženja i zajednica mogu igrati ključnu ulogu u pružanju podrške roditeljima i zagovaranju sistemskih promena. Škole su zakonski obavezne da obezbede individualna prilagođavanja za učenike sa invaliditetom, kako bi svako dete imalo jednak pristup obrazovanju.

Medijsko izveštavanje o Jani Paunović i kršenje prava osoba sa invaliditetom

Milica Veljković

Slučaj medijskog izveštavanja o aktivistkinji Jani Paunović predstavlja ilustrativan primer načina na koji se u Srbiji narušavaju prava osoba sa invaliditetom kroz javni diskurs. U junu 2024. godine više provladinih medija objavilo je tvrdnje da je Paunović bila „povedena“ na proteste, odnosno da je neko drugi odlučio o njenom prisustvu. Takav narativ, iznesen bez dokaza i bez izjave same akterke, problematičan je iz više razloga i direktno ukazuje na diskriminatornu praksu prema osobama sa invaliditetom.

Opisivanje osobe sa invaliditetom kao pasivnog objekta koji „biva doveden“ negira njenu autonomiju i sposobnost donošenja odluka. Na taj način se osporava politički subjektivitet, što je u suprotnosti sa Konvencijom UN o pravima osoba sa invaliditetom, a države su dužne da obezbede puno i ravnopravno učešće osoba sa invaliditetom u političkom i javnom životu. U ovom slučaju, medijski narativ implicira da osoba sa invaliditetom ne poseduje sopstvenu političku volju, što predstavlja oblik diskriminacije zasnovane na predrasudama o navodnoj nesposobnosti.

Takođe, ovakvo izveštavanje povređuje pravo na dostojanstvo i ravnopravno postupanje. Svođenjem osobe na „nekoga koga su povelili“, mediji oduzimaju njen status subjekta i predstavljaju invaliditet kao osnov za umanjavanje vrednosti političkog angažmana. Ovaj oblik simboličkog nasilja ima šire posledice, jer učvršćuje društvene stereotipe prema osobama sa invaliditetom i podriva njihov legitimitet u javnom prostoru.

Pored prethodno navedenog, način izveštavanja suprotan je profesionalnim standardima novinarstva. Kodeks novinara Srbije zabranjuje diskriminaciju, stereotipizaciju i objavljivanje neproverenih informacija, posebno kada je reč o ranjivim društvenim grupama. U konkretnom slučaju, mediji su plasirali insinuacije bez uvažavanja principa tačnosti, objektivnosti i poštovanja ličnosti sagovornika, čime su doprineli širenju stigmatizujućih poruka.

Posledice ovakvog medijskog postupanja prevazilaze pojedinačni incident. Kreiranjem slike da osobe sa invaliditetom nisu politički samostalne, mediji utiču na percepciju čitave društvene grupe. Takav narativ može obeshrabriti druge građane sa invaliditetom da se uključe u javne procese, a istovremeno normalizuje diskriminatorni govor u javnoj sferi. Ovakvi slučajevi ukazuju na potrebu za sistematičnijom zaštitom prava osoba sa invaliditetom u medijskom prostoru.

Odgovor države i društva trebalo bi da obuhvati mehanizme nadzora i sankcionisanja nepravilnosti u medijima. Regulatorno telo za elektronske medije (REM) moglo bi da reaguje u skladu sa svojim nadležnostima, dok Poverenik za zaštitu ravnopravnosti ima mogućnost da pokrene postupak zbog narušavanja principa zabrane diskriminacije. Pored institucionalnog odgovora, neophodna je i kontinuirana edukacija novinara o izveštavanju o marginalizovanim grupama, kao i jačanje glasova organizacija osoba sa invaliditetom u javnom prostoru.

Komentar MDRI-S:

Primer ukazuje na to kako način medijskog izveštavanja može direktno doprineti diskriminaciji osoba sa invaliditetom, posebno kada se dovodi u pitanje njihova autonomija i sposobnost donošenja odluka. Slučaj Jane Paunović jasno pokazuje da se kroz javni diskurs mogu urušavati osnovna prava, ali i širiti štetni stereotipi u društvu.

Šta je dobro prepoznato:

Autorka je odlično identifikovala suštinu problema – da medijsko predstavljanje osobe sa invaliditetom kao pasivnog objekta negira njeno dostojanstvo i političku volju. Prepoznato je i da takav narativ nije samo uvreda pojedincu, već i mehanizam koji utiče na status celokupne zajednice OSI. Autorka povezuje ovaj slučaj i sa profesionalnim standardima novinarstva, čime dodatno osnažuje argumentaciju.

Relevantne odredbe Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom:

- član 5 – Jednakost i zabrana diskriminacije
- član 29 – Učešće u političkom i javnom životu

Kakav bi trebalo da bude odgovor države i društva:

Država ima obavezu da obezbedi medijsko okruženje oslobođeno diskriminacije, kroz rad REM-a i zaštitne mehanizme Poverenika za zaštitu ravnopravnosti. Društvo, posebno mediji, moraju unaprediti profesionalne standarde i način izveštavanja o osobama sa invaliditetom, a organizacije OSI treba da imaju snažniji glas u javnoj sferi i veću vidljivost u borbi protiv stereotipa.

Uskraćivanje zdravstvene zaštite zbog predrasuda o mentalnom zdravlju

Sara Ristić

Osoba ženskog pola, 30 godina, iz Beograda, javila se dežurnom maksilofacijalnom hirurgu u Urgentnom centru Kliničkog centra Srbije, po uputu od dežurnog lekara, zbog jakih bolova. Dežurni hirurg je započeo uzimanje anamneze i pitao koje lekove pacijentkinja koristi, na šta je ona odgovorila da uzima Zoloft, antidepresiv. Nakon toga lekar je prekinuo dalji razgovor i zaključio da je bol verovatno psihosomatski – drugim rečima, da je pacijentkinja „umislila“ bol zbog lekova koje koristi.

Pacijentkinja se potom obratila drugom maksilofacijalnom hirurgu u privatnoj klinici, koji je pregledom ustanovio oštećenje nerva koje je izazivalo jake bolove, odredio adekvatnu terapiju i zakazao operaciju.

Ovaj slučaj jasno pokazuje kako predrasude o mentalnom zdravlju i psihosocijalnom invaliditetu mogu ozbiljno ugroziti pravo pacijenata na adekvatnu zdravstvenu zaštitu.

Prema mom mišljenju, povređena su sledeća prava:

- Pravo na zdravstvenu zaštitu i dostupnost medicinskih usluga bez diskriminacije
- Pravo na ravnopravno postupanje i zaštitu od stigmatizacije na osnovu psihosocijalnog invaliditeta
- Pravo na dostojanstvo i profesionalno postupanje od strane zdravstvenog osoblja

Predlozi za odgovor države i društva

Odgovor države: Po prijavi pacijentkinje, neophodna je interna kontrola unutar zdravstvene ustanove i reakcija Poverenika za zaštitu ravnopravnosti. Dugoročno, trebalo bi uvesti pojednostavljene procedure za prikupljanje povratnih informacija od pacijenata, uključujući mogućnost anonimnog prijavljivanja, kako bi se postupanje pojedinih članova osoblja kontinuirano pratilo i uočavale eventualne nepravilnosti.

Odgovor društva: Dugoročno, potrebno je unaprediti zdravstveni sistem kroz bolje radne uslove, pravednu selekciju kadra i kvalitetnu edukaciju zdravstvenih radnika o ljudskim pravima i obavezama prema osobama sa invaliditetom. Kratkoročno, građani bi trebalo da budu edukovani o svojim pravima i načinima zaštite, kroz edukativne sesije u školama, informativne materijale u zdravstvenim institucijama i obezbeđivanje besplatne pravne pomoći.

Komentar MDRI-S:

Zadatak veoma dobro identifikuje kako diskriminacija u zdravstvenom sistemu može dovesti do ozbiljnog kršenja prava osoba sa psihosocijalnim invaliditetom. Primer je konkretan, verodostojan i pokazuje realne posledice stigmatizacije u praksi.

Šta je dobro prepoznato:

Autorka je precizno uočila ključni problem – zdravstveni radnik je odbio da pruži adekvatnu zdravstvenu uslugu isključivo na osnovu informacije da pacijentkinja koristi antidepresiv.

Time je jasno narušen princip jednakog tretmana u zdravstvenoj zaštiti, a posebno je dobro istaknuto da je posledica bila ozbiljno pogoršanje zdravstvenog stanja koje je kasnije potvrđeno na drugoj ustanovi. Važno je i to što je primer predstavljen uz saglasnost osobe i uz očuvanje anonimnosti.

Relevantne odredbe Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom:

- član 25 – Zdravlje
- član 5 – Jednakost i zabrana diskriminacije
- član 17 – Zaštita ličnog integriteta

Kakav bi trebalo da bude odgovor države i društva:

Državni odgovor je dobro postavljen – interna kontrola, zaštitni mehanizmi Poverenika i sistemske mere za prikupljanje feedback-a od pacijenata. Posebno vredan predlog je uvođenje pojednostavljenih procedura dostupnih i onima koji nemaju obrazovne ni finansijske resurse.

Društveni odgovor je takođe adekvatno obuhvaćen: unapređenje radnih uslova u zdravstvu, izgradnja kadrova bez predrasuda, kvalitetna edukacija o ljudskim pravima, kao i informisanje građana o njihovim pravima kroz škole i zdravstvene institucije.

ISBN-978-86-88501-49-1

Naša organizacija je dobila podršku Vlade Švajcarske kroz projekat „Zajedno za aktivno građansko društvo – ACT“, koji sprovode Helvetas Srbija i Građanske inicijative. Mišljenje koje je izneto u ovoj publikaciji je mišljenje autora i ne predstavlja nužno i mišljenje Vlade Švajcarske, Helvetasa ili Građanskih inicijativa.

